דער פנקס

תרע״ב

דער פנקס

יאהרבוך פאר דער געשיכטע פון דער יודישער
ליטעראטור און שפראך, פאר
פאלקלאר, קריטיק און
ביבליאגראפיע.

ערשטער יאהרגאנג—תרע״ב.

רעדאַקטירט פון ש. ניגער.

ווילנער פערלאג פון ב. א. קלעצקין.

תרע״ג.

איבערדרוקען און איבערזעצען
די אַרטיקלען פון דעם „פנקס"
אָהן דער הסכמה פון די מחברים
—איז פערבאָטען (געזעץ פון
20־טען מערץ 1911).

Пинкосъ, ежегодникъ, посвященный еврейской филологіи и исторіи литературы.

Вильно, типографія Б. А. Клецкина, Малостеф. соб. домъ.

פֿון דער רעדאַקציע.

דער פּנקס מיינט צו דיענען דער יודישער ליטעראַטור־און שפּראַך־וויסענשאַפֿט אויף צוויערליי אופֿנים: 1) דורך קלייבען און בעאַרבייטען אַלערהאַנד מאַטעריאַלען, וואָס האָבען אַ שייכות צו דער וויסענשאַפֿטליכער אויספֿאָרשונג פֿון דער יודישער ליטעראַטור און שפּראַך בכלל; 2) דורך זאַמלען און סיסטעמאַטיזירען דעם געהעריגען מאַטעריאַל פֿון יעדען יאָהר בעזונדער. די ערשטע פֿון די דאָזיגע צוויי אויפֿגאַבען נויטיגט זיך ניט אין קיינע ווייטערדיגע פּירושים. מיט רער אויספֿיהרונג פֿון דער צווייטער אויפֿגאַבע זענען מיר אויסען גרינגער צו מאַכען די אַרבייט פֿון די, וואָס וועלען שפּעטער פּרובֿען שרייבען די געשיכטע פֿון דעם איצטיגען פּעריאָד אין דער יודישער ליטעראַטור־ענטוויקלונג: אויב אונז וועט געלינגען אַרויסצוגעבען דעם פּנקס יאָהר־איין יאָהר־אויס, אָהן הפֿסקות, וועלען זיי, די קומענדיגע פֿאָרשער פֿון דער יודישער ליטעראַטור, געפֿינען פֿאַר זיך צונויפֿגענומען אין איין אָרט און סיסטעמאַטיזירט, ווענינגסטענס, אַ טייל פֿון דעם מאַטעריאַל, וואָס וועט זיי נויטיג זיין, און זיי וועלען נישט דאַרפֿען פּטר'ן אַזויפֿיעל כּחות און אָנקומען אַזוי אָפֿט צו השערות און סבֿרות, ווי מיר איצט, אָבגעבענדיג זיך מיט דער יודישער ליטעראַטור אָדער שפּראַך פֿון דער פֿערגאַנגענער צייט, ווען מען האָט זיך אום יודיש און זיין געשיכטע און זיין צוקונפֿט וועניג וואָס געקימערט. אָבער ניט נאָר דער פֿאָרשער אין דער קומענדיגער צייט וועט נוצען דער יאָהר־מאַטעריאַל, וואָס מיר וועלען זאַמלען אין פּנקס און וואָס וועט זיין זעהר אַ גוט מיטעל צו פֿערגלייכען די ליטעראַרישע פּראָדוקציע פֿון פֿערשיידענע תּקופֿות און צו שאַפֿען זיך אַ לעבעדיג בילד פֿון דעם עצם גאַנג פֿון דער יודישער ליטעראַטור־ענטוויקלונג. אויך אונז איצט וועט שטאַרק צונוץ קומען דער בעזונדערער מאַטעריאַל פֿון יעדען יאָהר. ער וועט זיין ווי אַ מין בעריכט, ער וועט אונז צייגען דעם סך־הכּל פֿונ'ם ליטעראַרישען יאָהר. דערפֿאַר האָבען מיר אַ היבש ביסעל פּלאַץ אָבגעגעבען אויף דעם יאָהר, ווען מיר האָבען אָנגעהויבען צו פֿיהרען אונזער פּנקס, דעם יאָהר תּרע"ב, און מיר בעדויערן נאָר, וואָס דאָס ערשטע בוך האָט זיך, מחמת טעכנישע און אַנדערע סיבות, פֿערשפּעטיגט און איז אַרויס אין סוף, און ניט אין מיטען יאָהר תּרע"ג, ווי מיר האָבען פֿריהער גערעכענט. אויך איז צו בעדויערן, וואָס אין דעם דאָזיגען פּנקס איז ניטאָ קיין רשימה פֿון די יודישע ביכער, וואָס זענען אין משך פֿונ'ם בעריכטס־יאָהר אַרויס אין אַנדערע לענדער, אַחוץ רוסלאַנד, און וואָס עס איז אויך ניטאָ אין איהם קיין צעטיל פֿון די ווערק און פֿערשיידענע שפּראַכען וועגען דער יודישער ליטעראַטור און שפּראַך, וואָס זענען אַרויס פֿאַר'ן יאָהר תּרע"ב. מיר האָפֿען, אַז פֿונ'ם קומענדיגען יאָהרבוך אָן וועלען מיר האָבען די מעגליכקייט צו ברענגען אויף די דאָזיגע נויטיגע ידיעות. די ביבליאָגראַפֿישע דאַטען זענען ווי ריסטאָוואַניעס פֿאַר'ן בנין פֿון דער ליטעראַטור־געשיכטע, מוז מען פֿאַר דער וויסענשאַפֿטליכער ביבליאָגראַפֿיע, וואָס איז אַזוי פֿערוואָהרלאָזט ביי אונז, בעזונדערס שטאַרק זאָרגען.

———

אָבער ניט נאָר אַקאַדעמיש־וויסענשאַפֿטליכע ציעלען שטעלט זיך דער פּנקס. ער וואָלט וועלען העלפֿען פֿערענטפֿערן אויך די פּראַקטיש־וויסענשאַפֿטליכע פֿראַגען פֿונ'ם יודישען ליטעראַטור־לעבען. צו די וויכטיגסטע פֿון די דאָזיגע פֿראַגען געהערט אָהן קיין שום ספֿק די פֿראַגע וועגען דער אָרטאָגראַפֿיע. די אָרטאָגראַפֿיע פֿון יודיש האָט שוין דורכגעמאַכט אַ היבשען ענטוויקלונגס־וועג: געווען פּעריאָדען, ווען אין איהר האָבען געהערשט געוויסע כּללים, געזעצען, וואָס אַלע האָבען זיך, בעוואוסט אָדער אומבעוואוסט, גערעכענט מיט זיי, אָבער פֿיעל אָפֿטער זענען די צייטען פֿון אונאָרדנונג און מישמאַש, די צייטען, ווען כּל איש הישר בעיניו יעשׂה. זינט עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ פּרעסע ביי יודען, האָט מען אָנגעהויבען ווידער שטרעבען צו אַן איינהייטליכקייט און געזעצמאָסיגקייט אינ'ם יודיש אויסלעגען, מען מוז אָבער זאָגען, אַז ווי ווייט עס איז אַפֿילו פֿאַרהאַן אַ שיטה און אַן אויסגעהאַלטענקייט אין דער איצט אָנגענומענער יודישער אָרטאָגראַפֿיע, איז זי וויסענשאַפֿטליך ניט אויף אַזויפֿיעל בעגרינדעט און פּראַקטיש ניט פֿריי אויף אַזויפֿיעל פֿון פֿעהלערן, אַז זי זאָל ווערען אַ חוק ולא יעבֿור. כּל זמן אַ קאָלעגיע פֿון מומחים, אַן אינסטיטוציע, וואָס אַלע האָבען צו איהר צוטרוי, וועט ניט אויסאַרבייטען גענויע און וויסענשאַפֿטליך פֿונדאַמענטירטע כּללים, ווי אויסצולעגען אויף יודיש, וועט אין דער יודישער אָרטאָגראַפֿיע שווער זיין דעריבער אויסצומיי־

דען כּלערליי פּריוואַטע עקספּערימענטען פֿון איין זייט און נאָכֿלעסיגקייט – פֿון דער אַנדער זייט. דער „פּנקס“ האָט, פֿערשטעהט זיך, ניט געוואָלט פֿערמעהרען די צאָהל פֿון די עקספּערימענטען, וואָס זענען די לעצטע צייט געמאַכֿט געוואָרען בּנוגע צו דער יודישער אָרטאָגראַפֿיע, און ער דרוקט זיך דורכֿאויס כּמעט לויט די איצט אָנגענומענע כּללים פֿון יודיש אויסלעגען. אַן אויסנאַם האָבּען מיר געמאַכֿט נאָר פֿאַר די אַרבּייטען פֿון ב. באָראָכֿאָוו, וואָס דרוקען זיך לויט די אָרטאָגראַפֿישע כּללים, וואָס דער פֿערפֿאַסער פֿאָרמולירט און מאָטיווירט זיי אין דער הוספֿה צו זיין אַרטיקעל „די אויפֿגאַבּן פֿון דער יודישער פֿילאָלאָגיע“. אין די קומענדיגע יאָהרבּיכֿער וועלען מיר זיך צו דער דאָזיגער וויכֿטיגער פֿראַגע נאָך אומקעהרען.

———

מחמת פֿערשיידענע טעכֿנישע סבּות זענען ניט אַריין אין דעם דאָזיגען פּנקס די מעמואַרען פֿון ד"ר ח. זשיטלאָווסקי, וואָס אין אָנהויבּ היינטיגען יאָהר האָט מען אָבּגעריכֿט דעם 25־יעהריגען יובֿל פֿון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט און וואָס וועגען דעם וועט זיך רעדען אין קומענדיגען פּנקס, און די רעצענזיע איבּער די אויסגעצייכֿענטע צוויי בּענד יודישע פֿאָלקסליעדער, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבּען אינ'ם בּעריכֿטסיאָהר (1912) י. ל. כּהן אין ניויאָרק.

———

צום סוף ווילען מיר זאָגען אַ האַרציגען דאַנק דעם ווילנער פֿערלאַג פֿון ב. א. קלעצקין פֿאַר זיין נעמען אויף זיך די מיט גרויסע הוצאות פֿערבּונדענע אויסגאַבּע פֿון פּנקס און די ה"ה ב. באָראָכֿאָוו און ק. קאַלמאַנאָוויטש (בּעזונדערס דעם ערשטען) פֿאַר זייער פֿריינדליכֿער רעדאַקציאָנעלער מיטאַרבּייט.

ב. באָראָכאָוו.

די אויפגאַבן פון דער יידישער פילאָלאָגיע.

געהייליקט דעם ליכטיקן זכרון פונ׳ם פאָרשער פון יידיש, דעם איידעלן פאַרעהרער פון דעם יידישן פאָלק און שפּראַך, דעם פריצייטיק געײַטאָר׳, בענעם און אומגערעכט פאַרגעסענעם ד״ר. פיליפ מאַנש אין לעמבערג (1890—1838).

So wie überhaupt jeder Volksdialekt, entwickelte sich das Jüdisch-Deutsch nach unbewussten natürlichen Gesetzen. Kein Gärtner hat es gehegt und gehütet, Niemand seine Auswüsche beschnitten und den wilden Trieb geleitet (Ph. Mansch, 1888).

I

פון אַלע וויסנשאַפטן שפּילט די פילאָלאָגיע די גרעסטע ראָל אין דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג פון די אונטערגעדריקטע פעלקער. פילאָלאָגיע איז מער ווי לינגוויסטיק, זי איז ניט קיין הוילע טעאָריע פאַר למדים, פאַר „יושבי אוהל“, נאָר טאַקע אַ פּראַקטישע וועגווייזער פאַר׳ן פאָלק. זי האָט אין זיך געוויסע טעאָרעטישע, היסטאָרישע טיילן, ווי די געשיכטע פון דער שפּראַך און ליטעראַטור, די אַלגעמיינע געזעצן פון דער שפּראַך-אַנטוויקלונג א. א. וו., אָבער איר [„איהר“ בלע״ז] צוועק און איר ערציהערישע באַטייטונג ליגן אינ׳ם פּראַקטישן לעבן פון פאָלק. די ערשטע זאַך פאַר יעדן אויפוואַכנדיקן פאָלק איז: ווערן אַ האַר איבער זיין אייגענער שפּראַך, כדי וואָס בעסער, וואָס ברייטער, וואָס פּראָדוקטיווער זי אויסצונוצן אינ׳ם נאַציאָנאַלן שאַפן. כל זמן דער פאָלק בלייבט „אַנאַלפאַבעטיש“ אין זיין אייגענער שפּראַך, קאָן מען נאָך ניט רעדן וועגן אַ נאַציאָנאַלער קולטור. נאַציאָנאַלע קולטור באַשטייט ניט נאָר אין פּאָעטישע ווערק פון גרויסע דיכטער, נאָר קודם כל אין דער פעהיגקייט ריכטיק צו רעדן, ריכטיק צו שרייבן אין דער מוטער-שפּראַך. און די פילאָלאָגיע לערנט אונדז טאַקע ריכטיק צו רעדן און צו שרייבן, ריכטיק צו באַנוצן אונדזער לשון אין אַלע אופנים. ביי׳ם אָנהייב פון דער נאַציאָנאַל-קולטורעלער אויפלעבונג, ביי דער „מעשה בראשית“ פון דער נאַציאָנאַלער קולטור שטייט אַ שרעקליכער תהו ובהו: די פאָלקס-שפּראַך איז צעטיילט אויף ששים רבוא דיאַלעקטן, אין פאַרשיידענע קאַנטן רעדט מען פאַרשיידן, איטלעכער שרייבט, ווי ביי אים קומט אויס בעסער, יעדער שרייבער שאַפט זיך אייגענע ווערטער לויט זיין שכל. מאַכן אַ סוף צו אַזאַ מישמאַש-צושטאַנד קאָן נאָר די פילאָלאָגיע. זי דערגייט דעם שורש פון יעדן וואָרט און יעדער פאָרם, זייער געשיכטע און די אַנטוויקלונג פון זייער באַטייטונג; און אויף דעם סמך לערנט אונדז די פילאָלאָגיע ריכטיק זיי צו פאַרשטיין. אַזוי אַרום ווערן דורך דער וויסנשאַפט אַריינגעפירט אַלגעמיינע און קלאָרע כללים אַנשטאָט פּערזענלעכע סברות און המצאות. ס׳ווערט געשאַפן אַן אַלגעמיינער ווערטערבוך און אַן אַלגעמיינע גראַמאַטיק; און די פאָלקשול, ווי אויך די ליטעראַטור און פּרעסע זאָרגן דערפאַר, אַז דער דאָזיקער וויסנשאַפטליכער ווערטערבוך און גראַמאַטיק זאָלן ווערן פאַר אַלעמען אַ „מוז“. כל זמן דער פאָלק האָט נאָך ניט קיין פילאָלאָגיע, — און דאָס הייסט אויך קיין גראַמאַטיק און קיין ווערטערבוך, — איז ער נאָך ווייט פון מאָדערנער נאַציאָנאַלער קולטור [1].

אונטן וועלן מיר זעהן, אַז דאָס איז נאָך ניט דער גאַנצער כלל אויפגאַבן פון דער יידישער פילאָלאָגיע. דערווייל אָבער האַלטן מיר ביי׳ם אַלף-בית, און דער אַלף-בית פון דער נאַציאָנאַלער קולטור איז — די ריכטיקייט פונ׳ם רעדן און שרייבן. דעריבער איז קיין חידוש ניט, וואָס ביי אַלע אונטערגעדריקטע פעלקער ווערט אַזוי הויך געשעצט די נאַציאָנאַלע פילאָלאָגיע. יעדער פאָלק ציילט צווישן זיינע נאַציאָנאַלע העלדן ניט נאָר די פּאָליטישע באַפרייונגסקעמפער, ניט נאָר די גרויסע פאָלקס-דיכטער און דענקער, נאָר אויך יענע פילאָלאָגן, וואָס האָבן אַוועקגעלייגט די ערשטע שטיינער אינ׳ם בנין פון דער נאַציאָנאַלער שפּראַך-וויסנשאַפט. כמעט ביי אַלעמען הייבט זיך אָן די קולטורעלע אויפלעבונג דורך דער גרינדונג פון ליטעראַרישע, פילאָלאָגישע, עטנאָגראַפישע געזעלשאַפטן, פאַרלאַגן, דורך דעם אַרויסגעבן פון אַלטע ווערק פון דער פאָלקס-דיכטונג א. א. וו. כמעט אַלע דערוואַכנדיקע פעלקער הייבן אָן מיט פילאָלאָגיע: די איינציקע מיר באַקאַנטע אויסנאַמען זיינען יידן און נאָך אַ פּאָר לא-יצלחדיקע קליינע פעלקער. וואָס ביי אונדז יידן איז נאָך ניטאָ קיין נאַציאָנאַלע פילאָלאָגיע

1) ייך הזר איבער: מע דאַרף זיך קלאָר מאַכן דעם חילוק צווישן לינגוויסטיק און פילאָלאָגיע. לינגוויסטיק איז אַן אַלגעמיינע וויסנשאַפט, פילאָלאָגיע אַ נאַציאָנאַלע. לינגוויסטיק קאָן זיך באַשעפטיקן אויך מיט לחלוטין טויטע אָדער לחלוטין ווילדע שפּראַכן; די פילאָלאָגיע זעצט אָבער פאָרויס, אַז שפּראַך, מיט וועלכער זי גיט זיך אָפּ, פאַרמאָגט אַ קולטור-היסטאָרישן ווערט לפחות פאַר דעם עבר. געוויינטלאַך אָבער גייט די פילאָלאָגיע נאָך ווייטער און שטיצט זיך אויף דער איבערצייגונג, אַז ייר שפּראַך האָט אַ נאַציאָנאַלן ווערט אויך אין דער צוקונפט. ווער ס׳גלויבט ניט אינ׳ם קיום פון דער יודישער שפּראַך, קאָן אפשר נאָך זיין אַ יידישער לינגוויסט, אָבער ניט קיין יידישער פילאָלאָג. לינגוויסטיק האָט צו טאָן נאָר מיט די פאָרמען פון דער שפּראַך, און די פילאָלאָגיע — מיט די קולטור-פּראָדוקטן פון דער שפּראַך.

אין קיין שום מוסדים, וואס זאלן פאר יהר זארגן, — דאס איז איינער פון אונדזערע סימני רלות[2].

ניט קוקנדיג אף דעם, וואס מיר פארמאגן אין דער יידישער שפראך אנ'איכגעצייכנטע פאעטישע ליטעראטור, קאן מען נאך דערווייל ניט רעדן וועגן אנ'אמת'ער קולטורעלער אויפלעבונג. פריער דארף מען דעם פאלק אויסלערנען שרייבן ריכטיק, דערנאך ערשט וועט ער זיך קענען לערנען צו שרייבן שיין. בא אונדז האט זיך די „רענעסאנס" אנגעהויבן מיט'ן קולט פון שיינקייט, און יעדער עם-הארץ איז געווארען א דיכטער. איצט אבער הייבט דאס אן צו ווערן נמאס, מע הייבט אן צו פארשטיין, אז ראשית חכמה איז לערנען, נאציאנאל לערנען. דאס הייסט, פריער ווי אלץ: אנטוויקלען די יידישע פילאלאגיע. און ניט נאר אנטוויקלען זי, נאר קודם-כל גרינדלאך רעפארמירן זי. ווייל איינטלאך קאן מען ניט זאגן, אז די יידישע פילאלאגיע איז ארעם, ארער אז מיר האבן גאר קיין פילאלאגיע ניט. פארקערט, מיר זיינען געבענטשט מיט א גאנצען פאק ביכער און בראשורן, ארטיקלען און נאטיצן וועגן דער יידישער שפראך, יידישער ליטעראטור, פאלקס-ליטעראטור און פאלקס-שאפן (פאלקלאר); נאר די ראזיקע פילאלאגישע ליטעראטור האט כמעט קיין שום נאציאנאלן ווערט ניט, דער ברייטער עולם ווייס פון יהר גאר ניט און זי ברענגט קיין שום נוצן ניט אונדזער אינטעליגענץ. פארוואס?

ווייל, ערשטענס, איז זי כמעט אינגאנצען געשריבן געווארן אין פרעמדע שפראכן.

צווייטענס, האט די דאזיקע פילאלאגישע ליטעראטור קיין שום סדר ניט, קיין שום פירנדיקן („פיהרענדען") געדאנק, זי צעזייט און צעשפרייט זיך אף איינציקע פראגען און איז א מין תהו ובהו: מ'פארנעמט זיך מיט פרטים, ווי א שטייגער די פראגע מכח די פארקלענערונגס-פארמען אין דער יידישער גראמאטיק, אדער די געשיכטע פון איינצעלנע ביכער א. ד. גל. און דריטנס, טראגן כמעט אלע ווערק, וואס זיינען שוין דא וועגן יידיש, א ריין „אקאדעמישען" כאראקטער, זיינען ווייט פון לעבען און שטעלן זיך ניט קיין שום פראקטישע ערציהונגס-צוועקן. די קולטורעלע ערציהונגס-ארבעט באזארגט בא אונדז די צייטונגס-פובליציסטיק, וואס דרייט זיך בלויז ארום דער פראגע, צי איז יידיש א „פאלקס-שפראך" אדער א „נאציאנאל-שפראך", א מיאוסער „זשארגאן" צי א קולטור-מיטל, וואס אונדז מעג אנשטיין יים צו באנוצן. סרוב שרייבער אין דער וויסנשאפטליכער יידישער פילאלאגיע זיינען אסימילאטארן, פרעמד דעם יידישען פאלק. און זייער וויסנשאפטליכער ארבעט שטעקט תמיד די כונה צו באווייזן, אז יידיש איז אנ'עלט-דייטשער דיאלעקט און אז יידן זיינען די טרעגער פון דער דייטשער קולטור אין די סלאווישע לענדער.

מיר ווייסן ניט אף באשטימט, ווי אלט איז די יידישע שפראך; אין דעם איז אבער יידיש ניט קיין יוצא מן הכלל, ווייל איינטלאך איז אויך בא קיין אנדער שפראך ניט מיגלאך צו זאגן אף געוויס, ווען זי איז געבוירן געווארן. יעדנפאלס איז די יידיש-דייטשע שפראך מסתמא ניט יינגער פאר זעקס—זיבן הונדערט יאר, ד. ה. פאר יענער צייט (XIII—XIV יארהונדערט), ווען די דייטשע יידן האבן אנגעהויבן זיך צו באזעצן אין גאליציען (בא דעם גאליצישן קיניג דניאל) און אין פוילן (בא'ם קאלישער הערצאג באלעסלאוו). אויך די האנטשריפטן, וואס זיינען פארבליבן פון אלט-יידיש, דערגייען ביז צום XIII יארהונדערט[3]. אווע-לאלעמאן (דאס דייטשע גוינערטום", 1862 ב. III און IV), פארגלייכנדיק יידיש מיט דער שפראך פון די דייטשע גנבים און מיטלאלטער, קומט צום אויספיר, אז יידיש-דייטש

[2] ווילט'יר [„איהר"] זעהן, ס'ארא יוצא מן הכלל יידן זיינען אין דעם פרט צווישן אלע דערוואכענדיגע אומות, מוזטיר זיך נאר דערמאנען, וואס פאר א ראלע ס'שפילן ליטעראריש-פילאלאגישע געזעלשאפטן און אקאדעמיעס בא די פינלענדער, לאטוויעשן, עסטן, די „מאטיצא'ס" (בא די כארוואטן, סלאווענן, טשעכן, סלאוואקן), וואס שטעלן מיט זיך פאר פאנרען פאר פאלקס-שולען, פאר פאלקסליטעראטור און פילאלאגיע,—ווייטער ביי די פלאמען (אין בעלגיען) דער ווילעמס-פאנד און די פארשיידענע וויסנשאפטליך-ליטעראַרישע געזעלשאפטען, בא די קאטאלאנער (אין צפון-שפאניען) די „געזעלשאפט פאר בלומען-שפיל-יום-טובים", בא די אוקראינער די „ליטעראריש-וויסנשאפטליכע-שעווטשענקא-געזעלשאפט", א. א. וו. בא אונדז זיינען אויך פאראן ליטעראַרישע געזעלשאפטן אין דייטשלאנד און אין אונגארן, וויסענשאפטליכע צייטשריפטן אין בערלין, פראנקפורט, פאריז, לאנדאן, די יודיש-עטנאגראפישע חברה מיט איהר ארגאן אין האמבורג—ווין [„וויען" בלע'ז] — אבער אין אלע די געזעלשאפטן זענען די מנהיגים אפענע אדער פארבארגענע אסימילאטארן, וואס זיינען ווייט פונ'ם יידישן לעבן. אין אמעריקא, גאליציען און רומעניען איז נאך כמעט גארנישט געטאן געווארען אין דעם פרט. אין רוסלאנד האבן מיר אפילו געהאט א ליטעראַרישע געזעלשאפט, וואס האט געוועסט אנגעהויבן צו קאנצענטרירן ארום זיך א ברייטע קולטורעלע בעוועגונג, איז יהר ניט בעשערט געווען צו האבן אריכת ימים... בלייבט אונז נאך, אחוץ דער גרופע, וואס גיט ארויס דעם זאמעלבוך „פערזשיטאיע", די פעטערבורגער „היסטאריש-עטנאגראפישע געזעלשאפט", קאן זי אבער צוליב יירע תקנות און אנ־ע סבות ניט שפילן אנ'ארגאניזירענדע און קאנצעטרירענדע ראל...

[illegible] שוין ניט פון דעם, וואס בא אונדז איז ניטא אפילו קיין איין פי[illegible]ש ווערק, וואס זאל האבן פאר אונדזער נאציאנאלן לעבן אזא ממשות ווי, למשל, בא די טשעכן און סערבן די ווערק פון פאלאצקי און וואוק קאראדזשיטש, וואס מ'רופט זיי „די פאטערס" פון זייערע פאלקסשפראכען.

[3] א בעוויז האבן מיר—דעם כתב-יד אין דער קיניגל. ביבליאטעק אין מינכען, וואס געפינט זיך דארט פון 1876 יאר אן אונטער דער № 420. דאס איז א ווערטערבוך צום תלמוד, אנ'אויסצוג פון דעם בעריהמטן העברעאיש-אראמעישן גרויסן „ערוך שלם". דער כתב-יד ברענגט זער פיל דייטשע ווערטער צו דערקלערן די אויסדרוקן פון תלמוד; און די איינגעפירטע דייטשע ווערטער, געשריבן מיט העברעישע אותיות, ווערן אפט געברויכט ווי זעלבסט-פערשטענדליכע, צ. ב. „ס ר ו ק י ן נ"א סריקין היינו מצויירין כמן דפוסות שעושין ליכקוכיש" (ד. ה. דאס ווארט סרוק ווערט דערקלערט מיט'ן יידישען ווארט לעקאך). אין דעם כתב-יד ווערן די דייטשע ווערטער אנ'אנדערס מאל איינגעפירט מיט „בלע'ז", אנ'אנדערס מאל מיט „בלשון אשכנז", אפט אן קיין שום בעמערקונג, און אפטמאל אויך מיט „בלשונינו" (ד. ה. „אין אונדזער שפראך"), אפטער פאר אלץ אבער מיט „שקורין" (ד. ה. וואס מ'רופט אן"). מאקס גרינבוים („יידיש-דייטשע כרעסטאמאטיע", לייפציג 1882 ז. 463—479) מיינט, אז דער כתב-יד שטאמט פונ'ם XV יארהונדערט, נאר דר. פערלעס („בייטראגן צו דער געשיכטע פון די העברעישע און אראמעישע פארשונגען" מינכען 1884 ז. 20—56) בעווייזט מיט פועל ראיות, אז דער דאזיגער כתב-יד איז געשריבן ניט שפעטער פאר'ן פערצעגטן, און אפשר אינ'ם XIII יארהונדערט.

איז אַלט אַכטהונדערט יאָר. דר. מאָריץ גידעמאַן („געשיכטע פֿון דעם חינוך און פֿון דער קולטור בײַ די מערב-אייראָפּעאישע יידן", ב. III, ווין 1888) שטעלט זיך אָפּ אַף דעם, וואָס יידן שרייבן די טאָפּלטע תנועה ei מיט צוויי יודן (יי), און איז זיך משער, אַז די דאָזיקע שרייבונג שטאַמט פֿון יענע גאָר אַלטע צייטן (XI—XII יאָרהונדערט), ווען בײַ די דייטשן איז נאָך געווען לאַנג-î אָנשטאָט ei. שרייבנדיק קורץ-i מיט איין יוד, האָבן יידן געמוזט שרייבן לאַנג-î מיט צוויי יודן. יעדנפֿאַלס איז אונדזער שפּראַך און אונדזער ליטע-ראַטור גאָר נישט יונג. אויך די יידישע פֿילאָלאָגיע איז שוין אַלט פֿירהונדערט יאָר [4]. און אויב בײַ פֿילע פֿעלקער איז זייער פֿילאָלאָגיע אַלט כ"ה 70—80 יאָר (ווי, למשל, בײַ די עסטן, לאַטוויעשן, אוקראַאינער, סערבן), און בײַ אַנדערע אַפֿילו נאָך יינגער, — מעגן מיר זיך טאַקע שעמען, וואָס פֿאַר אַזאַ לאַנגער צייט האָט אונדזער נאַציאָנאַלע וויסנשאַפֿט נישט באַקומען קיין לייטישן פּנים.

II

די וויסנשאַפֿטליכע באַאַרבעטונג פֿון אונדזער שפּראַך ליידט פֿיל פֿון די אײַנגעוואָרצלטע פֿאָראורטיילן, וואָס הערשן אין אונדזער אינטעליגענץ בנוגע צו יידיש. נאָך עד היום געפֿינען זיך בײַ אונדז פֿילע, וואָס זיי זעהען אויס קאָמיש דער עצם געדאַנק וועגן אַ יידישער פֿילאָלאָגיע. פּונקט אַזוינע גראָב-עם-הארצ'ישע טענות, ווי „יידיש איז אַ שמוציקער זשאַרגאָן", „יידיש איז אַ פֿערדאָרבענער דייטשער דיאַלעקט, וואָס האָט נישט קיין גראַמאַטיק און קיין שום קולטורעלן ווערט" — פּונקט דאָס אייגענע האָבן גערעדט מיט אַכציק אָדער הונדערט יאָר צוריק די רעאַקציאָנערע פֿאָלקספֿיינד-ליכע פֿאַלש-אינטעליגענטן בײַ די גריכן, בײַ די סערבן, און נאָך עד היום טיילווייז בײַ די אוקראַאינער, קאַטאַלאַנער א. ד. גל. נאָר דאָס לעבן האָט געמאַכט צו נישט די באַמיהונגען פֿון די פֿאָלקספֿיינדליכע קנאים, די נייגריכישע, סערבישע און אַנדערע פֿאָלקסשפּראַכן באַפֿרייען זיך אַלץ מער און מער פֿון דער קולטורעלער פֿאַרשקלאַפֿונג און טרעטן אַרויס מיט ברייטע טריט אַפֿן וועג פֿון נאַציאָנאַלן שאַפֿן. אַ וויסנשאַפֿטליך-גע-בילדעטן פֿילאָלאָג שטייט נאָר בכלל נישט אָן צו דיסקוטירן מיט די אָנגעוויזענע יידיש-פֿיינדליכע טענות. ווער ס'האָט כאָטש אַ קנאַפּן באַגריף אין שפּראַכוויסנשאַפֿט, ווייס גאַנץ גוט, אַז יעדער דיבור, וואָס ווערט גערעדט און פֿאַרשטאַנען פֿון מיליאָנען מענטשן, מוז האָבן אַן אײַנעווייניקסטן סדר, אַ געזעצמעסיקן בוי, — אַניט וואָלט ים פּשוט קיינער נישט פֿאַרשטאַנען; וואָס די עקסטערנעס רופֿן אָן „גראַמאַטיק" — דאָס מעג אָנגעשריבן זיין אָדער נישט, די שפּראַך האָט יעדנפֿאַלס יירע כללים, יור פֿילאָלאָגישן תוך. דער קולטו-רעלער ווערט פֿון אַ שפּראַך ווענדט זיך לחלוטין נישט אָן דעם, צי מע האָט שוין אָנגעשריבן יור גראַמאַטיק צי נישט. קאָמיש איז אָבער, וואָס נישט נאָר די פֿאַרבלענדטע שונאים פֿון יידיש, נאָר זיינע חסידים שעצן זיין ווערט לויט דעם פֿאַרנעם פֿון זיין גראַמאַטיק. בעת די אַנטי-יידישיסטן האַלטן אין איין שרייען, אַז די יידישע גראַמאַטיק איז צו דין, באַרימען זיך אייניקע יידי-שיסטן דערמיט, וואָס מע קאָן דיזע גראַמאַטיק מאַכן, להיפּוך, גאָר דיק, אָנפֿילן זי מיט גערידכטע עמודים פֿון דעקלינאַציעס קאָניוגאַציעס, מיט כללים און אויסנאַמען אָן אַ שיעור. דאָזיקע וואָג-און-מאָס פֿון אַ שפּראַך — צי איז יור גראַמאַטיק גע-נוג דיק — האָט שוין גאָר קיין טעם נישט. די יידישע „גראַ-מאַטיק", ווי מיר וועלן באַלד זעהן, מוז אין דער אמת'ן זיין גאַנץ דין, קיין צו פֿילע כללים פֿאַרמאָגט זי נישט. נאָר פֿאַראַן אייניקע רייכע, מעכטיקע שפּראַכן, וואָס מע קען זייער „גראַמאַטיק" אויסדריקן נאָך קירצער, ווי די יידישע. אַלע ווייסן, ווי איינ-פֿאַך איז דער בוי פֿון דער ענגלישער שפּראַך — און ווי רייך זי איז אין באַגריפֿן און ווי הויך איז יור קולטורעלער ווערט. אַ באַקאַנטער ווינער פּראָפֿעסאָר פֿון אָריענטאַלישע שפּראַכן זאָגט תמיד צו זיינע תלמידים אַ ווערטל, אַז „די גאַנצע גראַמאַטיק פֿון דער פּערסישער שפּראַך קאָן מען אָנשרייבן אַף אַ וויזיט-קאַרטל און אויסלערנען אין אַ פֿערטל שעה": פּערסיש איז אָבער די שפּראַך פֿון וועלט-באַרימטע דיכטער און פֿילאָסאָפֿן. אונדזער פּראָפֿעסאָר איז געווען, פֿונדעסטוועגן לערנען זיינע סטודענטן פּערסיש פֿון אַ זייער דיקער גראַמאַטיק, און איך בין זיכער, אַז ווער ס'וויל און ווייס, קאָן אָנשרייבן די דאָזיקע גראַמאַטיק נאָך דיקער, מיט נאָך נייע כללים און נאָך נייע אויסנאַמען אָן אַ שיעור. ווייל יעדע לעבעדיקע שפּראַך פֿון אַ לעבעדיקן פֿאָלק איז אַ לעבעדי-קער אָרגאַניזם, אַ פֿרייע אינדיווידואַליטעט, מיט אַן אייגענער גע-זעצמעסיקייט און אייגענע קאַפּריזן. מעג יור געזעצמעסיקייט זיין ווי פּראָסט, ווי קלאָר, אויסשעפּן זי איז דאָך אוממיגלאַך, און אַ וויסנשאַפֿטליך-געבילדעטער מענטש וועט זיך קיין מאָל נישט באַרימען, אַז ער ווייס די „תורה כלה" פֿון וועלכער נישט איז שפּראַך. יידיש האָט אַן אײַנפֿאַכן בוי, און פֿונדעסטוועגן איז די אויפֿגאַבע פֿון דער יידישער פֿילאָלאָגיע אומענדליך ברייט און טיף אָן אַן עק, ווייל יידיש איז אויך אַן אייגנאַרטיקער לעבעדיקער אָרגאַניזם, אומבאַגרענעצט אין זיין שעפֿערישער פֿרייהייט.

וואָס די יידישע גראַמאַטיק מוז זיין אָרעם, וואָס זי קאָן נישט בלישטשען מיט פֿילפֿאַרביקע, פֿיין-אויסגעאָקטע פֿאָרמען, — דאָס איז פֿאַר אַ פֿילאָלאָג נישט קיין חסרון, נאָר, פֿאַרקערט, אַ מעלה. יידיש האָט פֿאַרלאָרן זער פֿיל אַלט-דייטשע גראַמאַטישע פֿאָרמען און ביונגען. די יידישע דעקלינאַציע און קאָניוגאַציע זיינען גאָר אייגפֿאַך; וואָס ס'פֿלעגט אַמאָל אויסגעדריקט ווערן

[4]) שוין בײַ לוטער, יאָהאַן אַגריקאָלאַ און אַנד. קריסטליכע טעאָלאָגן פֿון אָנהויב XVI יאָרהונדערט געפֿינען זיך דאָ און דאָרט באַמערקונגען וועגן יידיש. דער באַרימטער קענער פֿון העברעיש און דער גרינדער פֿון דער אַראַמעאישער וויסנשאַפֿט סעבאַסטיאַן מינסטער גיט שוין אָפּ דער יידישער שפּראַך אַ גאָר בכבוד'יקן אָרט, דערהויפּט אין זיין „העברעישן ווער-טערבוך" (באַזעל 152), וואו ער פֿערטייטשט די העברעישע ווערטער, חוץ לאַטייניש, זער אָפּט אויך מיט יידיש; צ. ב.: „יקש" — laqueavit, irretivit dicunt Iud. שטרויכלען; id est offendit — אָדער „גרב" Iud dicunt ווילליגען" א. א. וו. אָבער די ערשטע ספּעציעלע שריפֿט וועגן יידיש איז אַרויס אין 1609 יאָר פֿונ'ם גאָוניישן קריסטליכן לינגוויסט י. בוקסטאָרף (דעם פֿאָטער): Lectionis Hebraeo-Germanicae Usus et Exercitatio (30 s) אין דער דאָזיגער קליינער שריפֿט רעכנט ער אויס צוואַנציג יידישע ביכער, וואָס ער פֿערטאָגט אַלס זיין אייגנס (ז. ביבליאָגראַפֿיע).

דורך אַ בויגונג פֿונ'ם שורש, ווערט אַצינד אויסגעדריקט דורך אַן אומשרייבונג: אָנשטאָט „מעשה געשאַך“, וואָס מיר לייענען אין די אַלטע יידישע ספֿרים, זאָגן מיר לע"ע „ אַ מעשה איז געשעהן“; אין הײַנטיקנדיג די יידישע ליטעראַטור פֿאַר דער גאַנצער צייט, פֿונ'ם XIV יאָהרהונדערט אָן (אָדער נאָך פֿריער) ביז צו אונזערע טעג, זעהען מיר, ווי ביסלאַכווייז פֿאַלן אָפּ איין פֿאָרם נאָך דער צווייטער, ווי ס'גייט פֿאַרלאָרן דער דאַטיוו, דער אימפּערפֿעקט, דער קאָניונקטיוו, ווי יידיש ווערט אַלץ אָרעמער און אָרעמער אין פֿאָרמען, פֿאַרבייטנדיק די פֿאָרמען דורך באַגריפֿען, די פֿלעקסיעס (בויגונגען) דורך אומשרייבונגען. דאָס איז אָבער אַ חוק אין דער לינגוויסטישער אַנטוויקלונג: אַלע פֿלעקסיווע (ווערטער-בויגנדיקע) שפּראַכן ווערן מיט דער צייט אַלץ אָרעמער אין פֿאָרמען. דער לינגוויסט פֿאָרמולירט דעם דאָזיקן געזעץ אַזוי: די פֿלעקסיווע שפּראַכן ווערן אַלץ מער אַ נ אַ ל י ט י ש, ד. ה. מיט אַנדערע ווערטער זייער „גראַמאַטיק“ ווערט אַלץ „דינער“. די גאָר אַלטע שפּראַכן זיינען אויך די רייכסטע אין פֿאָרמען; און די גאָר יונגע זיינען די פֿאָרמען-אָרעמסטע [5]. די פֿילאָלאָגיע האָט פֿאַרשטיין די שטים פֿון לעבן; דאָס לעבן אַליין פֿאַרלאַנגט, אַז די שפּראַך זאָל ווערן וואָס רייכער אין באַגריפֿן, און וואָס אָרעמער אין פֿאָרמען: איינפֿאַכער די פֿאָרמען — גרינגער פֿאַר'ן פֿאָלק. די קולטור-אַנטוויקלונג גייט פּראָדוקטיווער באַ

[5] דער געזעץ פֿון אַנאַליטישער שפּראַך-פֿאַרייִנפֿאַכונג דריקט זיך כולט אויס סיי אין די סעמיטישע, סיי אין די אַרישע שפּראַכן, ד. ה. אין ביידע צווייגן, פֿון וועלכע יידיש באַשטייט. פֿון די סעמיטישע איז די עלטסטע — אַראַביש, וואָס איז טוראַ'דיק רייך אין פֿאָרמען, אַ געדיכטער וואַלד פֿון פֿאַרשיידענע פֿאַנטאַסטישע בויגונגען; די דאָזיגע אוראַלטע רייכקייט פֿון פֿאָרמען ווערט אָבער אַלץ מער פֿערשמאָלצן אין די יינגערע שפּראַכן — אין העברעאיש-אַראַמעיש, און לאָזט זיך אויס מיט פּשוט'ן פֿאָרמען-דלות אין ניי-אַראַביש. די עלטסטע פֿון די אַרישע שפּראַכן, סאַנסקריט, פֿאַרמאָגט די רייכסטע פֿאָרמען; לאַטייניש, גריכיש, באַקטריש, סלאַוויש, זיינען שוין פֿיל אָרימער; פֿאַרגלייכט אָבער לאַטייניש מיט די מאָדערנע ראָמאַנישע שפּראַכן, גאָטיש מיט די גערמאַנישע, קירכן-סלאַוויש מיט די יינגערע און יינגסטע סלאַווישע שפּראַכן, אַלט-גריכיש מיט ניי-גריכיש, קירכן-אַרמעניש מיט ניי-אַרמעניש, — אומעטום זעט מען די ווירקונג פֿון דעם דאָזיגן וואונדערבאַרן געזעץ. איר קענט אַפֿילו באַמערקן, אַז אַף אונזערע אויגן פֿאַרלירן רוסיש און דייטש איינינע פֿאָרמען אין פֿערבייטן מיט אומשרייבונגען: פּונקט ווי יידיש פֿאַרלירט אויך דייטש ביסלאַכווייז דעם אימפּערפֿעקט און פֿערבייט דעם „סעקסישן“ געניטיוו (אַף „-ס“) דורך פֿאָן, דעם קאָנדיציאָנאַל שטרייכט מען שוין גאָר אויס פֿון די דייטשע גראַמאַטיקעס. רוסיש פֿאַרלירט ביי היינטיקן טאָג איינינע דעעפּריטשאַסטיעס (אַף „-וטשי, -יוטשי“) און די סופּערלאַטיוו-פֿאָרם אויף „נאַי—“. און אין דער שפּיץ פֿון דער דאָזיגער טויזנטיאָריקער אַ נ אַ ל י ט י ש ע ר אַנטוויקלונג שטייען די פּראָגרעסיווסטע, די פֿאָלקסטימליכסטע און צום מייסטן אַנאַליטישע שפּראַכן פֿון אונזער צייט: ניי-פּערסיש, ענגליש, פֿראַנצויזיש און — יידיש. אַז די פֿאַנאַטישע העבראַיסטן פֿאַלן אָן אַף דער אָרימקייט פֿון דעם „מיאוס'ן צעקאַליעטשעטן זשאַרגאָן“, מעגן זיי זיך אַרומקוקן, אַז די ניי-העברעאישע שפּראַך פֿון אַחד העם און ביאַליק איז טויזנט מאָל איינפֿאַכער סיי אין קלאַנג סיי אין בוי, איידער די שפּראַך פֿון תנ"ך און אַפֿילו פֿון די מדרשים: ווייל העברעיש אַנטוויקעלט זיך אויך נאָך דעמזעלביקן אַנאַליטישן געזעץ, ווי יידיש און ווי אַלע אַנדערע פֿלעקסיווע שפּראַכן.

אַ פּראָסט-געביטער, און דערפֿאַר מער עלאַסטישער שפּראַך, איידער באַ אַן אַלטמאָדיש איינגעפּוצטן לשון מיט פֿאַרפֿלאָנטערטע, פֿילגאַרנדיגע פֿאָרמען. פֿון אַלע יידישע פֿילאָלאָגן האָט נאָר פֿיליפּ מאַנש גוט פֿערשטאַנען דעם אַנאַליטישן כאַראַקטער פֿון דער יידישער שפּראַך; ער האָט אויך מיט אַ שאַרפֿן פֿילאָסאָפֿישן בליק אויסגעפֿאָרשט די אַנאַליטישע, קראַפֿט-פֿאַרשפּאָרנדיקע טענדענצן אין דער גאַנצער יידישער גראַמאַטיק (מאַנש'ס יידישע גראַמאַטיק (1888—1890) איז אַפֿילו ניט אַזוי שטרענג וויסענשאַפֿטליך, ווי גערצאָג'ס — 1902, — אָבער פֿיל טיפֿער און אָריגינעלער, איידער די לעצטע).

III

גרויסע שוועריגקייטן האָט דער יידישער פֿילאָלאָג: פֿון דעם, וואָס אונזער יידיש-דייטשע פֿאָלקס-שפּראַך געהערט צו דער קאַטעגאָריע פֿון ג ע מ י ש ט ע ש פּ ר אַ כ ן. קיין גאַנץ ריינע שפּראַך איז בכלל ניטאָ אין דער וועלט: העברעיש האָט אין זיך פֿילע אַראַמעישע, גריכישע, פּערסישע עלעמענטן, רוסיש באַשטייט פֿון אָן אַ שיעור טערקישע און פֿינישע ווערטער; נאָר ס'זיינען דאָ אויך שפּראַכן, וואָס זייער געמישטער בוי וואַרפֿט זיך פּשוט אין די אויגן. אַזוי איז ענגליש אויסגעמישט פֿון קעלטישע, גערמאַנישע און ראָמאַנישע טיילן, יאַפּאַניש — פֿון אייגענע מיט כינעזישע, פּערסיש פֿון אייגענע מיט אַראַבישע. פֿאַראַן אויך שיינע, מעכטיקע שפּראַכן, וואָס טראָגן נאָך אַ מער געמישטן כאַראַקטער, איידער אונזער יידיש-דייטש, נאָר קיינער וועט זיי דערפֿאַר ניט רופֿן „שמוציקער זשאַרגאָן“ [6].

יידיש באַשטייט על פּי רוב פֿון גערמאַנישע ווערטער, און זיינע פֿאָרמען זיינען כמעט תּוכיים גערמאַניש. חוץ דעם, האָט יידיש אין זיך זייער פֿילע סעמיטישע (העברעיש-אַראַמעישע) ווערטער און פֿאָרמען, באַזונדערס איז סעמיטיש דער זאַץ-בוי (סינטאַקסיס) און דער סטיל. טיילווייז זיינען אויך אַריינגעמישט אין יידיש סלאַווישע (פּויליש-אוקראַיִנישע), מאָלדאַוואַנישע, אונגאַרישע און אין אַמעריקע ענגלישע ווערטער און פֿאָרמען. ענדלאַך געפֿינען מיר אַ קליינעם, נאָר דערפֿאַר טאַקע גאָר אינטערעסאַנטן עלעמענט אין יידיש — דאָס זיינען די ווינציקע אַלט-פֿראַנצויזישע, איטאַליענישע און פּאָרטוגיזישע ווערטער (טשאָלנט, פּאַטשיילע, בענטשן א. אַנד.); אַזינע ווערטער זיינען אַמאָל געווען אין

[6] אַ שאַרפֿן ביישפּיל פֿון אַ שפּראַך-מישמאַש גיט אונדז טערקיש (אָסמאַנלי). זייענדיק אין גרונד אַ שפּראַך אָן פֿלעקסיעס — אַן אַגגלוטינאַנטע שפּראַך, — געהערנדיק צום זעלבשטענדיקן כינאָ-מאָנגאָלישן שטאַם (דער אוראַל-אַלטאַישער צווייג), האָט זיך טערקיש היסטאָריש פֿאַרבונדן מיט גאָר פֿרעמדע פֿלעקסיווע שפּראַכן — מיט דעם אַרישן פּערסיש און מיט'ן סעמיטישן אַראַביש; און די דאָזיקע פֿאַרבינדונג איז פֿונדעסטוועגן העכסט האַרמאָניש, העכסט אָרגאַניש-פּראָדוקטיוו. דער טערק רעדט אַ מאָדנעם געמיש אַפֿילו אין זיין געוויינליכסטן לעבן. אַזוי, באַגעגענענדיג אייך אין דער פֿריה, באַגריסט ער אייך מיט אַ פֿראַזע (סאַבאַך-אי-שעריפֿיניז חייר אָלסון), וואו די ערשטע דריי ווערטער זיינען אַראַביש מיט אַ טערקישער ענדונג, זייער פֿאַרבינדונג פּערסיש, דאָס פֿערטע וואָרט טערקיש; אָדער יר באַקומט אַ פּאָסט-קאַרטל, וואו פֿון אויבן שטייט „אָסמאַנישע הויך-מלוכה-פּאָסט“, וואו די ערשטע דריי ווערטער זיינען אַראַביש, זייער פֿאַרבינדונג פּערסיש, דאָס פֿערטע וואָרט איטאַליעניש און דאָס גאַנצע פֿאַרבונדן אַף אַ טערקישן אופֿן.

יידיש פיל מער, איידער איצט: אַזוי טרעפֿן זיך אין די אַלטע יידישע כּתבֿים זער אָפֿט די ווערטער „פריען, אָרען“ (דאַוונען) א. א. וו., וואָס זיינען אָבער איצט גאָר פֿאַרשוונדן. ס'איז כּמעט ניטאָ קיין ספֿק, אַז די ראָזיקע ווינציקע ווערטער זיינען אַ שפּור פֿון יענע שפּראַכן, וואָס אונזערע זיידעס האָבן גערעדט, נאָך איידער זיי זיינען איבער צו דער דייטשער שפּראַך. שטיצנדיק זיך אַף דיזע שפּורן און נאָך אַף געוויסע פֿילאָלאָגישע און היסטאָרישע טעמים, מיינט דר. גידעמאַן („געשיכטע פֿונ'ם חינוך א. אַ. וו.“, ב. II), אַז די ערשטע צייט — אונ'ם XI — XII יאָהרהונדערט — האָבן די יידן אין דייטשלאַנד נאָך גערעדט פֿראַנצייזיש.

פּונקט, ווי אין אַנדערע געמישטע שפּראַכן, טרעטן אַריין אויך אין יידיש די ראָזיקע פֿאַרשיידענע עלעמענטן אין אַ זעלבשטענדיקער אָרגאַנישער פֿאַרבינדונג: דאָס איז ניט קיין שפּראַךגעמיש, ניט קיין מיש־מאַש, נאָר אַ שפּראַך, הגם אַ געמישטע. דייטשע, העברעישע, סלאַווישע עלעמענטן, באַלד ווי זיי זיינען אַריין אין דער פֿאָלקס־שפּראַך, הערן אויף צו זיין דייטש, העברעיש, סלאַוויש, — זיי ווערן אָן זייער פֿריערדיקן כּראַך און נעמען אָן אַ נייעם: ווערן יידיש. זייער אויסשפּראַך פּאַסט זיך צו צו דער יידישער פֿאָנעטיק, זייער פֿאַרבינדונג פּאַסט זיך צו צו דער יידישער וואָרט־בילדונג, זייער ביגונג — צו דער יידישער עטימאָלאָגיע, זייער שטעלונג אינ'ם זאַץ — צום יידישן זאַץבוי און צום יידישן נוסח. די העברעישע ווערטער ווערן אין יידיש גאַנץ אָפֿט אַנדערש אויסגעשפּראָכן, איידער אין העברעיש נאָך דער געוויינטלאַכער אַשכּנזישער הבֿרה*). אַזוי, למשל, זאָגן מיר „צו לאָכעם, באַלעבאָס, שייגעץ, מעלאָכן, טאָמער, באַרמענען, קרישמע, טיינע“, אָנשטאָט „צו להכעיס, בעל־הבית, שקץ, מלכים, תאמר, בר מינן, קריאת שמע, טענה“. אַפֿילו אונזער העברעישע הבֿרה שטימט מיט דער יידישער פֿאָנעטיק: אַ צירא לייענען מיר, ווי איי, אַ חולם ווי אוי, אַ למד שפּרעכן מיר אויס האַרט, די טראָפּ שטעלען מיר שטענדיק „מלעיל“ אָנשטאָט „מלרע“ („בּרוך אַתּה“ א. דגל.). די העברעישע ווערטער געבן מיר צו זער אָפֿט גאָר אַנאַנדער באַטייטונג, ווי צ. ב., „אַדרבּא, היטענא, כּלי־זמר“ א. א. וו. אַנאַנדערס מאָל פֿאַרבינדן מיר אין איין באַגריף פֿאַרשיידנשפּראַכיקע עלעמענטן, ווי העברעיש און דייטש: „באַגזל'ען, אויסחור'ן, אונטער'חתמ'ען, מיט כּל המיגלאַכקייטן, הפֿקר־וועלט, עניי־געשעפֿט, דרשה־געשאַנק“, אָדער העברעאיש מיט סלאַוויש „צביעק, צביעטשען, כּל בּוניק, הפֿקר־פּעטרושקע, בעל־הקאָראָבקע“. מיר האָבן איניקע ווערטער אַזוי פֿאַרענדערט, אַז מע דערקענט קוים זייער שורש, למשל, העברעאיש: דוכּענען צו האַווענען, כּתבֿות — קאַטאָוועס, שמועה'ן — צו שמועסן, אויס'מחה'ן צו אויסמעקן. דייטש: לעקקוך — לייקאַך, וואָלפֿייל — וואָלוול, טינטהאָרן — טינטער, צואַמיעזע — ציכּעס; סלאַוויש: נעבאָהאַ — נעבאַך, דזיעד — זיידע, און נאָך פֿיעל אַזוינע⁶).

די פֿאַרשיידנשפּראַכיקע עלעמענטן אין יידיש זיינען להלוטין ניט סותר איינער דעם צווייטן, זיי ערפֿילן אין דער שפּראַך גאַנץ פֿאַרשיידענע פֿונקציעס, זיי פֿאַרבינדן זיך פּונקט אַזוי אָרגאַניש און דערגענצן איינער דעם אַנדערן, ווי די פֿונקציעס פֿון אַ לעבעדיקן אָרגאַניזם. איינע פֿון די אויפֿגאַבן פֿון אונזער פֿילאָלאָגיע מוז אויך זיין דעריבער פֿעסטצושטעלן, וואָס פֿאַר אַ פֿונקציעס ערפֿילן די העברעישע, דייטשע און סלאַווישע ווערטער אין פֿאָרמען אין דער יידישער שפּראַך. די געוויינטלאַכע מיינונג, אַז העברעישע ווערטער דריקן אויס אין יידיש מער געהויבענע און אַבסטראַקטע באַגריפֿן, און די דייטשע — מער געוויינטליכע אַלטעגליכע ענינים, איז ניט ריכטיק. אָט האָט איר „גאָט, געדאַנק“ — דייטשע ווערטער פֿאַר העכערע באַגריפֿן, און „מחותּן, משפּחה, כּלי“, ווי אויך פֿילע ניט־אָנשטענדיקע ווערטער (עראָטיקאַ און סקאַטיקאַ) גענומען פֿון העברעאיש⁷). מיר דוכט זיך, אַז מע קאָן דעם אונטערשייד אַזוי פֿאָרמולירן: די אידעען און באַציהונגען פֿונ'ם אַלמעגטליכן לעבן ווערן אויסגעדריקט אין דייטש; די ערשיינונגען, וואָס זיינען אויסגעוואַקסען אויפֿ'ן באָדן פֿונ'ם אינווייניגסטען יידישן לעבן, ווערן אויסגעדריקט על פּי רוב אין העברעיש, און די פֿאָרמען און געפֿילן פֿונ'ם אַלטעגליכן לעבן אינ'ם ענגן פֿאַמיליען־קרייז אָדער גראָבע, נעגאַטיווע איינשאַפֿטן — אין סלאַוויש. אַזוי, אַשטייגער, בעקומט איין און דערזעלביקער באַגריף פֿאַרשיידענע שאַטירונגען, אויב ער ווערט אויסגעדריקט דורך ווערטער פֿון פֿאַרשיידענעם שפּראַך־יחוס; צ. ב., „גאָט“, „רבונו של עולם“ און — „גאָטעניו־טאַטעניו“: דאָס ערשטע איז אַנאַלמעגטליכער באַגריף און ווערט אויסגעדריקט דייטש, דאָס צווייטע, אויסגעדריקט העברעיש, באַציהט זיך נאָר אַף די פֿאַרהעלטנישן צווישען גאָט און ישראל, דאָס דריטע, סלאַוויש, דריקט אויס אַנאינטימע, קינדערשע באַציהונג צו דער אויבערשטער מאַכט. אָדער נעמען מיר די ווערטער „איינפֿאַך“, „פּשוט“, און „פּראָסט“. דיזע דריי ווערטער מיינען ניט גאַנץ דאָזעלביקע, הגם דאָ זיינען די שאַטירונגען שווער צו פֿאָרמולירן. אָדער „נאַר“ (אַ מענטש בכלל), „טיפּש“ (נאָר אַ ייד קאָן זיין אַ טיפּש) און „בייבאַק“. געוויס, זיינען פֿאַראַן פֿיל און וויכטיקע אויסנאַמען פֿונ'ם אָנגעוויזענעם כּלל; און אַלגעמיינעם אָבער שטאַמען די דייטשע ווערטער פֿונ'ם ברייטן פֿאַרקער צווישן יידן מיט דער אייראָפּעישער וועלט, די העברעישע און אַראַמעישע ווערטער — פֿון קהל־לעבן, פֿון חדר, פֿון דער ישיבֿה, פֿונ'ם צדיקס שטיבל, און די סלאַווישע ווערטער — פֿון דער ענגער באַרירונג מיט פּויערים, הויזדינסטן, שבת־גוים א. א. וו.

לפֿנים אַנאַיכגאָס זיינען צוויי אינטערעסאַנטע מינים העב־

*) זעה ווייטער דעם אַרטיקעל פֿון ס. וויינגער: „העברעאישע קלאַנגען אין דער יודישער שפּראַך“. די רעד.

⁶) דאָס וואָרט דאַוונען דערקלערן י. בערנשטיין און וו. זעגעל (אין זייער ווערטערבוך צו די פֿון זיי אַרויסגעגעבענע „יוד. שפּריכווערטער“, וואַרשא 1908, ווערטערב., ז. 17) פֿונ'ם ענגלישן „dawn“ (־בין השמשות), נאָר דאָס איז אַ ניט־געלונגענע סבֿרה, ייך שטיין זיך אויף דער מיינונג פֿון ל. צונץ („גאָטעסדינסטליכע פֿאָרטרעגע“, 2 אויפֿל., פֿראַנקפֿורט אַ. מיין 1892, ז. 454) און ע. וואַדאַס (Vadász) אין דער אונגאַריש־יידישער צייטשריפֿט „מאַדיאַר זשידאָ סעמלע“ Magyar Szidó szemle (1908, № 4), „קאַטאָוועס“ דערקלער איך, זיך סומך זייענדיק אַף דעם גרויסן יידישן מדקדק אליהו בחור אַשכּנזי הלוי (אליהו לעוויטאַ) און זיין ווערטערבוך „תּשבי“ (ספר התּשבי לאליהו התּשבי“ איסני 1541 יאָר).

⁷) „תּהתּונים, נבלה“ א. דגל. די מדה אָנצורופֿן די סעקסועלע אָרגאַנען און פֿונקציעס מיט העברעישע ווערטער שטאַמט ביי די יידען פֿון דעמזעלבן שעמעוודיקייטס־געפֿיל, ווי דער מנהג פֿון די אייראָפּעישע שרייבער צו „פֿאַרדעקן“ אַזוינע זאַכן מיט לאַטיינישע ווערטער, בא די טערקען מיט אַראַבישע, בא די בראַהמאַנער מיט סאַנסקריטישע א. אַז. וו.

רעישע ווערטער אין יידיש: 1) די ווערטער, וואס באצייכענען די קאמערציעלע באציהונגען: „מסחר, סחורה, משכון, ריוח, קרן, שטר, מלוה, חוב“ א. א. וו. א. א. וו., ווי אויך אייניקע שארפע אויסדריקן פון דער שאכער=וועלט, ווי „שאכרן (פון „סחר“), גנב'ענען, גזל'ענען“ (אויך הרג'ענען?) און דגל. 2) יענע גראבע באצייכענונגען, וואס יידן פלעגן אנווענדן צו ניט=יידן, ארויסגייענדיג פונ'ם טראדיציאנעלן אתה=בחרתנו=שטאנדפונקט, ווי „גוי, עכו"ם, ערל, שייגעץ, שיקסע, להבדיל“, אדער „פגר'ן“ אנשטאט „שטארבן“, „חאסלירע האבן“ אנשטאט „חתונה האבן“ א. דגל. די ערשטע קאטעגאריע (די מסחר=אויסדריקן) זיינען אויסגעוואקסן ביי יידן טיילווייז צוליב דעם, וואס די דייטשע שפראך האט נאך אליין ניט געהאט גענוג סוחר'ישע אויסדרוקן. אינטערעסאנט איז אבער, וואס די דייטשן אליין האבן איבערגענומען בא יידן אזוינע אויסדריקן, ווי Rebbach, Pleite, Baissel „הייזל“, ד. ה. א נידעריגס שיינקל), און די דייטשע גנבים=שפראך איז פיל מיט יידישע (העברעישע) ווערטער. דאס האט אפילו געגעבן די ריכטונג אנהויבן צווייג פון דער יידישער פילאלאגיע: פילע דייטשע פארשער, און בפרט דער אויסגעצייכנטער לינגוויסט אווע=לאלעמאן, זיינען געקומען צו יידיש, אנהויבנדיק פון דער אויסבאדשונג פון דער גנבים=שפראך. — די צווייטע קאטעגאריע באהאלטונגס=ווערטער שטאמט פון דער נאציאנאלער אפגעזונדערטקייט, וואס באמערקט זיך בא דעם פראסטן עולם פון אלע אומות. אזוי זאגט דער רוסישער פויער околѣть (אנשטאט умереть) דער אוקראינישער здохнути (אנשטאט вмерти) דער דייטש fressen (אנשטאט essen), krepiren (אנשטאט sterben). מיט דער — הומאניזאציע פון דער שפראך פארשווינדן אזוינע גאציאנאלע פארהאלטונגס=אויסדרוקן פונ'ם פאלקס=מויל.

אזוי ווי די דריי עלעמענטן, דייטש, העברעיש=אראמעיש און סלאוויש, ערפילן פארשיידענע פונקציעס אין דער שפראך, דעריבער שטערט גיט די געמישטקייט פון יידיש צו זיין אנטוויקלונג; פארקערט, דורך דעם ווערט אונדזער שפראך נאר רייכער אין ווערטער און אויסדרוקס=מעגלאכקייטן. סגעפינט זיך אבער אין אונדזער שפראך אויך א פערטער, אינטעליגענטישער עלעמענט, דער יינגסטער פון אלע, וואס איז סותר דעם בנין פון די אנדערע עלעמענטן און קאן זיי כמעט ניט דערגענצן. דער עלעמענט רופט זיך אן „דייטשמעריש“, ער מאכט קאליע אונדזער שפראך און קאן קי טאקע ברייננען צו דער מדרגה פון א מיאוסן זשארגאן. לאמיר זיך אפשטעלן אוויילע אויף דעם דאזיקן עלעמענט.

IV.

דער גרעסטער טייל פון די ווערטער און פארמען, וואס ווערן געברויכט אין יידיש, זיינען דייטשע; דערפאר אבער זאגט טאקע בא אונדז יעדער גימנאזיסט, אז „יידיש איז פארדארבן דייטש“. נאר ווער ס'זאגט אזוי, ווייס נעבאך ניט, וואס דייטש איז. יידיש האט זיך טאקע גענומען פון דייטש, אבער דווקא ניט פון יענעם דייטש, וואס מע שטודירט צו די עקזאמענס אויף „אטעסטאט זריעלאסטי“. דער דאזיקער דייטש פון שילער און געטע איז ניט דער שטיף=פאטער פון יידיש, נאר זיין שטיף=ברודער, און דערצו נאך א יינגערער ברודער. יידיש איז עלטער פאר יענעם דייטש, וועלכן אונדזער „אינטעליגענט“ האלט פאר כשר; און טאקע מיט הדיי — אדער פירהונדערט יאר עלטער. ביידע שטאמען זיי פון מיטל=הויך=טייטש, ביידע זיינען זיי „פארדארבן“: יידיש איז „פארדארבן“ דורך העברעישן און סלאווישן איינפלוס, מאדערן=דייטש — דורך לאטיינישן און פראנצויזישן איינפלוס. יידיש איז „פארדארבן“ געווארן אפ'ן מארק און אין דער ישיבה, דייטש — אין אוניווערסיטעט און אין די ביוראקראטישע קאנצעלאריעס. אין דער היינטיקער יידישער שפראך געפינען זיך נאך א סך אלטע דייטשע — מיטל=הויך=טייטשע ווערטער. וואס זיינען שוין אין דער דייטשער ליטעראטור לאנג פארלארן געגאנגען, און ס'טרעפט גאנץ אפט, אז א ווארט אדער א גראמאטישע פארם, וואס אומוויסנדיקע אינטעליגענטן האלטן פאר פארדארבן דייטש, זיינען גאר אלטע דייטשע פארמען, וואס יידיש האט זיי פארהיט פון אונטערגאנג. דער ערשטער, וואס האט גרינדלאך אויסגעפארשט אזוינע ווערטער און פארמען אין יידיש, איז אווע=לאללעמאן, נאך יים האבן אף דעם געביט פיל געארבעט שטיינעאנג, לאנדוי און גערצאן. דער לעצטער האט אפילו אנגעשריבן א פארגלייך=גראמאטיק פון יידיש מיט מיטל=הויך=טייטש און האט צוזאמענגעשטעלט א רשימה פון 424 אזוינע אלטע פארבליבענע ווערטער, וואס ווערן זעד אפט געברויכט אינ'ם היינטיקן יידיש. די אלטע יידישע ליטעראטור אבער האט א גאנצן אוצר פון עלטערע דייטשע ווערטער, וואס זיינען אצינד שוין פארלארן געווארן סיי אין יידיש סיי אין דייטש.

אזוי ווי יידיש נעמט זיך ניט פונ'ם איצטיקן ליטעראַרישן דייטש, נאר פונ'ם פארשטארבענעם מיטל=הויך=דייטש, דעריבער שיידן זיך אונטער שטארק די יידישע ווערטער פון די איצטיקע ליטעראריש=דייטשע. אונדזער אינטעליגענט האט אבער געלעבט אין טעות: ער האט געוואלט רייניקן די יידישע שפראך, נאכטאנצנדיק נאך דער דייטשער ליטעראטור. ער האט געמיינט: יידיש איז „פארדארבן“, מוז מען יים „אויסבעסערן“; און אויסבעסערן הייסט, פארשטייט זיך, פארדייטשן. אינ'ם משך פונ'ם ניינצענטן יארהונדערט האבן אונדזערע שרייבערס ארייגעגאסן גאנצע שטראמען דייטשמעריש אין דער יידישער שפראך. ערשטנס, האבן זיי גענומען פארדרייען די יידישע פאנעטיק אף דעם דייטשן שטייגער. ווא דער ייד זאגט „אף, בא, פאר, נאד“ האט דער „אינטעליגענט“ אנגעהויבען זאגן און שרייבן „אויף, ביי, פיר, נור“; ווא דער פאלק זאגט „דערגרייכן, פארגילטן, באגליקן, שמארצן, הארציק, האנט, טויזנט, פארטיק, אונדז, מענטש, בענטשן, בריוו“, האט דער אינטעליגענט „אויסגעבעסערט“: „עררייכען, פערגילטען, בעגליקען, שמערצען, הערצליך, האנד, טויזענד, פערטיג, אונז, מענש, בענשען, בריעף“. ארייננעמענדיק אין יידיש נייע דייטשע ווערטער, האבן די משכילים ניט געזעהן די ווערטער צו פארייידישן, נאר האבן זיי ארייגעטראגען פשוט אזוי, ווי זיי ווערן אויסגעשפראכן אינ'ם ניי=הויך=דייטש, ד. ה. אין דער ליטעראַרישער דייטשער אויסשפראך. ווא דער פאלק וואלט געזאגט „דערציהונג“, „אנטוויקלונג“, האט מען יים געלערנט רעדן „ערציהונג, ענטוויקלונג“ א. א. וו. פארדייטשנדיק די שפראך, האט דער משכיל לחלוטין פארדארבן אויך די יידישע גראמאטיק; ער האט געשאפן נייע, ליטעראריש=דייטשע פארמען פון מערצאל (לעהרער אנשטאט לערערס,

הירעקטאָרען אָנשטאָט דירעקטערס, קרעפּטען אָנשטאָט קרעפּט), אַריינגעפירט דעם מיטלערן מין פון די הויפטווערטער, וואָס די יידישע שפּראַך האָט כמעט ניט געהאַט (בפרט די ליטווישע), ווי, למשל, דאָס פאָלק, דאָס (!) רייכטום, דאָס גליק. ער האָט פאַרדריט די קאָניוגאַציע: אָנשטאָט „ער זעצט איבער, ער איז איבערגעציגט, אינטערגעדריקט" האָט ער אַריינגעבראַכט די דייטשע פאָרמען: „ער איבערזעצט, איבערציגט, אונטערדריקט". מען קאָן ברענגען נאָך אַ סך אַזעלכע „רעפאָרמען", מיט וועלכע אונזער אינטעליגענט האָט — כמעט אומבאַוואוסטזיניק, — שרעקלאַך פאַרפּלאָנטערט די קלאָרע און איינפאַכע יידישע גראַמאַטיק. אַזוי האָט, למשל, די הײַנטיקע יידישע גראַמאַטיק גהיכע צרות מיט דער מערצאָל און מיט דעם מיטלערן מין פון די הויפּטווערטער. אין די „יודישער גראַמאַטיק" האָט ה' ז. רייזין געמוזט אָנגעבן העכער פופציק כללים, ווי אַזוי צו בילדן די מערצאָל, און מיט די כללים מכח געשלעכט האָט ער גאָר ניט געקאָנט דערגיין קיין טאָלק. אָבער גאָר אומגעלומפּערט איז אויסגעקומען די שרייבונג (אָרטאָגראַפיע), וואָס די משכילים האָבן אַריינגעבראַכט אין יידיש. שוין די אַמאָליקע שרייבונג פון די טייטש-חומשים און אַלטע יידישע ספרים איז געשטאַנען זער נידעריק; איז אָנשטאָט צו פאַרייַנפאַכן די שווערע שרייבונג האָט דער משכיל זי נאָך מער פאַרפּלאָנטערט, נאָכמאַכנדיק די ליטעראַריש-דייטשע אָרטאָגראַפיע. דער דייטש זאָגט אויס דעם ie אַנדערש, איידער דעם i, דעם e אַנדערש, איידער דעם eh; בײַ'ם יידן, און בפרט בײַ'ם ליטווישן, זיינען די אונטערשיידן ניטאָ, פונדעסטוועגן שרייבט ער „עה" און „יע", וואו מ'דאַרף דאָס גאָר ניט. אַפילו דאָרט, וואו די דייטשן האָבן שוין אויפגעהערט צו שרייבן די טאָנלאָזע אותיות, שרייבט זיי נאָך עד היום אונזער אינטעליגענט. פונ'ם יאָהר 1880 שרייבן די דייטשן פאַרייַנפאַכט: tun, Jndentum, Tat און מיר שרייבן נאָך עד היום: טהון, טהאַט, יודענטהום.

אַ סך צרות האָט דער אומוויסנדיקער אינטעליגענט אָנגעמאַכט דער יידישער פילאָלאָגיע. פון דער אַנדער זייט אָבער טאָרן מיר ניט לייקענען, אַז דער „אינטעליגענטישער" עלעמענט האָט אויך געבראַכט פיל נוצן דער יידישער שפּראַך. דער עיקר באַשטייט דער נוצן אין דעם, וואָס דער אינטעליגענט האָט שטאַרק באַרייכערט און הומאַניזירט דעם יידישן לשון. באַרייכערט האָט ער יס, אַריינברענגענדיק אַ מאַסע נייע ווערטער, וואָס די אָרעמע שפּראַך פונ'ם דערשלאָגענעם המון האָט ניט געקאָנט אַליין שאַפן. און אַפילו הדרך זיין פאַרדרייען די יידישע פאָנעטיק אַף דער דייטשער מאַניר האָט דער משכיל טיילוויז געהאָלפן צו באַרייכערן אונזערע באַגריפן. אַזוי, צ. ב., איז דער פּרעפיקס (פאָרזילבע) „ער" בײַ די ווערבן (פעלים) פרעמד דער פאָלקס-שפּראַך: דער ייד זאָגט „דער" אָנשטאָט „ער": דערגרייכן, דערהערן, דערזעהען, דערשרעקן. אַריינפירנדיק אָבער די דייטשע פאָרמען מיט „ער", האָט דער משכיל פאַרטאָפּלט די שאַטירונגען, וואָס יידיש קאָן אויסדריקן; אַזוי: ערוואַרטן און זיך דערוואַרטן, ערציהען און דערציהען, ערפילן און דערפילן — האָבן גאַנץ פאַרשיידענע באַטייטונגען. די „אינטעליגענטישע" ווערטער האָבן אַנדערע מאָל צוגעגעבן אונזערע שפּראַך-באַגריפן אַ מער געהויבענעם האַראַקטער. אַזוי זיינען די ווערטער „קונסט, באָדן, הער" ניט-יידיש; יידיש איז „קונץ, בוידעם, האַר", נאָר אַזוי ווי דעם משכיל זיינען ניט געפעלען געווען די „גראָבע" פאָלקס-אויסדריקן, האָט ער גענומען די דייטשע ווערטער, — און הדרך דעם איז יידיש געוואָרן אין געוויסע פּרטים רייכער, איידער די דייטשע שפּראַך. אַ דייטש האָט נאָר איין באַגריף „קונסט", קונסטליך. קונסטפאָל", דער ייד אָבער האָט צוויי באַגריפן „קונסט, קונסטליך" (אַ העכערער) און „קונץ" „קונציק" (אַ נידעריקערער). דאָס זעלביקע מיט'ן באָדן און בוידעם, הער און האַר, פאָרם און פורעם, קוועלע און קוואַל, פּערזאָן און פּאַרשוין, דייטש און טייטש. וואָס אָנבעלאַנגט אָבער צו דער הומאַניזאַציע פון דער שפּראַך, האָב איך שוין אָנגעוויזן אויף איר; זי באַשטייט אין דעם, וואָס יידיש פאַרלירט די פאָרמען פונ'ם ענגען, שאָוויניסטישען אויסדרוקס-אופן[7].

V.

פאַרשטיין די מעלות און חסרונות פון די אינטעליגענטישע שפּראַך-עלעמענטן איז דערפאַר באַזונדערס וויכטיק פאַר דער יידישער פילאָלאָגיע, ווייל איר אויפגאַבע ענדיקט זיך ניט מיט'ן „אלף-בית", ד. ה. מיט דער צונויפשטעלונג פון אַ וויסנשאַפטליכער גראַמאַטיק און ווערטערבוך, נאָר זי גייט פיל ווייטער, זי וויל די שפּראַך ריי ניקן און באַרייכערן. בשעת די ערשטע דורות פון דער אינטעליגענץ שטרעבן בײַ אַלע דערוואַכנדיקע פעלקער צו הומאַניזירן די שפּראַך, אַרבעטן די ווייטערדיקע דורות אַף דעם, צו ריייניקן די שפּראַך פון די ניט-געראָטענע אינטעליגענטישע פּראָדוקטן. און פאַר אַלע פעלקער קומט אָן אַ צייט, ווען די ריי-ניקונג פון זייער שפּראַך ווערט די ברענענדיקסטע פילאָלאָגישע אויפגאַבע. מיט אַ פופציק—זעכציק יאָר צוריק איז דיזע אויפגאַבע געשטאַנען פאַר די לאַטווישן, עכטן, סערבן, גריכן, טשעכן, פלאַמען, פינען; אַצינד שטייט זי נאָך פאַר די אוקראַינער, בול-גאַרן, קאַטאַלאַנער, גרוזינען, און אויך פאַר אונדז יידן. בײַ אַלע פעלקער איז די ריייניקונג פון דער שפּראַך די שווערסטע פילאָלאָגישע אַרבעט, שווער צוליב דער פּסיכאָלאָגישער אומבאַהועגליכקייט פון דער אינטעליגענטישער טראַדיציע. אַקעגן דער ריייניקונג פון דער שפּראַך קעמפט דער שריפטשטעלער מיט זיינע געוואוינהייטן, דער רעדאַקטאָר, דער קריטיקער, דער פאָלקס-לערער, דער שרייבער אין קאַנצעלאַריע, דער קאָרעקטאָר און דרוקער; אויך דער ברייטער פובליקום, דער פּשוטער עולם שטעלט זיך אײַן מיט הענט און פיס פאַר זיין הייליקער אומוויסנהייט. זער פיל נערוון האָט געקאָסט די איבערדערמאָנטע פעלקער די ריייניקונגס-אַרבייט פון זייער פילאָלאָגיע; די ראַציאָנאַל פאַרייַנפאַכנדיקע רעפאָרם פלעגט מען אומעטום באַגעגענען מיט שפּאָט און מיט כעס: די געריינקטע ווערטער „קלינגען גראָב, עס האַרצייש", די נייע שרייבונג „זעט אויס קאָמיש, אומפאַרשטענדליך", — מיט אַזוינע יללות פלעגט מען באַגעגענען די לינגוויסטישע רעפאָרם בײַ אַלע

[8]) די ראָל פון דעם משכיל'ישן דייטשמעריש אין יידיש איז זעהר ענליך צו יענער ראָלע, וואָס די „langue savante" (געלערנטע שפּראַך) האָט געשפּילט בײַ די פראַנצויזען: באַרייכערנדיג די פאָלקסשפּראַך, האָבן די אַלטע פראַנצויזישע געלערנטע זי גלייכצייטיג אויך פאַרדאָרבן און פאַרפּלאָנ-טערט סיי אין יירע פאָרמען סיי אין ייר שרייבונג.

פֿעלקער; ווײַל אומעטום לעבט די עלטערע אינטעליגענץ אין איין אין דעמזעלביקען טעות, — אַז די פֿאָלקסשפּראַך איז אַ „פֿאַרדאָרבענע“, וואָס מע דאַרף זי האָדעווען פֿון פֿרעמדע שיסלען [9].

פּונקט אַזוי ווי בײַ אַנדערע פֿעלקער, וועט אויך בײַ אונז די רעפֿאָרם מוזן זיגן, אויב אונדזער אינטעליגענץ וועט נאָר האָבן דעם מוט אַוועקצוּוואַרפֿן די שלעכטע שפּראַך־געוואוינהייטן, אויסצוראַמען מיט אַ ברייטן בעזעם אַלע יענע „דײַטשמעריש“. עלעמענטן, וואָס פּאַסן ניט צו דער ייִדישער שפּראַך און באַרײַכערן זי ניט. אַרײַנטראָגן אין אונדזער שפּראַך נײַע דײַטשע ווערטער — מהיכא־תיתי! אָבער זיי מוזן ווערן פֿאַרייִדישט, צוגעפּאַסט צו די פֿאָנעטישע און גראַמאַטישע פֿאָרמען פֿון אונדזער פֿאָלקס־לשון. שווערער פֿאַר אַלץ וועט אָנקומען דאָס פֿערטרײַבן דעם „דײַטשמעריש“ פֿון דער מינדלאַכער שפּראַך, גרינגער פֿאַר אַלץ איז די רעפֿאָרם אין דער שרײַבונג. די דײַטשמערישע שרײַבונג פֿון אונדזערע ביכער און צײַטונגען פֿאַרדאַרבט ניט נאָר די שריפֿט, נאָר אויך די מינדלעכע שפּראַך: מ'הערט אויך צו רעדן ייִדיש, אמת'ע ייִדישע קלאַנגען פֿאַרשווינדן פֿונ'ם פֿאָלקס מויל. ייִדיש פֿלעגט מען זאָגן: „אונדז, אונדזער, מענטשען, פֿינצטער, אַף בײַ“, איצט רעדט מען שוין פֿאַרדײַטשט: „אונז, מענשען, פֿינסטער, אויף, בײַ“. אַפֿילו דעם נאָמען פֿון אונדזער פֿאָלק און שפּראַך „ייִדיש“ שרײַבן מיר ניט ריכטיק, און ס'קען נאָך קומען דערצו, אַז מיר זאָלן זיך אָפּגעוווינען יים ריכטיק אָנצורופֿן [10]. די רעפֿאָרם פֿון דער ייִדישער שרײַבונג מוז, ווי ווײַט מעגלעך, פֿאָלגן דעם פֿ אָ נ ע ט י ש ע ן פּ ר י נ צ י פּ, וואָס זאָגט: „שרײַב ווי דו רעדסט“; דער דאָזיקער פּרינציפּ איז דער ערשטער און דער גרונטלייגנדיקער אין יעדער שרײַבונג; די אַנדערע צוויי פּרינציפּן, דער היסטאָרישער און דער עטימאָלאָגישער, קאָנען נאָר דערגענצן דעם פֿאָנעטישן, ניט אָפּשאַפֿן יים. נאַטירלעך, קאָן אויך דער פֿאָנעטישער פּרינציפּ ניט אַרומנעמען אַלע שאַטירונגען פֿון די קלאַנגען און ער מוז דערצו נאָך אָפּריקן אַ זײַט אַלע אָרטיקע אויסשפּראַכן צוליב דער איינער, וועלכע מע קלײַבט אויס אַלס די „ריכטיקע“ (בײַ אונדז איז די ליטווישע אויסשפּראַך די „ריכטיקע“, ד. ה. ליטעראַרישע). נאָר דאָס זײַנען אַלץ חכמות, אָן וועלכע קיין שום אָרטאָגראַפֿיע קאָן ניט אויסקומען.

געדענקען מוז מען: וואָס שוואַכער אַ פֿאָלק, וואָס מער סכּנות ס'שטייען פֿאַר דעם קיום פֿון זײַן שפּראַך, אַלץ מער נייטיקט זיך די שפּראַך זײַנע אין אַ פֿאַרנינפֿטיקער, קלאָרער, אײַנגעהאַלטענער שרײַבונג. די צעקאַליעטשעטע, משונה־דיקע שרײַבונג פֿון פֿראַנצייזיש, ענגליש, רוסיש שטעלט טאַקע פֿאָר אַ שווערע פּלאָג פֿאַר די וואַקסנדיקע דורות, נאָר די קינדער און זייערע עלטערן האָבן קיין אַנדער ברירה ניט, זיי מוזן זיך נעבעך אָנשטרענגען כּדי גובֿר צו זײַן דעם אָרטאָגראַפֿישן תּוהו ובֿוהו. אָבער בײַ די שוואַכע פֿעלקער, וואָס די לערנדיקע יוגנט האָט פֿאַר זיך אַ פֿרײַע

[9]) אַזוי האָט מען געהאַלטן נײַ־גריכיש פֿאַר „פֿאַרדאָרבן“ אַלט־גריכיש, פֿלאַמיש פֿאַר „פֿאַרדאָרבן“ האָלענדיש, קאַטאַלאַניש פֿאַר אַ „שלעכטן“ שפּאַנישן דיאַלעקט; פֿיניש האָט מען געוואָלט „פֿאַרבעסערן“ דורך שוועדיש, לעטיש דורך דײַטש, סערביש דורך רוסיש, טשעכיש דורך דײַטש א. אַז. וו.

[10]) מ'שרײַבט „יוד, יודיש“ אָדער „איד, אידיש“. ביידע שרײַבונגען זײַנען פֿאַלש, זיי דריקן ניט אויס דעם אמת'ן קלאַנג פֿון ייִד, ייִדיש“.

וואַל, וואָס זי קאָן פֿאַרבײַטן איר מוטער־שפּראַך אויף אַן אַנדער קולטור־מיטל, — שטעלט פֿאָר אַ פֿאַרפּלאָנטערטע שרײַבונג אַ גרויסן נסיון פֿאַר דער יוגנט און אַ שווערע סכּנה פֿאַר דער שפּראַך. דעריבער האָבן טאַקע געמוזט די אונגאַרן, טשעכן, סערבן, אוקראַינער, לאַטווייִשן גרינדלעך רעפֿאָרמירן זייער שרײַבונג; דאָס זעלביקע טוען אַצינד די בולגאַרן און די טערקן. און מיר וועלן אויך מוזן פֿאָלגן דעם בײַשפּיל פֿון „עלטערע מענטשען“ [11].

נאָך אַ ברייטערע אויפֿגאַבע פֿון אונדזער פֿילאָלאָגיע איז — באַ ר ײַ כ ע ר ן די ייִדישע שפּראַך. ניט דאָס איז די צרה, וואָס ייִדיש איז אָרעם אין פֿאָרמען; דאָס איז, פֿאַרקערט, אַ מעלה, און דעם דריקט זיך אויס, ווי מיר האָבן געזען, דער אַנאַליטישער כאַראַקטער פֿון אונדזער שפּראַך. דאָס איז, פֿאַרקערט, אַ מעלה, אין ווערטער, אין באַגריפֿן. אין דעם זײַנען אָבער ניט שולדיק די לינגוויסטישע אייגנטימלעכקייטן פֿון אונדזער לשון. ייִדיש איז, להיפּוך, אַ שפּראַך, וואָס מוז זײַן זער רײַך אין אויסדרוקס־מעגלעכקייטן, ווײַל זי איז צונויפֿגעמישט פֿון דרײַ אומגעהײַער־רײַכע שפּראַך־צווײַגן: סעמיטיש, גערמאַניש און סלאַוויש. די דאָזיקע רײַכקייט, וואָס ווערט נאָך פֿאַרגרעסערט דורך דער לעבעדיקייט פֿונ'ם ייִדישן טעמפּעראַמענט, לאָזט זיך פֿילן אויף יעדן שריט. כאַפּן מיר אָן, למשל, דעם באַגריף פֿון אַ פּראָסטן און פֿון אַ מעלטיקן מענטשן; זעט, ווי ייִדיש איז רײַך אין אויסדריקן: „אַ פּראָסטער שלש־סעודות, אַ פּראָסטער חי וקים, אַ פּראָסטער בשׂר ודם, אַ ייִד פֿון אַ גאַנץ יאָר, אַן אײנפֿאַכער, אַ פּשוטער מענטש“. און — „אַ גאַנצער שלש סעודות, אַ מר בּרבֿ אשי, אַ מיוחס, אַ יחסן, אַ [illegible] דאָס, אַ גאַנצער מאַכער, אַ תּקיף, אַ שׂררה, אַבֿרהם אָבֿינו'ס אייניקל“ און נאָך אַנדערע אַזעלכע. אָדער ווי אַ ייִד דריקט אויס אויף פֿאַרשיידענע אופֿנים זײַן ניט־גלייבן אין אַ מעשׂה: „נאַרישע מעשׂיות, לא היה ולא נבֿרא, לא היו דבֿרים מעולם, להד״ם, לא דובֿים ולא יער, אַ מעשׂה מיט אַ בער, ס'הייבט זיך גאָר ניט אָן, ניט

[11]) אַ גאַנץ שווערע פֿראַגע איז מכּח דער שרײַבונג פֿון העבּרעיִש־אַראַמעאישע ווערטער, וואָס ווערן געברויכט אין ייִדיש. כּדי זיך נישט אָבצושטעלן צו פֿיל, ל'יך נור באַמערקן, ערשטענס, אַז יענע ווערטער, וואָס האָבן פֿאַרלאָרן זייער העבּרעיִשע אויסשפּראַך, איז בעסער צו שרײַבן ייִדיש: טאָמער, באַלעבאָס, מאָנעשאַך (מטה נפשך), צולאָכעס, באַרמענען (בר מינן) צווייטענס, דאָרט, וואו אין העבּרעיִש איז אויך מעגליך די „כּתיבה מלאה“ פֿון די „אותיות הנוח“ (או״י), איז בעסער צו שרײַבן „מלא“ אָנשטאָט „חסר“ אַפֿילו פֿאַר אַ דגש חזק און אין דער מערצאָל, צ. ב. דור, קול, חודש, שורש, אופֿן, משומד, מחותן, דורות, קולות—מיט אַ וו, אָדער שיעור, קיצור, מידה, סיבה, קהילה, מגילה, סימנים מיט אַ יוד. בכלל אָבער, שרײַבענדיג די העבּרעאישע ווערטער מיט זייער אורשפּרינגליכער כּתיבה, דריקט מען צוגלייך אויס זייער באַזונדער לינגוויסטישע ראָל, וואָס זיי שפּילען אין דער ייִדישער שפּראַך.—ייִך ווייס ניט, צי ס'לוינט זיך אָבצושטעלן אויף דער משונה'דיקער „רעפֿאָרם“, וואָס ס'לייגן פֿאָר אונדזערע „ראַדיקאַלן“, צו פֿאַרבײַטן דעם העבּרעיִשן אַלף־בית אויפֿ'ן לאַטײַנישן. פֿונ'ם נאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט איז דאָס אַ גוואַלטיקער אומזין; נאָר אויך ריין־פּראַקטיש איז דער העבּרעיִשער אַלף־בית פֿיל בעסער פֿאַר'ן לאַטײַנישן, און ייִך מיין, אַז, למשל, די פּאָליאַקן, טשעכן און אונגאַרן וואָלטן זיך מיט דעם העבּרעיִשן אַלף־בית גענפֿילט פֿיל בעסער, איידער מיט'ן אָרעמען לאַטײַנישן. אויך איז פֿיזיאָלאָגיש בעסער צו שרײַבן פֿון רעכטס אויף לינקס, איידער פֿאַרקערט.

געשטיגן ניט געפֿלויגן, אַפֿן הימל אַ ירידה, אַ נעכטיקער טאָג, אַ באָבע-מעשׂה, אין דער וועלט אַריין, אַליין די מעשׂה, רבא בר חנה'ס מעשׂיות, ס'איז ניט געווען קיין פּריץ און מע האָט קיינעם ניט געשמיסן, כ'האָט זיך געטראָפֿן (אַוואָך) אונטער וואַרשאַ" א. נאָך אַנד. די אָרעמקייט פֿון יידיש שטאַמט פֿון געוויסע סאָציאַל-פּסיכאָלאָגישע סיבות. וואַלגערנדיק זיך דורות-לאַנג אַפֿן גאַס, שלעפּענדיק זיך איבער די ירידים, האָט יידיש ניט געהאַט די זכיה אויפֿגעצויגן צו ווערן אין די קאַנצעלאַריעס, פֿאַרפֿיינערט צו ווערן אין די פּאַלאַצן און אין די אוניווערסיטעטן. דערפֿאַר איז יידיש אָרעם אין וויסנשאַפֿטלעכע השׂגות, ער פֿאַרמאָגט ניט קיין אויסגעבילדעטע יורידישע און פּאָליטישע טערמינאָלאָגיע; יידיש האָט זיך געשפּייזט פֿון די נאַאיווע, ניט-אַנטוויקלטע געפֿילן פֿון דער יידישער פּתי באַם פּריפּעטשעק, — האָט ער ניט געקאָנט אויסאַרבעטן אין זיך די פֿיינקייט פֿון אויסדרוק, די בויגעוודיקייט פֿון דער פּסיכאָלאָגישער שילדערונג. און — דער עיקר, — אָפּגעריסן פֿון דער נאַטור צוזאַמען מיטן פֿאָלק, האָט יידיש ניט געקאָנט באַקומען קיין געהעריקע ווערטער פֿאַר די נאַטור-ערשיינונגען; עס פֿעלן נעמען פֿאַר מינעראַלן, פֿלאַנצן און חיות, אונדזער שפּראַך הייבט זיך ניט אָפּ אַף דעם זומען פֿון אַ הײשעריק, אַף דעם פֿײפֿן פֿון אַ פֿויגל און דעם הילך פֿון אַ וואַלד, זי שפּיגלט ניט אָפּ אין זיך די פּראַכטיקע פֿילפֿאַרביקייט פֿון פֿרי-יאָר און וויינט ניט איבער דער שפּעטאָריקער גסיסה פֿון דער נאַטור.

די איבעריקע אויפֿגאַבן פֿון דער יידישער פֿילאָלאָגיע קאָן מען נאָך אַנדערש פֿאָרמולירן, אַלס די נאַציאָנאַליזאַציע און הומאַניזאַציע פֿון דער יידישער שפּראַך. נאַציאָנאַליזירן יידיש, מאַכן זי פֿאַר אַ נאַציאָנאַלער שפּראַך אין אמתן זינען פֿון וואָרט הייסט — אַזוי גרינדלאַך זי רייניקן און אַזוי ווייט פֿאַרייכערן, אַז ער זאָל קאָנען אויסדריקן אַלע ערשיינונגען פֿונ'ם יידישן שאַפֿן. הומאַניזירן די שפּראַך אין ברייטן זינען הייסט—מאַכן פֿון איר אַ כּלי-זין אַף אַריינצונעמען אינ'ם רשות פֿונ'ם יידישן פֿאָלק אַלע קולטור-ווערטן פֿון דער מאָדערנער אַלמענטשלעכער אַנטוויקלונג; די יידישע פֿילאָלאָגיע דאַרף העלפֿן דערצו, אַז די יידישע שפּראַך זאָל ווערן אַ נאַציאָנאַלער קולטור-מיטל און אַ בילדונגס-מיטל פֿאַר'ן פֿאָלק און פֿאַר דער אינטעליגענץ. דערווייל האָט דאָס לעבן גופֿא גענומען אַף זיך די דאָזיקע אויפֿגאַבן, פֿון יידיש איז טאַקע געוואָרן בילויז אַ נאַציאָנאַלער קולטור-מיטל, אָבער קיין בילדונגס-מיטל און קיין אַלמענטשלעכער קולטור-מיטל איז נאָך פֿון יידיש ניט געוואָרן.

אונדזערע גרויסע דיכטער האָבן אָבער פֿאַרשטאַנען צו באַרייכערן און אויסצובילדן די פּראָסטע פֿאָלקס-שפּראַך, אַפֿילו ניט אָנקומענדיק צו די מיטלען פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער פֿילאָלאָגיע. מענדעלי מוכר-ספֿרים איז דער קאָלומבוס פֿון דער יידישער שפּראַך און יצחק-ליב פּרץ איז איר נאַפּאָלעאָן: דער ערשטער האָט זי אַנטדעקט, און דער צווייטער האָט פֿאַר איר איינגענומען אייראָפּעיִשע וועלטן. דאָס אומערוואַרטע אויפֿבליִען פֿון דער יידישער פּאָעזיע און ליטעראַרישער קריטיק האָט אַנטפּלעקט אָן אַ שיעור קוואַלן פֿון אויסדרוקס-מעגלעכקייטן, — דאָס אַליין איז אונדז ערבֿ דערפֿאַר, אַז יידיש קאָן ווערן אַ רייכער, מעכטיקער קולטור- און בילדונגס-מיטל פֿאַר אונדזער פֿאָלק. די וויסנשאַפֿטלעכע פֿילאָלאָגיע מוז נאָר קומען צו הילף מיט אירע מעטאָדן, אַריינטראָגן אַ סדר אין דעם כאַאָטישן שאַפֿונגס-פּראָצעס. מענדעלי האָט אונדזער שפּראַך נאַציאָנאַליזירט, דער ערשטער אייניקל זיינער, שלום-עליכם, האָט זי וואונדערבאַר פּאָפּולאַריזירט און פּרץ האָט זי הומאַניזירט; די דריי גרויסע דיכטער זיינען די שעפֿער פֿון דער מאָדערנער יידישער שפּראַך, ווי האָבן איינגעטיילט צווישן זיך די היסטאָרישע אַרבעט: טאָ זאָל זשע איצט די וויסנשאַפֿט נעמען זיך אַ חלק פֿון דער ירושה. מענדעלי האָט אַנטדעקט די שפּראַך: טאָ לאָמיר זי אויספֿאָרשן. פּרץ האָט איר צוגעפּראַוועט נייע מדינות: טאָ לאָמיר מאַכן אין זיי אַן אָרדנונג. די פֿילאָלאָגיע מוז אַרויסגראָבן די פֿאַרוואַלגערטע שיכטן פֿונ'ם פֿאָלקסשאַפֿן, זי מוז אַרויסזוכן די אוצרות פֿון אונדזער נאַציאָנאַלער שאַפֿונג, וואָס ליגן צעוואָרפֿן אין די מערבֿ-אייראָפּעיִשע ביבליאָטעקן. די אַלטע יידישע ליטעראַטור האָט אירע קלאַסישע ווערק, ווי דעם „שמואל-בוך“, דעם „מעשׂה-בוך“, דעם „ספֿר המידות“, וואָס האָבן געדינט פֿאַר אַ מוסטער פֿאַר לאַנגע דורות און פֿלעגן אַפֿילו איבערגעזעצט ווערן אין פֿרעמדע שפּראַכן; דער פֿאָלק פֿאַרמאָגט אַ מאַסע ווערטער און זיינע גלייכווערטלאַך, וויצן, לידער, מעשׂיות, רעטעניש'ן, בכלל און זיין פֿאָלקלאָר, וואָס די פֿילאָלאָגיע דאַרף אויספֿאָרשן און באַאַרבעטן. די דאָזיקע פֿילאָלאָגישע מעטאָדן וועלן באַרייכערן די שפּראַך: דער פֿאָלק וועט זיך באַקענען מיט זיין ליטעראַרישן עבֿר, וועט לערנען צו געניסן פֿון זיין פֿאַרבאָרגענער רייכקייט. אָבער דאָס איז אַן אַרבעט, וואָס יחידים קאָנען זי אַף זיך ניט נעמען: יחידים קאָנען באַאַרבעטן איינצעלנע צווייגן, זיי קאָנען האָבן די איניציאַטיוו, נאָר אָרגאַניזירן די פֿילאָלאָגישע אַרבעט אין איר גאַנצער ברייט קען נאָר אַ געזעלשאַפֿטלעכע אַנשטאַלט. כּל זמן מיר האָבן ניט פֿאַראייניקט אונדזערע פֿאָלקס-קרעפֿטן, כּל זמן ס'איז ניטאָ קיין בר-סמכאדיקע נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציע פֿאַר פֿילאָלאָגישע צוועקן, וועט די יידישע פֿילאָלאָגיע ניט זיין בכּוח צו ערפֿילן ווי געהעריג אירע אויפֿגאַבן.

וועגן דער אָרטאָגראַפֿיע פֿון פֿאָריקן אַרטיקל.

אָט זיינען די גרונטלאַגן פֿון דער אָרטאָגראַפֿיע, וואָס איך ווענד אָן. ערשטנס, איז זי, ווי ווייט מעגלעך, פֿאָנעטיש, ד. ה. איך סטאַרע זיך צו שרייבן אַזוי, ווי מע רעדט. אַזוי ווי אָבער, פֿון איין זייט, קאָן קיין שום שרייבונג ניט אויסדריקן אַלע קלאַנגען און שאַטירונגען פֿון דער מענטשלעכער שפּראַך, און פֿון דער אַנדער זייט, וואָלט אַ צו ווייט אויסגעהאַלטענע פֿאָנעטישע שרייבונג זיך געמוזט שטאַרק פֿאַנאַנדערגיין מיט דער איצט אָנגענומענער, — איז כּדי ניט צו מאַכן קיין איינדרוק פֿון אומפֿאַרשטענדלעכקייט, האָב איך געמוזט מאַכן אַ סך פּשרות מיט דער ניט-געראָטענער הערשנדיקער טראַדיציע. — פֿאַרן יסוד נעם איך די אויסשפּראַך פֿון דעם ווילנער קאַנט, און כ'שטיין זיך אַף אייניקע כּללים פֿון דער יידישער פֿאָנעטיק, ד. ה. קלאַנגען-לערע. אָט זיינען די פֿאָנעטישע כּללים: 1) יידיש מיידט אויס נאָך מער, ווי אַנדערע שפּראַכן, אַלצדינג, וואָס קאָן פֿאַרשאַפֿן שווערינקייטן און אָנשטרענגונגען בײַ דער אויסשפּראַך. דער אויבערשטער געזעץ פֿון יידישן וואוילקלאַנג איז ניט דער פֿוללקלאַנג פֿון די ווערטער, נאָר די געשווינדקייט פֿון דער אויסשפּראַך. 2) יידיש באַטאָנט תמיד דעם לאָגיש-וויכטיקסטן טראַף

(„זילבע", — ייך באַניץ ה' טשעמערינסקי'ס געלונגענעם אויסדרוק „טראַף") פֿון וואָרט, ד. ה. על פּי רוב דעם שורש, זעל־טענער — דעם פֿאָרוואָרט, וואָס באַשטימט די באַטייטונג („אונ־טערוואַרפֿן, איבערזעצן"); 3) די וויניקער וויכטיקע טראַפֿן, ד. ה. די ניט־באַטאָנטע (אָנ'ם אַקצענט) ווערן, כּדי גרינגער זיי אַרויס־צורעדן, פֿאַרטונקלט. פֿון די אַזוי גערופֿענע וואָקאַלן איז „או" דער נידעריקסטער ליט זיין טאָן, ווייטער גייט אַ ביסל העכער „אָ", דערנאָך „אַ" און „ע" (דאָס רוסישע ы און פּוילישע y) נאָך העכער איז „ע", און דער העכסטער קלאַנג איז i (פּלי־זמר רופֿען יים אָן „קאָפּ־קלאַנג"). אַז ייך רעד אַרויס „אַ" אָדער ע בלייבט דער רוקן פֿון דער צונג כּמעט פּאַראַלעל צום גומען, און די גאָרגל־קאָפּ איז מיטלמעסיק געעפֿנט. דאָס איז די גרינג־סטע עפֿענונג פֿון די שפּראַך־אבֿרים. דעריבער זיינען די מיטלסטע טענער — „אַ" און ע די גרינגסטע פֿאַר דער אויסשפּראַך; בפֿרט אָבער פֿאַר אַ יידן, וואָס רעדט דאָך געוויינטלאַך זינגעוודיקערהייט, איז מילא גרינגער אַרויסצוזינגען די מיטלסטע טענער „אַ" און ע איידער די אונטערשטע און אויבערשטע.

דערפֿון נעמט זיך דער וויכטיקער פֿאַרטונקלונגס־געזעץ אין דער יידישער פֿאָנעטיק. אין אַלע אמת־יידישע ווער־טער, וואָס ווערן שוין פֿון אַלטע צייטן געברויכט באַ'ם פֿאָלק, זיינען אַלע ניט־באַטאָנטע וואָקאַלן פֿאַרטונקלט געוואָרן. די ערשטע פֿאַרטונקלונגס־מדרגה איז — אין „אַ"; אַזוי ווערן פֿאַר־טונקלט על פּי רוב די ערשטע טראַפֿן פֿון וואָרט („פֿאַר־, באַ־, פֿאַנאַנדער־, אַ־, אַנט־") און די וואָקאַלן פֿאַר'ן „כֿ", ווייל דער „כֿ" ווערט אין יידיש איבערגעשפּראָכן ניט מיט'ן האַרטן און איך ניט מיט'ן ווייכן גומען, נאָר מיט'ן גאָרגל, איז כּמילא גרינגער יים איסצורעדן מיט'ן ריינעם גאָרגל־טאָן „אַ": „לאַך־" א. א. וו. אַלע איבעריקע אומבאַטאָנטע וואָקאַלן ווערן פֿערטונקלט אין ע (צווייטע פֿאַרטונקלונגס־מדרגה), אָבער ניט אַלע גלייך, אַזוי אַז ע קלינגט אַמאָל נעהנטער צו „אַ" און אַמאָל צו „ע" אָדער צו „או", בלייבן בלייבט אָבער דער קלאַנג אין תּוך אַריין אַן ע (היכּוש ы, פּויליש y). אָט זיינען ביישפּילן פֿון די ערשטע צוויי פֿאַרטונקלונגס־מדרגות: 1) „פֿאַריכֿטן" פֿון „פֿערריכֿטען", „באַ־גראָבן" פֿון „בעגראָבען", „אַנטליפֿן", „אַוועק" פֿון „הינוועק" („ענוועק"), „אַהין", „אַהיים", „אַ יאָר" פֿון „איין יאָר"; פֿאַר אַ „כֿ": „פֿריילאַך", „נעבאַך" פֿון „ניעבאָהאַ", „פֿאַרטאַך" פֿון „פֿאַר־טוך", „לייקאַך" פֿון „לעקקוּך", „רייטאַך" פֿון „רעטטיך", „מיילאַך" פֿון „מלך", „מימאָנעשאַך" פֿון „ממה נפֿשך"; 2) „אַרבעטער" פֿון „אַרבייטער", „טינטער" פֿון „טינטהאָרן", „קימפּעט" פֿון „קינד־בעט", „באָרוועס" פֿון „באַרוואָז" — „פּאַלמעסן" פֿון „באַלזאַמי־רען", „ענטפֿער" פֿון „אַנטוואָרט", „באַרמענען" פֿון „בר־מינן", „צע־לאָכעס" פֿון „צו להכעיס", „קרישמע" פֿון „קריאת שמע", „צאָ־רעס" פֿון „צרות", „לאָפּעטע" פֿון „לאָפּאַטאַ", „וועדלעק" פֿון „וועדלינג".

ס'איז פֿאַראַן נאָך אַ דריטע פֿאַרטונקלונגס־מדרגה, וואו דער וואָקאַל פֿאַלט להלוטין אַרויס. דאָס טרעפֿט ערשטענס אין פֿילע אמת־יידישע ווערטער, ווי, למשל, „קרישמע" (קריאת שמע), „ברויז" פֿון „ברוי־הויז", „הענטשקע" פֿון „האַנטשואָך", אָבער תּמיד דאָרט, וואו דער סופֿיקס פֿון וואָרט באַשטייט פֿון די „ליקווידע" האַלב־אָפֿענע טענער „ל" און „נ". אין יידיש זיינען „ל" און „נ" טראַף־בילדנדיקע („זילבנבילדנדע" בל"ז) טענער, און פֿאַר זיי פֿאַלן דעריבער אַרויס די איבעריקע ניט־באַטאָנטע אָפֿענע טענער („וואָקאַלן"); למשל: „זאָגן" און ניט „זאָגען", „קעפּל" און ניט „קעפּעל" (די טראַפֿן זיינען: זאָ+גן, קע+פּל), „וואָלוול" פֿון „וואָלפֿייל", „בראָנפֿן" פֿון „בראַנטווין", „בוימל" פֿון „בוימאייל", „פֿערצן" פֿון „פֿערצעהן", „כעשבן" פֿון „חשבון".

דער ל איז אָבער ניט טראַף־בילדנדיק נאָך אַ נ און נאָך אַ ל; דער נ איז ניט טראַף־בילדנדיק נאָך די פֿאָלגנדע קלאַנ־גען: נ, מ, נק, „נג", און נאָך אַ ל מיט אַ פֿאָרויסגייענדיקן ניט־אָפֿענעם קלאַנג („קל", „גל", „טל", „דל", א. א. וו.): „קערנדל", פֿון „קערנעל", „שטילאַכל" פֿון „שטילעל", „וויינען" און ניט „ווינן", „ראַמען" און ניט „ראַמן", „בענקען" און ניט „בענקן", „קלינגען" און ניט „קלינגן", „וויקלען", „מאָזלען" א. א. וו.

תּרץ דעם, איז דער „נ" ניט טראַף־בילדנדיק אין יענע פּעלים, וואָס נעמען זיך פֿון העברעיש אָדער סלאַוויש: „ספּקען", „אַבֿלען", „גנבֿען", „בלאָנדזשען", „כאָפּען" א. דגל. פֿאַראַן איך עטלאַכע איכנאַמען: „כאַפּן", „פּועלן".

ליט אָט אָ די פֿאָנעטישע כּללים שרייב ייך אַלע אמת־יידישע ווערטער. איך די נעאָלאָגיזמען כטאַרע ייך זיך באַ'ם שרייבן ווי ווייט מיגלאַך צו ייהישן, אָבער דאָ מוז ייך זיך אָפּטמאָל אָפּהאַלטן, כּדי ס'זאָל ניט אויסקומען אומפֿאַרשטענדליך. בכלל נעם ייך די ווערטער אַזוי, ווי זיי ווערן אַרויסגערעדט פֿון פֿאָלק, און ניט פֿון די אינטעליגענטן. דערפֿאַר שרייב ייך „קיניג", „מיגלאַך", „האַנט", „טויזנט", „ווינט", „טאָפּלט", „באַטייטונג", „ברוּר"; דאָרט, וואו דער פֿאָלק האָט געמוזט צוליב דער עקאָנאָמיע פֿון שפּראַך־קרעפֿטן, געברויכן אַ צונויפֿגעזעצטן עקספּלאָזיוו־קלאַנג אָנשטאָט אַן אָטעם־קלאַנג (ספּיראַנט), שרייב ייך דעם עקספּלאָזיוו־קלאַנג: „מענטש" ניט „מענש", „בענטשן" ניט „בענשען", „אינדז" ניט „אונז", „האַלדז" ניט „האַלז", „פֿענצטר" „פֿענסטער" א. דגל. וואו דער פֿאָלק זאָגט אַרויס קלאָר דעם קאָפּ־טאָן יי (ji), ווע־לאַכער טאָר ניט פֿאַרטונקלט ווערן, ווייל ער בלייבט תּמיד באַטאָנט, שרייב ייך „יי": „ייך", „יים", „ייר", „ייד", „יידיש", „ייגל". און יענע ווערטער, צוריק, וואָס ווערן יאָ פֿאַרטונקלט, איב זיי ווערן געברויכט פּראָקליטיש, שרייב ייך „אי": „אין", „איז", „איצט", „איבער".

יידיש האָט אָפֿטמאָל בעהאַלטען דעם „סוואַראַבהאַקטי־וואָקאַל", וואָס דינט צו פֿאַנאַנדערטיילן צוויי ניט־טראַף־בילדנדיקע קלאַנגען אין דייטש: דער קלאַנג איז איך געבליבן אין פֿילע דייטשע דיאַלעקטן, שרייב ייך יים, ווי דער פֿאָלק רעדט אַרויס, ד. ה. „אַ" אָדער ע, „אָרעם" ניט „אַרם", „וואַרעם" ניט „וואַרם", „פֿי־נעף" ניט „פֿינף", „עלעף" ניט „עלף", „נאַהען" פֿון „ניאַן" (9), „צעהען" ניט „צעהן", „מילאַך" ניט „מילך", „קאַלאַך" ניט „קאַלך", „וועלאַכער" ניט „וועלכער". אַן איכגאַם מאַך ייך פֿאַר יענע ווער־טער, וואָס דער אינטעליגענץ האָט זיך דערווייל איינגעגעבן שטאַרק קאַליע צו מאַכן: „האָפֿנונג" (מע דאַרף „האָפֿענונג), „באַדערפֿניש" (מע דאַרף „באַדערפֿעניש"). אַזוינע פּשרות מאַך ייך נאָך אין פֿאָלגנדע פֿאַלן: דאָרט וואו דער פֿאָלק רעדט אַרויס גאָר אַנדערש, איידער מע שרייבט: דער פֿאָלק זאָגט, למשל, „קעריק", שרייבן

שרייבט מען אָבער „צוריק"; מוז מען שוין דערווייל שרייבן אַזוי. אויך דעם נאַזאַלירטן „נק", „נג" שרייב יך ווי געוויינטליך.

דערפאַר אָבער האָב יך די העזה צו שרייבן: „פאַרשיידן", „געוויינטלאַך", „דאַפן" (ניט „דאַרפן"), „מע" ניט „מען" און ניט „מ" (פאַרקערט „ס", ווייל ס'ווערט אָפט אַתיסגערעדט „ס"); קיין צוויי גלייכע אותיות שרייב יך ניט: דערפאַר — „אייביקייט", „ערבעט" (ניט „אַרבייטט" אָדער „אַרבייטעט").

באַ דער אָרטאָגראַפישער רעפאָרם מוז מען נאָך האָבן אין זינען אָט די מאָמענטן: 1) אַז די שרייבונג דאַרף ניט צו שטאַרק כותר זיין די עטימאָלאָגישע באַטייטונג פונ'ם וואָרט. למשל, זאָגן זאָגט מען „טיילוויים", „איינציקוויים", — אַזוי ווי אָבער דער תואר דערפון קלינגט „טיילוויזער", שרייב יך מיט אַ „ז". 2) אַז יידיש ווערט געלייענט אין פאַרשיידענע קאַנטן פאַרשיידן, און דער ליטווישער יחוד דאַרף ניט צו שטאַרק סותר זיין די פוילישע אָדער וואָלינישע איכשפראַך. אַזוי לייענט דער פוילישער ייד צוויי „יי" נאָך אַ קאָנסאָנאַנט תמיד ווי „איי" אָדער ווי „אַאַ". דעריבער דאַרף מען שרייבן ניט „ביינקען", נאָר „בענקען": אַניט וועט דער פוילישער ייד לייענען ווי „באַנקען" און קען האָבן אַ טעות אין פשט.

ב. באָראָכאָוו.

ב. רובשטיין.

די אמאליגע שפראַך פון יודען אין די רוסישע געגענדען.

אויפ'ן צפונ'דיגען ברעג פונ'ם שוואַרצען ים האָט פון אור־אַלטע צייטען, נאָך פאַר'ן חורבן בית שני, געוואוינט אַ בעדייטענדע יודישע בעפעלקערונג. צווישען די מצבות און אַלטע אויפשריפטען, וואָס מ'האָט געפונען אין אַמאָליגען פאַנטיקאַפייאָן (איצט קערטש), געפינט זיך אַ מירמעלשטיינערנע ברעט מיט אַן אויפשריפט אויף גריכיש וועגען בעפרייאונג פון קנעכט מיט'ן תנאי, אַז זיי זאָלען זיך מקדיש זיין דער שול (אָדער לויט אַ צווייטען נוסח: זאָלען זיך מתחייב זיין צו בעזוכען די שול), וואָס איז געשריבען געוואָרען אין יאָהר 80 לויט דער קריסטליכער צייט־רעכענונג. און צווישען די געפונענע מצבות אויפ'ן קרימער האַלב־אינזעל געפינען זיך אַזעלכע, וואָס זענען געשטעלט געוואָרען אין 2־טען יאָהרה. פון דער נייער צייטרעכענונג[1].

לויט זייער קולטורעלען מצב טיילען זיך אָט די יודען אויף צוויי טיילען: די יודען, וואָס האָבען געוואוינט אויפ'ן צפון־מזרח'דיגען ברעג פונ'ם שוואַרצען ים: אין פאַנטיקאַפייאָן (היינט קערטש) אנאַפא, ווי אויך אין אָלביא (אויפ'ן ברעג פונ'ם מערב'דיגען טייך בוג) און אַנדערע גריכישע קאָלאָניעס, זענען געווען לחלוטין העלעניזירט, און די גריכישע שפראַך — לא די, וואָס זי איז געוואָרען די איינציגע שפראַך פון זייער פראַקטישען לעבען, נאָר זי האָט אַרויסגעשטופט די אַלטע העברעאישע שפראַך אפילו פונ'ם רעליגיעזען לעבען. די איבערגעבליבענע יודישע מצבות אין אָט די גריכישע קאָלאָניעס זענען אַלע געשריבען אין דער גריכישער שפראַך.

אין אַ גאַנץ אַנדערן קולטורעלן צושטאַנד האָט זיך געפונען די בערך צאָהלרייכע יודישע בעפעלקערונג אינ'ם צענטער פונ'ר קרימער האַלב־אינזעל. די גרויסע צאָהל יודישע מצבות, וואָס מ'האָט געפונען אין בעזונדערע טיילען פון טאַווירידע, זענען אַלע געשריבען העברעאיש, און זיי זאָגען עדות, אַז די דאָזיגע יודען זענען פיעל געטרייער פערבליבען צו דער יודישער אמונה, טראַדיציעס, ווי אויך צו דער העברעאישער שפראַך, ווי זייערע העלעניזירטע ברידער פון דער שכנ'ישער באָספאָראַנישער מלוכה, הגם אויך ביי זיי, ווי ס'מיינט העד ה' הרכבי, האָט שוין צו יענער צייט די העברעאישע שפראַך אויפגעהערט צו זיין די אומגאַנגס־שפראַך.

פון וואַנען זענען געקומען די דאָזיגע יודען, און אויף וואָס פאַר אַ שפראַך האָבען זיי גערעדט?

ליידער, קען די יודישע היסטאָריע ביי איהר איצטיגען צושטאַנד ניט געבען אַ מעהר אָדער וועניגער וויסענשאַפטליך בעגרינדעטען ענטפער אויף אָט די אָהן ספק זעהר וויכטיגע פראַגען פאַר דער געשיכטע פון די יודען אין איצטיגער רוסלאַנד.

די נעמען, וואָס די יודישע בעפעלקערונג האָט געטראָגען אין קרים ביזן IV יאָהרה., זענען געווען הרלאַיס (ווי ווייט עס איז געגעג די עדות פון דער קליינער צאָהל געפונענע מצבות פונ'ם דאָזיגען פעריאָד) העברעאישע (משה, שמואל, עזריה וכדומה). ערשט זינט דעם IV יאָהרה. הייבען זיך אָן צו בעגעגענען אויף די יודישע מצבות פערשיידענע טערקישע נעמען: טאַקשי, טאָלטאַמיש, סעווערגלין, עלטונקיז און אַז. וו. אָט די טערקישע נעמען ווייזען אָהן קיין שום ספק, אַז שוין צו יענער צייט זענען די דאָזיגע יודען געווען קולטורעל אונטער אַ געוויסער השפעה פון אַ טערקישען, אָדער טערקיש־רעדענדיגען שבט, אָדער לכל הפחות פלעגען זיי קומען מיט אַזאַ שבט אין אָפטע און נאָהענטע בעריהרונגען. צי האָבען אָבער די יודען אין קרים איבערגענומען, צוזאַמען מיט די נעמען, אויך די שפראַך פון זייערע טערקישע אָדער טערקיש־רעדענדיגע שכנים, איז דערווייל אוממעגליך צו וויסען.

אין אָנהייב פונ'ם 8 יאָהרה. האָט זיך די יודישע בעפעלקערונג אין קרים שטאַרק פערגרעסערט הורך דער אימיגראַציע פון די ביזאַנטישע יודען. אין דער צייט פון לעאָן דעם איסאַוריער הייבען זיך אָן אין דער גריכישער אימפעריע שטאַרקע רדיפות אויף דער יודישער אמונה, און די גריכישע יודען זענען געצוואונגען געווען מאַסענווייז צו פערלאָזען זייער פאָטערלאַנד און זוכען ערגיץ־וואו פאַר זיך אַ מקום־מקלט; זייער אויפמערקזאַמקייט האָט צוגעצויגען צו זיך אָט די ווייטע און צו יענער צייט נאָך גריכישע פראָווינץ; דאָ האָבען זיי זיך נעקענט פיהלען זיכערער, ווייל דאָ אין דעם קאַנט, וואָס איז כמעט אינגאַנצען בעזעצט געווען פון ניט־קריסטליכע עלעמענטען, האָט די גריכישע רעגירונג, ווי שטאַרק זי איז ניט געווען בעאיינפלוסט פון

[1]) זעה „Регесты и надписи" ז. 2 און ו.

[2]) „היהודים ושפת הסלאווים" ז. 3.

ב. באָראָכאָוו.

די ביבליאָטייק פונ'ם יידישן פילאָלאָג.

ערשטער טייל.

פירהונדערט יאָר יידישע שפּראַך-פאָרשונג.

די מחברים, וואָס זייערע שריפטן ברייינגען מיר דאָ, קאָן מען צעטיילן אַף אָט די גרופן.

1) קריסטליכע געלערנטע פון XVI — XVIII יאָרהונדערט, וואָס האָבן זיך ערנסט אינטערעסירט מיט יידיש צוליב גאַנץ פאַרשיידענע טעמים. די הומאַניסטן פון XVI יאָרהונדערט, צו וועלאַכע מ'מעג נאָך צורעכענען דעם אָריענטאַליסט יאָהאַן בוקסטאָרף (דעם פאָטער), האָבן זיך אָבגעגעבן מיט'ן שטודיום פון דער העברעישער און אַראַמעישער שפּראַך (דער דאָזיקער שטודיום איז דענסטמאָל געווען אַ שטאַרקע באַדערפעניש בײַ דער פּראָגרעסיווער אינטעליגענץ), און כדי זיך בעסער צו פאַרטיפן אין דער רבנ'ישער ליטעראַטור, האָבן זיי זיך אינטערעסירט אויך מיט יידיש. פון אַ זער ענליכן שטאַנדפּונקט זיינען צוגעגאַנגען צו יידיש אויך די בעסערע שרייבער פון XVIII יאָרהונדערט, און ספּעציעל די גרויסע ביבליאָגראַפן (באַרטאָלאָטשי, וואָלף, קעכער); ווייטער, די מיסיאָנערן און טעאָלאָגן האָבן באַטראַכט די יידישע פאָלקס-שפּראַך ווי אַ מיטל זיך צונויפצורעדן מיט די יידישע מאַסן, כדי צו פאַרשפּרייטן צווישן זיי דעם קריסטליכן גלויבן. אַ באַזונדער שטאַנדפּונקט פאַרנעמען צוויי קריסטליכע געלערנטע, וואַגענזייל און שודט: דער ערשטער אינטערעסירט זיך מיט דער יידישער ליטעראַטור און פאָלקלאָר, ווי אַ פילאָלאָג מיט אַ פיינעם חוש, און דער צווייטער צאַצקעט זיך מיט יידיש, ווי מיט אַנ'אינטערעסאַנטן קוריאָז צווישן פילע אַנדערע ציקאַווע „יידישע מערקווירדיקייטן“, וואָס ער האָט אָנגעזאַמלט אין דער פראַנקפורטער ביבליאָטייק.

2) יידישע געלערנטע פון דערזעלביקער צייט (XVI—XVIII יאָרה.), וואָס האָבן צו יידיש גופא קיין שום אינטערעס ניט געהאַט, נאָר כדי צו דערלייכטערן דעם פּראָסטן המון אָדער די מלמדים דעם שטודיום פון תנ"ך, גמרא און דגל., פלעגן זיי אַנ'אַנדערש מאָל שרייבן יידישע ווערטערביכער און לערביכער.

3) שונד-„לינגוויסטן“, על פּי רוב משומדים אָדער גלאַט שמוציקע יודאָפאָבן, וואָס פלעגן צונויפשטוקעווען „לערביכער“, „גראַמאַטיקעס“ און „ווערטערביכער“ פון יידיש. דער „יידיש“ זייערער איז פונקט אַזוי עם-הארצ'יש און גראָב, ווי זיי אַליין און ווי דער יודאָפאָבישער דייטשער עולם, פאַר וועלכן זיי האָבן געשריבן. דערביי פלעגט איין „מחבר“ גנב'ען בײַ'ם צווייטען.

די דאָזיקע „ליטעראַטור“ הויבט זיך אָן און וואַקסט זיך מורא'דיק פאַנאַנדער אינ'ם XVIII יאָרהונדערט. אָבער אויך אין XIX יאָרה., און אַפילו אין אונדזערע טעג איז זי נאָך ניט אויסגעשטאָרבן אינגאַנצן.

4) ליבעראַלע קריסטליכע פאָרשער אינ'ם XIX יאָרהונדערט. על פּי רוב שעצן זיי יידיש ווי אַ דייטשן דיאַלעקט, וואָס „פאַרשפּרייט די דייטשע קולטור אין די סלאַווישע לענדער“. אָן אַ זייט שטייען אָבער דערביי די בעסטע פון דיזע פאָרשער — רעע, אַוועלאַלעמאַן און אַנדרע.

5) אַסימילירטע יידן, וואָס גייען צו צו יידיש, ווי צו אַ פאַרדאָרבענעם דייטשן דיאַלעקט, וואָס זיי בעטראַכטן פון אַ ריין-לינגוויסטישן שטאַנדפּונקט.

6) מחברים פונ'ם נייעם יידישן דור, וואָס פאַרשטייען דעם קולטורעלן אָדער לפּחות דעם בילדונגס-ווערט פון דער יידישער שפּראַך און שטרעבן זי קולטורעל צו אַנטוויקלען. ביז דער לעצטער צייט האָבן מיר געהאַט אַ יידישע לינגוויסטיק, און אַ גאַנץ אָרימע דערצו; איצט הייבט אָן צו באַווייזן זיך אַ יידישע פילאָלאָגיע אינ'ם ברייטן נאַציאָנאַל-קולטורעלן זינען פון דעם וואָרט. ביז איצט איז יידיש געווען אַנ'ענין פאַר פאָרשונג, פאַר פּובליציסטיק און פאַר שונד-שרייבאַכץ; אַצינד, מיט דעם אויסוואַקסען פון דער נאַציאָנאַלער פילאָלאָגיע, זעהען מיר שוין אויך די ערשטע פּרובן צו מאַכן יידיש פאַר אַ לימוד פון פאָלק און מיר האָבן שוין אַ קליינע ביבליאָטייק פון פּאָפּולאַריזאַציעס, לערביכער פאַר'ן פאָלק. די לערביכער גיב ייך אָפּ אַ בעזונדער פּרק.

צייכענס און פאַרקירצונגען:

יענע שריפטן, וואָס ייך האָב אַליין ניט געזעהן, באַצייכן ייך מיט אַ שטערנדל און אין עקיקע קלאַמערן ברענג ייך דערביי יענע קוואַלן, פון וועלכע ייך נעם אַרויס די ידיעה.

אַ פראַגע-צייכן באַטייט, אַז, מחמת ייך האָב ניט דעם ווערק אונטער דער האַנט, קאָן ייך ניט ערב זיין פאַר יענע איינצעלקייטן (ווי צאָל זייטן א. ד. גל.), בײַ וועלכע דער פראַגע-צייכן שטייט.

מיט פעטן דרוק ווערן אָנגעגעבן שריפטן, וואָס האָבן אַ באַזונדער הויכן ווערט, סיי מחמת זייער ערנסטקייט אָדער וויסנשאַפטליכקייט, סיי ווייל זיי זיינען דערווייל די איינציקע אין זייער פּרט אַרט.

דרייפּונקט ... באַטייט, אַז ייך קירץ דעם קעפּל, מחמת ער איז צו לאַנג. טאָפּלפּונקט: טיילט אָפּ דעם נאָמען פון אַנ'אַרטיקל און דעם נאָמען פון יענער צייטשריפט (אָדער יאָרבוך אָדער זאַמלבוך), וואו דער אַרטיקל איז געדרוקט געוואָרען.

ריימישע ציפערן באַטייטן דעם באַנד (אָדער דעם יאָרגאַנג פון אַ צייטשריפט), די אַראַבישע ציפער—יענע זייט, פון וועלאַכער

*) סע פרייט מיך זער דאָ אַרויסצוזאָגן מיין דאַנק דער פערוואַלטונג פון דער יידישער קהלה-ביבליאָטייק אין ווין, נעמליך פריילין אילאָנאַ לעווי, ד״ר בערנהאַרד מינק, ד״ר ערנסט מיללער, און די הערן מאָריץ שולער און זיין זון לודוויג שולער פאַר דער פריינטליכער, פאַרשטענדנישפולער און אַקטיווער סימפאַטיע, וואָס אַ דאַנק איר האָב איך געהאַט די מעגליכקייט אויסצונוצן ניט נאָר די רייכע קוועלן פון דער דערמאָנטער ביבליאָטייק, נאָר אויך באַקומען ביכער פון אַנדערע שטעט.

דער געגעבענער אַרטיקל (אָדער די אונדז אינטערעסירנדע שטע־לען) הייבט זיך אָן.

נאָכ'ן נאָמען פון אַ צייטשריפט ווערט ייִד רעדאַקטאָר אָדער אַרויסגעבער געשטעלט אין קלאַמערן.

אַזוינע קירצונגען, ווי N. Y., Lond , Lpz., Fr. M. (שטעט) וועלן אַלעמען זיין פאַרשטענדליך.

וואו ייך גיב אָן אין עקיקע קלאַמערן אַ №, געהערט עס צו דער פאָרליגנדער ביבליאָגראַפיע. למשל: [№ 29, II 594] באַטייט: Wolf, Bibliotiheca Hebraea, באַנד II, זייט 594.

אויב דער נאָמען פונ'ם מחבר, די שטאָט אָדער דער יאָר שטייען אין קיילאַכדיקע קלאַמערן, הייסט דאָס, אַז זיי זיינען באַקאַנט, אָבער ניט פונ'ם שער־בלאַט.

די דאָזיקע ביבליאָגראַפיע איז אָבער פאַר קיין פאַל ניט פול־שטענדיק. און איך רעכן אַף געוויס, אַז חוץ די דאָ געבראַכטע שריפטן, געפינען זיך אין פאַרשיידענע קוואַלען כמעט נאָך אַ מאָל אַזוי פיל, וואָס זיינען מיר אָבער ניט באַקאַנט.

א. פרימיטיווע פילאָלאָגישע שריפטן.

I. קריסטליכע געלערנטע.

1) לינגוויסטישע ווערק (פון XVI ביז XVIII יאָרהונד.).

* 1. Johannes Boeschenstein, בשם אדכע אותיות, Elementale intraduktorium in hebraeas literas teutonice et hebraice legendas, Augustae (id e. Augsburg .כ .כ) 1514. [Geiger, Studium hebr. Sprache, 51].

ס'איז אַ סברה, אַז בעשענשטיין איז געווען אַ משומד, הגם ער אַליין האָט דאָס ענערגיש אָבגעלייקנט. אין זיין ביכל געפינט זיך, חוץ אַנדערע זאַכ'ן, אויך אַ קורצע אָנווייזונג, ווי צו לייענען און שרייבן יידיש־טייטש. דאָס ביכל איז שווער צו קריגן; ביינער האָט עס געזעהען אין דער היידעלבערגער ביבליאָטייק.

2. Sebastianus Munsterus, Dictionarium hebraicum ..., (Basel) 1523.

דער בוך טראָגט אויך אַ העברעאיש קעפּל: „ערוך השורשות" (sic).

אין דעם דאָזיקן ווערטערבוך פאַרטייטשט מינסטער (איינער פון די גרעסטע הומאַניסטן) איינקע העברעאישע און אַראַמעאישע ווערטער אַף יידיש־טייטש.— אַ. שולמאַן (עמקי שפה: השלח 1898) זאָגט, אַז מינסטער האָט אָבגעגעבן דער יידיש־טייטשער שפּראַך אַ באַזונדער קאַפּיטל אין זיין „מלאכת הדקדוק" Opus grammatikum...". דאָס איז ניט ריכטיק. אין דעם ווערק מינסטערס האָב ייך ניט געפונען קיין שום שפּור פון יידיש־טייטש.

* 3. Paulus Fagius, Compendiaria Isagoge in linguam hebraeam, Constantiae 1543 [Geiger Studium 73; Wolf, Bibl. Hebr. II 594; Grünbaum, J.-D. Chrestom, 555 f.].

ס'איז אַ ספק, אַז פאַגיוס איז אויך געווען אַ משומד. זיין ביכל ברענגט אויך כללים פונ'ם יידיש־טייטשען לייענען און שרייבן.

* 4. Michael Adam, Institutio brevis legendi Jud.-Germ., Zürich 1546 [Steinschneider, Geschichtslit. der Juden 30 f.]

דאָס איז אַ ביילאַגע צו מיכאל אדם'ס יידיש־טייטשער איבערזעצונג פון „יוסיפון". מיכאל אדם איז געווען אַ משומד, און ס'איז אַ גרויסע ספק אַז ער און פּוילוס פאַגיוס זיינען איין און דיזעלביקע פּערזאָן. דאָס ביכל איז איצט זער שווער צו קריגן.

* 5. Elias Schade, Misterium, d. i. Geheimniss St. Pauli Röm. II von Bekehrung der Juden ... Sodann auch e. gewissen Bericht Von der Juden Teutsch-Hebreischer Schrifft, Strassburg 1592 [Wolf, Bibl. Hebr. II 594, 1070; Fürst, Bibl. Jud. III, 257].

דער מחבר איז אַ מיסיאָנער.

6. **Johannes Buxtorfius,** Thesaurus Grammatikus linguae sanctae, Basel 1609; ed. 5-ta ibid. 1651, ed. 6-ta 1663, pp. 639—669.

אין דער הוספה צו דעם פונדאַמענטאַלן ווערק וועגן דער העברעאישער גראַמאַטיק גיט בוקסטאָרף אַ קורצן גראַמאַטיש־פילאָלאָגישן קאַפּיטל וועגן יידיש־טייטש מיט אַ קליינער ביבליאָגראַפיע און כרעסטאָמאַטיע:

Lectionis Hebraeo-Germanicae Usus et Exercitatio.

בוקסטאָרף איז דער אייגנטליכער פאָטער פון דער יידיש־טייטשער לינג־וויסטיק. אָבער זיין באַגריף וועגן יידיש איז נאָך זער נאַיוו; ער מיינט, אַז נאָר דער בלינדער פאַנאַטיזם פון די יידן צווינגט זיי אַריינצומישן אין דייטש העברעישע ווערטער און צו פאַרדאַרבן די באַטייטונג פון די דייטשע ווערטער: „Adeo Hebraismi tenaces sunt, ut Germanismum obscurent: adeo in externa ac literali dictione servanda superstitiose haerent, ut sensum quandoque nullum, quandoque obscurum, quandoque insipidum relinquant". אינטערעסאַנט איז, וואָס שוין אין יענע צייטן (אַרום יאָר 1609!) פלעגן די אַ ביסל מער אינטעליגענטע יידן שטרעבן צו־צופאַסן יידיש צו די ריינע דייטשע אויסדרוקן: „Quicunque tamen nunc paulo accuratius edocti sunt, elegantioribus et clarioribus versionibus student, ac ad linguae Germanicae proprietatem se accommodant". בוקסטאָרף ברענגט יענע שריפט, מיט וועלכער מע פלעגט דענסטמאָל דרוקן יידיש־טייטשע ספרים; די דאָזיקע שריפט האָט געטראָגן דעם כאַ־ראַקטעריסטישן נאָמען „ווייבער־טייטש", אַנדערש האָט זי געהייסן אויך „משקיט", וועלכן נאָמען ס'איז שווער צו דערקלערן. אַף דער ז. 641—643 רעכנט אויס בוקסטאָרף 20 יידיש־טייטשע ספרים (געדרוקטע), וואָס ער אַליין האָט געזעהן, און ווייטער ברענגט ער איינקע שטעלן פון אַט די ספרים.

* 7. Andreas Sennert, Rabbinismus h. e. praecepta Targumico-talmudico-rabbinica ... Wittenberg 1666 [Wolf, Bibl. Hebr. II 594; Fürst, Bibl. Jud. III, 312].

אַף די זז. 2 און 63 רעדט זענערט אַרום די יידיש־טייטשע שריפט. ער איז אַ מיסיאָנער און לינגוויסט.

8. August Pfeiffer, Kritika sacra..., Dresden 1680; ed 2-da 1688; ed. 4-ta Lpz. 1702; ed. 5-ta 1712.

פפייפער איז אַ טעאָלאָג. דער XV קאַפּיטל פון זיין ווערק טראָגט דעם נאָמען:

De lectione Ebraeo-Germanica.

* 9. Ammersbach, ABC-Buch, auch Anweisung die rabbinischen teutschen Bücher und Briefe ohne Puncte zu lesen, Magdeburg 1689 [Wolf, Bibl. Hebr. II 594; Landau Bibliogr. des Jüd.-D.]

אַמערסבאַך ברענגט פיר אלף־בית'ן פון פאַרשיידענע שפּראַכן, און אַף דער ז. 29 פ. אויך דעם יידישן „ווייבער־טייטש".

* 10. Christian Moller, Anweisung zum lesen des Jüdischdeutschen [Wolf, l. c. II 459, IV 204 sq. Soeze, Verzeichniss, 268] Fr. a. M. 1700.

דאָס איז אַ הוספה צו מאָלער'ס יידיש־טייטשער איבערזעצונג פון ברית הדשה, וואָס איז אַרויס אין פראַנקפורט ביים מיין אין יאָר 1700. מאָלער איז

א מיס־אגער, און לויט ווי וואלף דערציילט, האבן די יידען, וואו נור מיגלאך, געזוכט דעס בוך צו קריגן און צו פארניכטען. דעריבער איז שוין אין וואלפ'ס צייט דער בוך געווען א יקר המציאות.

* 11. Joachim Fr. Schmidt, Manuductio grammaticalis ad linguam ebraicam..., Frankf. am Oder 1708 [Fürst, l. c. III, 279].

צו דער שריפט איז צוגעגעבן א הוספה:

Ratio legendi hebraeo-germanice.

* 12. Johann Michel Koch, Brevis Manuductio ad lectionem scriptorum Judaeorum Germanicorum, Fr. a. M. 1709 [Wolf, l. c., II 594; Schudt, Jüd. Merkw. II 284].

דאס איז א קליין ביבל פון איין דרוק־בוינן. שודט לויבט עס זער, ווי אויך ברייזאנדער (Unterricht vom Nutzen...), אבער פון די שפעטערדיקע ביבליאגראפן האט זי קיינער ניט געזעהען. דער מחבר איז א סטודענט פון טעאלאגיע.

13. Caspar Calvör, Gloria Christi, Beweisthum der Warheit christlicher Religion ..., Lpz. 1710.

צום סוף האט דער בוך א קורצע

Anleitung wie das Jüdisch-Teutsche zu lesen.

* 14. Philipp Nicodim Lebrecht, ראש פנה, Eckstein des wahren christlichen Glaubens, Dresden 1719. [Wolf, l. c. II 594, 1011].

דער בוך איז ארויס אין יידיש און אין דייטש. צום סוף פון דער דייטשער אויסגאבע איז צוגעגעבן א קורצע ווייזונג, ווי צו לייענען און שרייבן יידיש. דער מחבר איז א משומד.

* 15. Gustav Christian Christoph, יסוד אמונת משיח, Das auf Mose und Propheten gegründete Christenthum, Berlin 1719 [Wolf, l. c. II 594 et 1605].

צום סוף ביבל איז צוגעגעבן, ווי צו לייענען און שרייבן יידיש. דער מחבר איז א משומד, וואס איז שפעטער געווארען א שמוציקער שונד־שרייבער.

* 16. R. Springer, de Judaeorum Germanorum literis et lingua.

דאס איז א כתב־יד; ער ווערט דערמאנט בא וואלף ב. II ז. 594.

* **17. J. H. Callenberg, Kurtze Anleitung zur jüdischdeutschen Sprache,** Halle 1733 (1/2 Bogen). 2 Aufl. 1738. 3 Aufl. 1749. [Avè-Lallemant, Das deutsche qauuerthum III 221;Vater, Lit. d. Gram., 193].

18 דערזעלבער. **Jüdischteutsches Wörterbüchlein...,** Halle 1736, 200 s.

קאלענבערג, א פראפעסאר אין האלע, איז א גאנץ ערנסטער געלערנטער, נאר מיט ווייניק טאלאנט. אין יאר 1728 האט ער געגרינדעט אין האלע א „יידישן אינסטיטוט" פאר קריסטליכע סטודענטן צו לערנען העברעיש און יידיש. זיין ווערטערביכל איז נאך לעוויטא'ס (זעה אונטן נ' 80) די ערשטע פראבע פון דעם מין; ברענגט אבער נאר די העברעיש־גראמעטישע ווערטער פון יידיש־טייטש.

* 19. E. C. F. Oppenheimer, Hodejus Ebraeo-Rabbinicus, Kurze u. deutliche Anweisung, wie... die ... Bücher und Briefe, Contracte, Handschriften, Wechselzettel usw. des heutigen Judenteutsch zu lesen und zu verstehen, Lpz. 1731 [Avé-Lallemant, l. c., III 242].

שוין מיט פופציק יאר צוריק האט אווע־לאלעמאן ניט געקאנט קריגן דעם ביכל.

* **20. J. W. Chrysander, Jüdisch-Teutsche Grammatik ...** Lpz. u. Wolfenbüttel, 1750, 6 Blätter [Avé-Lallemant III 222; Saineanu, Studiu dialectol. 20; Vater, l. c. 193].

* 21 דערזעלבער. **Unterricht vom Nutzen des Juden-Teutschen ...** Wolfenbüttel, 1750 [Avé-Lall. III 49, 222; Saineanu l. c.].

ס'איז א גרויסער שאד, וואס ברייזאנדערס ביכער איז איצט אזוי שווער צו קריגן. שוין מיט פופציק יאָרצוריק זיינען זיי געווען יקרי המציאות, און אווע־לאלעמאן האט מחמת דעם געצוונגען פאר גויטיק צו ברענגען לאנגע ציטאטן פון ברייזאנדער'ס ווערק. די ציטאטן באווייזן, אז מיר האבן פאר זיך א גאר ערנסטן און טאלאנטפולן פארשער.

* 22. J. A. Gottfried, Anweisung zum Jüdisch-Teutschen, Tübingen 1755, 16 s. [Köcher, Nova bibl. Hebr., II 137].

* 23. Gottfried Selig, Kurze und gründliche Anleitung zu einer leichten Erlernung der jüdischdeutschen Sprache, Lpz. 1767, [Avé Lallement III 226].

24. (דערזעלבער) **Lector Publicus, Lehrbuch zur gründlichen Erlernung der jüdisch-deutschen Sprache...** mit einem vollständigen jüdischdeutschen Wörterbuch, Lpz. 1792.

זעליג איז א משומד, אבער פון די פילע משומדים, וואס האבן אין XVIII יאָרהונדערט געשריבן יידישע לערביכער, איז ער דער איינציקער גוטער קענער פון יידיש און העברעיש. פונדעסטוועגן געפינט זיך אין זיין ווערטערבוך (וועלכער ברענגט נאר די העברעיש־גראמעטישע ווערטער און ראשי־תיבות פון יידישע) אויך א סך גרייזן און דרוקפעלער.

2) ליטעראטור־געשיכטליכע ווערק, ברעסטאמאטיעס און ביבליאגראפישע ווערק, (פון XVI ביז XVIII יארהונדערט).

25. Julius Bartolloccius, קרית ספר, Bibliotheca Magna Rabbinica ... 4 vol., Romae 1675—1693.

דער ריזיקער ווערק פונ'ם מאנאך דזשוליא בארטאלאטשי (פיר בענד צו 700—1000 זייטן אין יעדן) איז א גענויע ביבליאגראפיע פון טויזענטער העברעישע און אויך יידישע ספרים, וואס דער געלערנטער האט אויסגעפארשט מיט א וואונדערבארן פלייס. דער בוך איז געשריבן גלייכצייטיק אין לאטיין און אין העברעיש. די ביכער גייען דארט נאכ'ן אלף־בית פון די מחברים, און די אנאנימע ביכער ווערן געבראכט אונטער דער רובריק: פ'א־פלוני אלמוני.

26. Johann Christof Wagenseil, Belehrung der Jüdisch-Teutschen Red-und Schreibart ... Königsberg 1699; 2-te Aufl. 1715. Fr. M. 3 Aufl. Fr. M. 1737.

דער מחבר איז, פון איין זייט, א גוטער קענער פון פאלקלאר בכלל (ער איז איינער פון די ערשטע דייטשע פאלקלאריסטן) און, פון דער אנדערער זייט, א גרויסער בקי אין העברעיש, אין די יידישע דינים און מנהגים, אנ'אויסגעצייכנטער קענער פונ'ם יידישן לעבן און דערצו נאך א ליגנוויסט און ליבהאבער פון דער יידישער ליטעראטור. ער איז דער ערשטער, וואס האט זיך אינטערעסירט מיט'ן יידישן פאלקס־שאפן. זייענדיק, לערך צו זיין צייט, א גרויסער פריידענקער, איז ער אויך געווען אנ'אוהב ישראל, האט אין זיינע שריפטן פיל געקעמפט מיט די פארורטיילן אנקעגן די יידן. אזוי האט ער, למשל, אין א באזונדער שריפט אנגערופן

דעם בלוט־בלבול „דער שאנד־ליגן“. אָבער קיין העלד איז ער ניט געווען און צו לייזן פאר זיינע איבערצייגונגען האָט ער ניט געהאט קיין מוט; דערפאר, אז דער פרייסישער קיניג האָט אונטערגעשטיצט אייזענמענגערס יידנפרעסערישע אגיטאציע, האָט וואגענזייל, שוין אין דעם עלטער פון 70 יאָרן, מורא באקומען פאר זיין פרייזיניקייט און איז פלוצלינג ארויס קעגען יידן מיט א געקינסטלט־שארפן פאמפלעט („Denunciatio Christiana“..., 1703). דאָס האָט יים פערשאפט א גאנץ אומריבטיקן שם פון א יודאָפאָב. אויך אין זיין ווערק וועגן דער יידישער שפראך איז די לאנגע הקדמה („Fürtrag“) אומישנע צונויפגעשטעלט געוואָרן אזוי, אז זי הייבט זיך אָן און לאָזט זיך אויס מיט יוראָפאָבישע סענטענציעס, און פארקערט אימיטן געפינט זיך א לאנגע התנצלות פאר יידן כבלל און פאר דער יידישער ליטעראטור בפרט. אָבער וועלנדיק אָפנארן די שטרענגע פינסטערע יודאָפאָבישע צענזור פון יענער צייט, האָט וואגענזייל אויך ארייגעבראכט אין טעות אונדזערע ביבליאָגראפן, און דערפאר זאָגען צווע־לאלעמאן, שאיגעזנו, אלעזר שולמאן אין איין קול, אז וואגענזייל איז נאיוו, אז ער איז א יוראָפאָב, האָט פיינט די יידישע שפראך ובדומה. כדי צו בעווייזן וואגענזיילס ריכטיקע באציהונג צו יידיש, ציטיר איך פונ'ם מיטן פון זיין ווערק:

(Fürtrag, Blatt H 1) „in solchem (jüdisch-teutschem) Dialecto, sind sehr viel Historien-Bücher (מעׂשות) gedruckt/ welche sowol wahre als erdichtete Geschichte enthalten/ und haben bevorab die letzteren /eine sonderbare Anmuth allermassen dann die Juden zu allen Zeiten/ in Apologis, Gleichnussen/ Rätzeln/ und lehrreichen Fabeln/ vor andere Nationen/ Maister gewesen... Können also die Sorgen/ schwere Gedanken und Traurigkeiten/ mit nichts besser/ als denen Jüdischen Teutschen Büchern/ vertrieben werden/... die einem so wol eingehen/ dasz man deren nit leicht vergessen kan; welches mit anderer Völcker Erzehlungen und Mythologiis nit so beschaffen“.

וואגענזיילס גראמאטישע באמערקונגען זיינען ניט אינטערעסאנט; זיי חזר'ן איבער בוקסטאָרפס כללים. דערפאר איז אָבער וואגענזיילס כרעסטאָמאטיע אויסגעצייכענט: זי ברענגט עטלאבע גרויסע יידישע לידער (צווישען זיי די ווינץ־ליד), א יידישען ראָמאן (איין שין מעשה פון קיניג ארטוש האף), א מוסר ספר און עטלאבע מעשיות.

27. דערזעלבער. Mose Rabbi Stendels nach Jüdisch-Teutscher Red-Art vorlängst in Reimen gebrachte Psalmen Dawids, Lpz. 1705.

28. **Johann Jakob Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten,** 4 Bde, Fr. M. 1710-1718.

שודט איז זאָקע שטארק אָנגעשטעקט מיט יודאָפאָביע. בכלל לוינט זיך גיט דאָ אָפצושטעלען זיך אָף זיין משוגה'דיק גיט־סיסטעמאטישען ריזיקן ווערק, וואָס שטעלט מיט זיך פאָר, לויט צווע־לאלעמאנס צוגעטראָפענעם אויסדרוק, א „קלייט מיט געלערנטע אלטווארג“. פאר אונדז זיינען נאָר אינטערעסאנט, ערשטנס, די ז. 283—289 פונ'ם II באנד, וואו שודט רעדט ארום די יידישע שפראך, און די יידישע כרעסטאָמאטיע אינ'ם III באנד ז. 1-82 און 202-327 און אינ'ם IV באנר (III־טע „קאָנטינואציאָ“) ז. 81-192. אָן א שום געשמאק (צום אונטערשייד פון וואגענזייל) ברענגט דאָ שודט אלצדינג, וואָס עס ווייזט זיך אויס „מערקווירדיק“ פאר זיין קליינעם פעדאנטישן יודאָפאָבישן מח. צופעליק ברענגט ער אויך אייניקע ווירטיקע זאכן, וואָס זיינען געוואָרן אצינד יקירי המציאות. אזוי געפינען זיך ביי יים איבערגעדרוקט צוויי יידישע פאָלקס־קאָמעדיעס פון „פורים־שפיל“— „אקטא אסתר־אחשורוש“ און „מכירת יוסף“. ווי שודט דערציילט, האָט יים א

יך פארזיבערט, אז די רבנים מיט די מנהיגים פון די קהלות פלעגן אומעדום פארברענען די געדרוקטע עקזעמפלארן פון „אחשורוש־שפיל“, וויל דער גראָבער טאָן פון דער קאָמעדיע איז מחלל קודש.—וואגענזיילס און שודטס כרעסטאָמאטיעס האָבן א גרויסע באטייטונג פאר דער געשיכטע פונ'ם יידישען פאָלקלאָר. חוץ דעם, ברענגט שודט דעם „בראנטשפיגל“ און אנדערע זאכן.

29. **Johann Christophor Wolf, Bibliotheca Hebraea,** 4 Libri, Hamburg und Lpz. 1715—1733.

די פיר אומגעהייערע בענר (צו 1200—1700 זייטן 4⁰ יעדער באנד) אנטהאלטן א גענויע און סיסטעמאטישע ביבליאָגראפיע סיי פון דער העברעישער, סיי פון דער יידיש־טייטשער ליטעראטור און אויך פון דער גאנצער ליטעראטור, וואָס קריסטן אָדער משומדים האָבן געשריבן וועגן יידן אָדער וועגן איינצעלנע יידישע עניגים. צום באדויערן זיינען די יידיש־טייטשע ספרים בא וואָלף, גלייך ווי בא כארטאָלאָטשי, גיט אויסגעטיילט באזונדער, נאָר זיי גייען אין איין אלף־בית מיט די העברעישע. וואָלף ברענגט אָפטמאָל א גענויע אויסדרליבע כאשרייבונג פון איינצעלנע ספרים, און אנ'אנדערס מאָל אויך ציטאטן. אין ב. II, ז. 593—594 גיט ער אויך א קורצע רשימה פון מחברים, וואָס האָבן געשריבן וועגן יידיש־טייטש.

30. Johann Melchior Goeze, Verzeichniss seiner Sammlung seltener u. merkwürdiger Bibeln in verschiedenen Sprachen, Halle 1777.

וועגן טייטש־חומש געפינען זיך אינטערעסאנטע סטאטיסטישע און ביבליאָגראפישע ידיעות אין דער הקדמה. ז. V—VI און אין טעקסט ז. 6—7 און 268.

31. Herm. Fr. Koecher, Nova bibliotheca Hebraea..., 2 partes, Jena 1783-1784.

דאָס איז א דערגענצונג צו וואָלפס ביבליאָגראפיע און איז געאָרדענט לויט וואָלפס סדר. די בעסטע פילאָלאָגן און ביבליאָגראפן, ווי למשל, משה שטיינשניידער (Bibliogr. Handbuch üb. die ... Literatur für hebräische Sprachkunde, Lpz. 1856 s. XVI) געפינען אָבער, אז אָף קעבערס ידיעות קאָן מען זיך ניט תמיד פארלאָזן.

II סענסאַציאָנעלע שריפטען וועגן יידיש־טייטש.

1) שונד־שריפטען וועגן יידיש־טייטש.

32. J. W., Jüdischer Sprach-Meister, ad. . . ein Discours ... wobey der Christ sich der Frömmigkeit, der Jude aber, ihres Geschlechts Gewohnheit nach, des Betrugs befleisziget ... Gedruckt in dem jetzigen Jahr.

דער דאָזיקער „פאָטער“ פון דער שונד־ליטעראטור וועגען יידיש איז געווען א משומד, ווי מ'זעט פון דעם, ווי ער רופט זיך אליין אָן אינ'ם שער־בלאט: „Aufgezeichnet von einem, der ehedessen unter diesem Volke viele Jahre zugebracht, nun aber vom gantzen Herzen Gott liebet, und seinem Nächsten gerne dienet“.

לויט וואגנער'ן איז דער ביכל ארויס אין 1702 יאָר, אָבער לויט ה. ט. (אין דער צייטשריפט „באָהעמיא“) אין 1742 יאָר. צווע־לאלעמאן געפינט, אז ניט קוקנדיג אויפ'ן גראָבן עם הארצ'ישען אינהאלט פון דעם ביכל, האָט עס דאָך א ווערט פאר א פילאָלאָג, ווייל זיין מחבר איז, קענטיג, א גרויסער „בקי“ אין די גראָבסטע אויסדרוקען פונ'ם פראָסטן יידישען המון אין דייטשלאנד.

* 33. Christoph Gustav Christian, שילת, Hebräisch- u. Deutsche Vocabula und Wörterbüchlein... 1727 [Avé-Lall. III 231; Wagner:Neuer Anzeiger 1863, s. 70].

דער מחבר בעהאלט זיך אונטערן טיטל „ein Religioser" און איז א משומד. פערגל. אויבן № 15.

* 34. דערזעלבער. ספר אלה הדברים, Neu Vermehrtes und.. verbessertes Vocabulorum Hebraeicum, Nürnberg 1728 [Avé-L. l. c., 232; Wagner, l. c.]

איצט שעמט זיך דער מחבר מער ניט, און רופט זיך אן אפ'ן שער-בלאט אפן „ein Convertit" ד. ה. משומד.

* 35. Gottfried Paulus Theodor, Neu Vermehrtes..., Tübingen 1765, (ווי אין № 34). [Avé-L. l. c. 236].

דאס איז דערזעלבער מחבר, ווי אין די נ' 15, 33 און 34, נאר נאך זיין טויט האט מען זיך שוין ניט נעשעמט אויסזאגען, מן הסתם, זיין אמת'ן נאמען (נאטפריד).

* 36. PhiloGlottus. Kurze und gründliche Anweisung zur Teutsh-Jüdischen Sprache..., Freiberg 1733. [Avé-L., l. c. 233; Wagner l. c., 1861, s. 120; Vater, l. c. 193].

דער אמת'ער נאמען פונ'ס מחבר איז J. P. Lütke; זיין ווערטערביבל נייט לויטן דייטשן אלף-בית.

* 37. אנאנים. Hebräisch- u. teutsches Sprachbuch, Nürnberg 1735 [Wagner 1863, s. 71].

38. Bibliophilus. Jüdischer Sprach-Meister Oder Hebräisch-Teutsches Wörterbuch., Fr. M. u. Lpz. 1742. 2-te Ausg. 1750.

שאינעאנו ווייזט אן על פי טעות 1792 יאר; איך האב נעזעהען די אויסגאבע פון 1742, דיזעלביקע, וואס ווערט דערמאנט בא אווע-לאלעמאן, בא וואגנער און בא לאנדוי. דער ביבל איז שרעקלאך עם הארצ'יש, פונדעסטוועגן אנטהאלט עס אייניקע אינטערעסאנטע אויסדרוקן, וואס זיינען באמת געווען פער-שפרייט צווישען דעם פראסטען יידישען עולם.

* 39. אנאנים. Neu-eingerichtetes Teutsch-Hebräisches Wörterbuch, Oettingen 1764; 2 Aufl. 1774; 3 Aufl. 1790 32 s. [Avé-L., III 238; Wagner 1863, s. 71].

40 C. F. Krakherr, Bequemes und nützliches Handlexicon... Nürnberg 1766

דאס איז א דייטשער פרעמדווערטערבוך, וואס צו יים איז צונעגעבן (ז. 492—514) א קליינער עם הארצ'ישער יידישער ווערטערביבל.

41. (L. Tirsch), Handlexikon der jüdisch-deutschen Sprache..., Prag.

דער ווערטערביבל אנטהאלט אויך אייניקע יידישע ספריכווערטער און רעדנסארטן, על פי רוב צונויפגעשטעלט פון העברעישע אדער אראמעישע ווערטער. בכלל איז אבער דער ביבל מורא'דיק עמ' הארצ'יש. אינטערעסאנט איז נאר, וואס דער דאזיקער בוך איז ארויס נאך אין פילע אויסגאבן, אלע אין פראג, שטענדיק אנאנים, נאר מיט א ביסל פארענדערטע קעפלאך (Kleines jüdisch-deutsches Wörterbuch אדער Nützliches Handlexicon etc. אדער Handlexicon der jüd.-deutschen Sprache ה' א. לאנדוי (Bibliogr. des Jüd.-Deutschen) ברענגט פאלגענדע 10 אויסגאבן: אן א יאר, 1773, ווידער 1773, און ווידער טאקע 1773, 1774, 1776, 1777, 1778, 1780 און 1782. דאס אליין באווייזט שוין, ס'ארא ערפאלג סע האט נעהאט אינ'ם XVIII יארהונדערט די שונד-ליטעראטור וועגן יידיש-טייטש, ווי גרויס איז נע-ווען דער אינטערעס פונ'ם דייטשן פובליקום צו דער יידישער שפראך. זעה נאך אונטן № 46.

* 42. K. W. Freidrich, Unterricht in der Judensprache und Schrift..., Prenzlau 1784 [Avé-Lall. III 225; Steinschneider: Jew. Quart. Review XVI 760].

אווע-לאלעמאן איז משער, אז דאס איז א משומד.

43. אנאנים ? Verzeichniss... derjenigen Redensarten... deren sich die Juden... gegen einander... auf Rossmärkten und Handlungen bedienen.

דער ביבל האט ניט קיין שער-בלאט. נעפינט זיך ביי ה' דר. אלפרעד לאנדוי אין ווין. דר. לאנדוי האט אנטדעקט, אז דאס איז ניט מער ווי א הוספה צו דעם פאלגעדיקן בוך:

* 43 a, Wolf Ehrenfried. v Reizenstein, Der vollkommene Pferde-Kenner... Uffenheim 1764 [F. Kluge, Rotwelsch, I 247].

44. J. Schaller, Ganz neues Vocabularium hebraicum... wie man... in Handel... bei den Juden sich Nuzen schaffen könne.

45. אנאנים. Anweisung, wie man die Rabbinischen Teutschen Bücher u. Brieffe wie auch die Contracte... u. Wechsel-Zettul der heutigen Juden ohn Puncten recht lesen u. verstehen soll.

נ' 44—45 זיינען אן א יאר און ארט.

46. J. C. Vollbeding, Handwörterbuch der jüdisch-deutschen Sprache..., Lpz. 1804.

ס'איז אנ'עזות'דיקער פלאניאט פון נ' 41.

47. אנאנים. Vollständiges jüdisch-deutsches u. deutsch-jüdisches Wörterbuch, enthaltend eine hinreichende Erklärung aller in dieser Sprache vorkommender Worte, Hamburg אן א יאר; 2 Aufl. 1808.

ס'איז א פלאניאט פון זעלינ'ן (ז' נ' 24).

* 48. Dr. Sc-tt, Judenfibel, od. Anweisung die Judenschrift in e. paar Tagen lesen und schreiben zu können, mit einer Vorrede zum Todtlachen u. drei erprobten Mitteln gegen Ratten, Mäuse, Raupen u. Zahnweh, Hamburg 1827 [Landau, Bibliogr. des Jüd.-Deutschen].

49 a Itzig Feitel Stern, Drei Gedichte vun e graussen Baal-Chochme oder Goje mit Nume Fr. v. Schiller, München 1827. [Wagner, l. c., 1816, s. 121].

49 b. דערזעלבער. Israels Verkehr und Geist, Meissen 1833. [id. ib.].

49 c. דערזעלבער. Die Schabbeslamp, Meissen 1835 [id. ib.].

49 d. דערזעלבער. Lauberhütenkränz, Meissen 1840 [id. ib.].

49 e. דערזעלבער. Schabbesgärtle Meissen 1851 [id. ib.].

49 f. דערזעלבער. Gedichter, Perobeln und Schnokes, Meissen, 2 Thle, 1852 [id. ib.].

דאס זיינען אלץ שמיציקע יודאפאבישע וויצן, צו וועלכע דער מחבר גיט צו יעדן מאל „ווערטערביבער", כדי דער לעזער זאל קאנען געניסען די גאנצע „חכמה".

49 g. דערזעלבער. מדרשספר לתנהקדש אשקנז ואשקנס לתנהקדש (sic!), Lexicon der jüdischen Geschäfts- u. Umgangssprache, Zwei

Theile. Vom Jüdischen in's Deutsche und vom Deutschen in's Jüdische. Mit einem Anhang zur Erlernung der Lussnekoudischen Sprache, München 1833, 2 Thle.

„איציג פייטעל שטערן“ איז רער פסעוודאָנים פון א ווילדן יודאָפּאָב האָלצשוהער. ער איז געווען אזוי אנטציקט פון זיין „למרות“, אז ער האָט געלאָזט ארויסגעבן אלע זיינע „ווערק“ א צווייטן מאָל נאָך „פארבעסערט“ אונטער'ן טיטל:

*49 h. Itzig Feitel Stern's Gesammelte Schriften, Leipzig und Meissen 1858. [Avé-Lall. III 240; London l. c.].

50. R. Gieral, Jüdisches Conversationslexicon für Christen aller Stände, 2 Thle, Nürnberg 1829.

51. J. Wolf. Die Geheimsprache der Handelsleute oder... Lexikon zur Entzifferung... jüdischer und jargonischer Wörter... für Metzger, Viehändler, Oekonomen u. Gewerbetreibende aller Art, Berlin (1880?); 2 Aufl. 1885.

רער עם הארצ'ישער ביכל האָט געהאַט נאָך פאָלגענרע ווייטערדיגע אויפלאַגן:

51 a. אנאָנים. Die geheime Geschäftssprache der Israeliten, 7 Aufl. 1886, 8 Aufl., Neustadt a. d. A., 1888.

און ווידער ערשינען אונטער דעם טיטעל:

51 b. E. Bischoff, Jüdisch-deutscher Dolmetscher, ein prakt. Jargon-Wörterbuch nebst kurzer Grammatik, Lpz. 1901.

52. J. H. M., Sem und Japhet, die hebräischen Worte der jüdisch-deutshen Umgangssprache, Lpz, 1882. 2 Aufl.: Dolmetscher der Geheimsprache... 1889.

ס'איז כמעט דאָסזעלבע, וואָס נ' 51, און פונקט אזוי עס הארצ'יש.

* 53. F. Friedrich, Populäre Anleitung auf mnemonischem Wege binnen 3 Tage die... hebräische Quadrat-, die jüdisch-deutsche Druk- u. jüdisch-deutsche Currentbuchstaben sich anzueignen, Prag (1885?). [Landau, l. c.].

* 54. Der Talmud od. d. Sittenlehre d. Judenthums, nebst... jüdisch-deutschem Wörterbuch... 7 Aufl. Marburg 1889, 45 S. [Landan, l. c.].

55. Ed. Naschér, Das Buch des jüdischen Jargons... Wien—Lpz. 1910.

דאָס איז אַנ'אויסגעבעסערטע און מער ערנסטע באַארבעטונג פון נ' 51 און 52, אָבער אויך עס הארצ'יש. פונדעסטוועגן האָט ער אַנ'אַנדערם מאָל אינטערעסאַנטע לינגוויסטישע סברות (אַזוי, למשל, אז „דאוועגען“ שטאַמט פונ'ם פראַנצויזישן deviner).

עקלהאַפט איז די דאָזיגע, מישטיינם נעזאַגט, „ליטעראַטור“; פאָרט טאָר מען זי נישט אינגאַנצען אַוועקמאַכען אונטער'ן האַנט. ערשטנס, איז זי צו גרוים אין צאָל, כדי מ'זאָל זי מעגן גאָר איגנאָרירן: דער גרעסטער טייל פון דער אַלטער קריסטליבער ליטעראַטור וועגן יידיש באַשטייט פון עם האָרצ'ישען און רעקלאַמע-שרייענריקן שונד, דער קלענערער טייל אָבער באַשטייט פון ערנסטע שריפטן. היינט דער דייטשער לעזער, ער קומט רא אויך אין באַטראַכט: דער מבול עס הארצות באַווייזט דאָך, ווי שטאַרק דער דייטשער פובליקום אינטערעסירט זיך מיט'ן יידישן „דבור“. חוץ דעם, איז אַווע-לאַלעמאַן גאַנץ גערעכט, אז ער געפינט באַטש עפּעס אינטערעסאַנטעס אין יעדער פון דיזע שמאַטעס. אַט די אַלע ביכלאַך, אפילו די חוזק-מאַכערישע לצנות פון „איציג פייטעל שטערן“,

זיינען אָדער געשריבן פון מענטשן, וואָס קענען גאַנץ גוט דעם גראָבן לשון פון די נידריקסטע שיכטן פון יידישע הענדלער, אָדער זיינען פשוט נע'גנב'עט געוואָרען בא אזוינע „קענער“. א מאַן פון וויסנשאַפט מוז גובר זיין דעם עקל און דאָך דורכבלעטערן די אָנגעוויזענע שונד-ליטעראַטור. פאַר דעם יידישען פאָלקלאָר (אין דייטשלאַנד) האָט די דאָזיגע שונד-ליטעראַטור יערנפאַלס ניט קיין קלענערן ווערט, ווי, למשל, בערנשטיינ'ס זאַמלונג פון ניט-אָנשטענדיקע יידישע גלייבווערטלאַך „Erotica et Rustica“, וואָס קיין ערנסטער פאָרשער וועט דאָך זיי ניט מבטל זיין צוליב זייער שמוציקן אינהאַלט. דער אונטערשייד איז נאָר, וואָס בערנשטיין איז אליין אַנ'ערנסטער געלערנטער פאָרשער, בעת אונדזערע שונד-„לינגוויסטן“ האָבן קיין שום שייכות ניט צו וויסנשאַפטליב ערנסט.

2) קרימינאַליסטישע שריפטן מכּח יריש-טייטש.

דאָס איז ניט גאָר ראָסזעלבע, וואָס שונר-ליטעראַטור. ייך מיין רי שריפטן, וואָס גיבען זיך אָב אין אַנ'אַלטמאָדישער גאַיווער אָדער אויך ייד;-פיינדליבער פאָרם מיט דער אליין פאַר זיך וויבטיקער פראַגע וועגן דער בצ-ציהונג פון יריש-טייטש צו די גנב'ישע ריאַלעקטן. וועגן רער פראַגע ל'יך גע-נויער רעדן שפּעטער. דערווייל ברענג איך רי שריפטן, וואָס זיינען ערשינען פאַר דעם וויסנשאַפטליבן ווערק פון אווע-לאַלעמאַן.

56. Martin Luther. Von der falschen Betler bueberey..., und hinden an ein Rothwelsch Vocabularium..., Wittenberg 1528, 2 Aufl. 1529.

דאָס איז אַנ'אויסגאַבע פונ'ם „ליבער וואַגאַטאָרום“. לוטערן' געהערט נאָר די הקדמה. א. מ. וואַגנער („סעראַפּעאום“ 1862, ז' 114) רעבנט אוים 10 אויסגאַבן פון דעם ביכל מיט לוטער'ם הקדמה אינ'ם משך פון 16 און 17 יאָרהונדערט. די נייסטע אויסגאַבע געפינט זיך אין נראָסס „ארביוו פיר קרי-מינאַל-אַנטהראָפּאָלאָגיע און קרימינאַליסטיק“ ב. XVI

דער פירער פון רער דייטשער רעפאָרמאַציע האָט, דוכט מיר, דער ער-שטער, אין דער דאָזיקער הקדמה באַשולדיקט די יידן, אז זיי בילדן א שטאַרקן עלעמענט אין די גנבים-באַנדן און אז פון יידיש נעמט זיך די גנב'ישע שפּראַך („רויטוועלש“).

57. אנאָנים. Actenmässige Designation Derer von einer Diebischen Juden-Bande verübten Kirchen-Raubereien und... mörderischen Einbrüche... 3 Aufl., Coburg 1735.

קלונע זאָגט, אז דער בוך האָט געהאַט דריי אויסגאַבן אין משך פון דריי חדשים ווינטער פון יאָר 1735—1736.

האָט אויך א קאַפּיטל: Jüdische Diebsausdrücke.

58. אנאָנים. Entdeckter Jüdischer Baldober Oder Sachsen Coburgische Acta Criminalia wider eine jüdische Diebs- und Räuber-Bande, worinnen... viele... Bosheiten und Diebsstreiche des Jüdischen Volcks deutlich geoffenbaret und zum Behuf Künftiger Jnquisitions-Processe... erläutert werden, Coburg 1737, 2 Aufl. 1758.

ביידע ביבער—נומ' 57 און 58—שטאַמען פון איין מחבר, א גרויסען יודאָפאָב.

59. J. J. Bierbrauer, Beschreibung derer berüchtigten Jüdischen Diebes-, Mörder- u. Räuberbanden..., Cassel 1758.

קלונע ברענגט נאָך א צווייטע אויסגאַבע אין דעמזעלביקן יאָר.

60. C. P. T. Schwenken, Notizen über die berüchtigsten jüdischen Gauner und Spitzbuben, Marburg 1820;

2-te Aufl.: Neues Conversationslexicon zur Kenntniss der berüchtigten jüdischen Gauner und Spitzbuben, Marburg 1825.

61. J. Ch. Sommer, Seb. Ad. Krafft's juristisch-praktisches Wörterbuch ... nebst ... Wörterbuche über die rotwelsche sog. Jauner- ... Sprache, Erlangen 1821.

62. K. Stuhlmüller Vollständige Nachrichten üb. eine polizeyl. Untersuchung gegen jüdische, durch ganz Deutschland ... verbreitete Gaunerbanden, 1823.

63. J. K. von Train, Chochemer-Loschon, Wörterbuch der Gauner- u. Diebs-, vulgo Jenischen Sprache ..., Meissen 1833.

קלונע ברענגט נאָך צווי פריערדיגע אויסגאבן, ביידע אין מ"סען 1832.
אין דער הקדמה באַטראַכט ער גאַנץ ערנסט די פראַגע מכח די באַציהונגען צווישן דער יידישער ספּראַך און די דייטשע גנב'ישע דיאַלעקטען.

64. A. F. Thiele, Die jüdischen Gauner in Deutschland ... und ihre Sprache, 2 Bde, Berlin 1842-43; 2 Aufl. 1848.

65. Wörterbuch der Diebs-, Gauner- od. Kochemersprache enthaltend alle ihre ... Dialekte, als: die rotwälsche, die jenische, die jüdische etc ... Zusammengestellt von dem Central-Evidenz-Bureau der K. K. Polizeidirection in Wien, 1854.

קלונע ברענגט נאָך אַ פריערדיגע אויסגאַבע פון יאָר 1853.

66. Francisque Michel, Études de Philologie comparée sur l'Argot et sur les idiomes analogues parlés en Europe et en Asie ... Paris 1856.

*67. Assassinat de M. Péchard, Rélation complète des Débats ... devant la Cour d'assises de Calvados du 22 juin au 9 juillet 1858, Paris 1859. [Wagner, l. c., s. 153].

האָט אויך אַ קאַפּיטעל: "Argot juif„ („Ramauchen")

III. שריפטען פון יידישע מחברים.

1. כתב־יד'ן.

[פון זיי האָב איך קיין איינעם ניט געזעהען, און די ידיעות נעם איך פון פאָלגענדע קוועלן:

Zunz, Zur Gesch. u. Lit.; Perles, Beiträge; Grünbaum, Jüd.-Deut. Chrestom.; Güdemann, Geschichte des Erziehungswes., III; Steinschneider: Serapeum 1864; Steinschneider, Katalog... München, 2 Aufl.; Wolf, Bibl. Hebr.; Steinschneider, Katalog... Hamburg; Steinschneider, Katalog... Berlin; [Margoliouth, Descriptive List... British Museum. *

*68. מינכענער כתב־יד נ' 66, אנטהאַלט אַ פּירוש אַף נביאים און פאַרטייטשט זער אָפט העברעישע ווערטער אַף דייטש. דער כ"י איז קאָפּירט געוואָרן אַרום 1550 יאָר, נאָר דער אָריגינאַל זיינער שטאַמט פונ'ם XIII יאָרהונדערט, ווי מ'זעט דערפון, וואָס דער מחבר ציטירט זיין לערער ר' משה הדרשן, וואָס

* די נומערן פון די כתב־יד'ן ברייננג איך, ווי ס'וועט דערקענען יעדער מומחה, אין דער מיגלאַכסט פאַריינפאַכטער פאָרם, ווי זיי שטייען אין די קאַטאַלאָגן, אָבער ניט אין די ביבליאָטייקן גופא.

האָט געלעבט אין XIII יאָרה („שמעתי אני ממורי הדרשן וכו'"). די דייטשע ווערטער, וואָס ער ברענגט, זיינען אויך זער אַלטע, פון יענער צייט; ער ברענגט זיי מיט „באָס'" (=באַסכנו) אָדער מיט „וקורין", „סקורין". ס'טרעפן בּאַ יים אויך גאַנצע דייטשע פראַזן, ווי, למשל, צו ישעיה י"ד כ"ג: „וטאטאתיה במטאטא באָס' אונ' ורקירט זי מיט קירווישא" (=און פאַרקערט זי מיט קערוויש).

*69. מינכענער כ"י נ. 420: קצור ערוך—אַ פאַרקירצונג און דייטשע איבערזעצונג פונ'ם ערוך (ד. ה. אַ ווערטערבוך צום תלמוד). פּערלעס (l. c. 49—56) באַווייזט, אַז דער כ"י שטאַמט פונ'ם XIV יאָרה., ניט שפּעטער.

*70. בערלינער כתב־יד נ. 502, אנטהאַלט אַ העברעיש־דייטשען ווערטער־ביכל צו תהלים און שטאַמט, ווי שטיינשניידער איז משער, פונ'ם XIV יאָרהונדערט. די דייטשע ווערטער זיינען געשריבן מיט יידישע אותיות.

*71. מינכענער כ"י נ. 204,—אַנ'ערוך קטן מיט דייטשע איבערזעצונגען פון תלמוד'ישע ווערטער. ווען געשריבן, ניט באַוואוסט. אַרום יאָר 1490 האָט זי אַ קריסט געקויפט און איבערגעזעצט אין לאַטיין, כדי די הומאַניסטן יאָה. רייכלין, פּעלליקאַן און אנד. זאָלן זי קאָנען באַנוצן.

*72. „מקרי דרדקי"—אַ העברעיש־איטאַליעניש־אַראַבישער ווערטערבוך צו תנ"ך און רש"י, געדרוקט אין יאָר 1488 („ר"ח אלול שנת ה'רח"ם"); דער מינכענער עקזעמפּלאַר פון דעם בוך האָט אַף די ראַנדן אַ האַנטשריפטליכע דערגענצונג, וואו די העברעישע ווערטער ווערן איבערגעזעצט אין יידיש־טייטש.

*73. האַמבורגער כ"י נ. 92: מחברת—אַ קירצער העברעישער ווערטערבוך, וואָס צו אים ווערן צוגעגעבן אַנ'אַנדערס מאָל אויך דייטשע איבערזעצונגען.

*74. מינכענער כ"י נ. 421. ברענגט אויך יידיש־טייטשע איבערזעצונגען פון אייניקע ווערטער אין תנ"ך. שטאַמט מסתמא פונ'ם XV יאָרה.

*75. מינכענער כ"י נ. 63: „מקרי דרדקי" מיט אויסשליסליך דייטשע איבערזעצונגען פון די העברעישע ווערטער; קאָפּירט אַרום יאָר 1550, דער אָריגינאַל מוז אָבער זיין פיל עלטער, ווייל די דייטשע ווערטער, וואָס ער ברענגט, זיינען שוין טיילווייז פאַרשוואונדן אינ'ם XVI יאָרה.

*76. לאָנדאָנער כתב־יד N A d d 18.688. אנטהאַלט אַ ווערטער־בוך צום תנ"ך, דערבײַ ווערן די דערקלערונגען געגעבן אין יידיש־טייטש. מרגליות איז משער, אַז דער כ"י שטאַמט פון XV יאָרהונדערט.

*77. יאָה. וואָלף [765 III, נ. 29] האָט בּאַ זיך געהאַט אַ כ"י פון אַ העברעיש־יידישן ווערטערבוך צום חומש, געשריבן פון יצחק כהן אַלעקסאַנדרינער אין יאָר 1513. וואָלף'ס כ"י געפינט זיך איצט אין דער האַמבורגער שטאַט־ביבליאָטייק אונטער נ. 137.

*78. האַמבורגער כתב־יד b² נ. 182. אנטהאַלט אַ העברעיש־יידישעס ווערטערביכל אין גראַמען (מסתמא פאַר קינדער?): „חוטם נָזָא ארנבת הָזָא עס גריפל קוביא ווערפיל א. א. וו.

*79. באָדלעיאַנישער כ"י נ. 1507: „מקרי־דרדקי" מיט אויסשליסליך דייטשער איבערזעצונג פון העברעישע ווערטער, געשריבן פון מרדכי בן מנחם אין יאָר 1522.

*80. באָדלעיאַנישער כ"י נ. 1518: „ערוך גרן"—אַ ווערטערבוך צום תלמוד, אָפט מיט יידיש־טייטשע איבערזעצונגען, געשריבן אַרום יאָר 1613, אָדער נאָך שפּעטער.

*81. האַמבורגער כתב־יד נ. 195. ברענגט אַף דער ערשטער זייט אַנ' איטאַליעניש־יידישן קאָנווערסאַציאָנס־ווערטערביכל און שטאַמט, לויט שטיינשניידערס מיינונג, פונ'ם XVII יאָרהונדערט (האָט דאָס ניט קיין שייכות צו נתן־נטע'ס ווערטערבוך, ז' אונטן נ. 91?).

2. געדרוקטע ביכער (פון XVI ביז XVIII יאָרהונדערט).

82. (אליהו בחור בן אשר אשכנזי הלוי), ספר התשבי לאליהו התשבי באַזעל 1526, איסני 1541 און פיל אַנדערע אויסגאַבן.

די ערשטע אויסגאבע האב ייך ניט געזעהען. לויט בארטאלאטשי (ג. 25, ב. ו, 134) האט די ערשטע אויסגאבע געהייסן: „ספר התשבי״ והוא ביאור על תשב״י מלות זרות״ און געדרוקט אין באזעל שנת רפ״ז, ד. ה. 1526—27. זי ווערט אויך דערמאנט אין „שפתי ישנים״ פון ר׳ שבתי בס עמ׳ צ״ב און ביי וואלף (נומ׳ 29, ב. ו ז. 159), נאר בן־יעקב האט שוין פון דער אויסגאבע ניט געוואוסט. ייך האב געזעהען א שפעטערדיגע אויסגאבע אונטערן טיטל: „ספר התשבי לאליהו התשבי שרשיו במנין תשב״י״, געדרוקט איגאייגעם מיט דער לאטיינישער איבערזעצונג פון לעוויטא׳ס תלמיד פוילוס פאגיוס אין איסני (isnae) אין יאר 1541. פיל ביבליאגראפן האלטן על פי טעות די איסניער אויסגאבע פאר דער ערשטער, הגם פון פאגיוס׳ הקדמה גופא זעהט מען, אז ספר התשבי איז פון פאגיוס איבערגעדרוקט.—דער מחבר איז דער בארימטער מדקדק אליהו לעוויטא, דער לערער פון פיל קריסטליכע הומאניסטן, א מענטש מיט גרויסע ליגגוויסטישע קענטנישן און פעהיקייטן. זיין ווערטערבוך אנטהאלט א פילאלאגישן פירוש אף 712 דבג׳יישע ווערטער („תשבי״ איז דער צונאמען פון אליהו הנביא און מאבט בגימטריא 712); די דאזיקע ווערטער ווערן אפט איבערגעזעצט בא לעוויטא אף יידיש־דייטש און חוץ דעם ברענגט ער אנ׳אינטערעסאנטע פילאלאגישע דערקלערונג פון אייניקע יידישע ווערטער („קאטאוועס״—איסניער אויסגאבע, ז. 179; „מעקן״ ז. 193, „משקיט״ ז. 205, „שעבטן״ און אנד.). לעוויטא איז בכלל געווען א גרויסער ליבהאבער פון דער יידישער פאלקספראך און געהערט צו די ערשטע יידיש־טייטשע שריפטשטעלער (זיין איבערזעצונג „בבא־מעשה״ און אנד.).

83. ספד של דבי אנשיל והוא **מדכבת המשנה לקונקודדנציה** היותו מורכב משתי לשונות לשון הקודש **ולשון אשכנזי שהוא המהודגל בינינו** אשבנזים, קראקא רצ״ד (1534), 1552, 1584 און נאך אנדערע אויסגאבן. (די ערשטע אויסגאבע האט אפ׳ן שער־בלאט ניט די ווערטעד „של דבי אגשיל והוא״).

ייך האב געזעהען א שטארק באשעדיקטן עקזעמפלאר, מסתמא פון דער ערשטער אויסגאבע (סע פעלן די ערשטע און לעצטע זייטן). דאס איז א ווערטערבוך צום תנ״ך און גלייבצייטיק א קאנקארדאנציע, ד. ה. בא יעדן ווארט איז אנגעגעבן דער פסוק, וואו ער שטייט. די העברעישע ווערטעד (זיי גייען נאכ׳ן אלף־בית) ווערן אלע איבערגעזעצט אין יידיש־טייטש, אבער אן נקודות און מיט אנ׳ אומבאשטימטער ארטאגראפיע; דערפאר מוז מען זער אפט בלייבן אין ספק, ווי צו לייענען די יידישע ווערטער. ווער איז דער מחבר (רבי אנשיל), ווייס מען ניט גענוי. זיין בוך איז דער ערשטער יידישער ווערטערבוך, וואס איז געדרוקט געווארן.

84. (ארחות צדיקים) ספד מדות, נשים שאננות בטותות ורעננות בל בבודה בת מלך ובו׳, איסגי 1542.

דאס איז א יידישע איבערזעצונג פון א לשון־קודש׳דיקן מוסר־ספר, וואס ניט דער מחבר און ניט דער איבערזעצער (וואס באהאלט זיך אונטערן נאמען „פלוני אלמוני״) זיינען ניט באקאנט. צום סוף פון דער יידישער איבעדזעצונג זייגען פונ׳ם אומבאקאנטן איבערזעצער אנגעגעבן געווארן זער אינטערעסאנטע כללים פון דער יידישער ארטאגראפיע: אונ׳ איצונדר וועלן מיר איין קליין וועניג רעדן פון דעם ויא מאן טייטש לייען אונ׳ שרייבן זאל״. די דאזיגע כללים זיינען געבראכט געווארן מיט א גענויען פירוש בא מ. גידעמאן (Geschichte des Erziehungswesens, III) ז. 280—285. דעם ספר מדות גופא האב ייך ניט געזעהען, ער געפינט זיך נאר אין וויניקע ביבליאטייקן (מינכען, אקספארד).

***85. ספד שמות דבדים,** ע״י **אליהו בחור אשכנזי הלוי,** איסני 1542; 2 אויפל. אין פראגעקער 1652.

דאס איז ווידער א ווערק פונ׳ם דערמאנטן מדקדק, אליהו לעוויטא. ער שטעלט מיט זיך פאר דעם ערשטן יידישן ווערטערבוך, וואו די יידיש־טייטשע ווערטער גייען נאכ׳ן אלף־בית (בא ד׳ אנשיל גייען נאכ׳ן אלף־בית די העברעישע ווערטער); דער ווערטערבוך אנטהאלט 985 יידישע ווערטער, וואס ווערן איבערגעזעצט אין העברעיש, לאטייניש און דייטש. די לאטיינישע און דייטשע קאלאנעס האט פארפאסט פוילוס פאגיוס. דער בוך איז א יקר המציאות און ווערט באשריבן בא Perles אין זיינע Beiträge.

*86. ספר הערוך הקצר אשר תברו אחד מהקדמונים ולרוב ענותנותו לא הזביר שמו עליו, קראקא 1591; 2 אויפל. „קיצור ערוך״ קראקא 1619.

לויט ווי פערלעס (ibid) באשרייבט דעם בוך, געפינען זיך אין ייט פיל יידיש־טייטשע איבערזעצונגען פון די תלמודישע ווערטער; ייך האב געזעהען נאר די אויסגאבע פון מ. ק. ביסטריץ, פראג 1863, וואו סע געפינען זיך אבער נאר ניט קיין יידיש־דייטשע ווערטער: מסתמא דערפאר, ווייל ביסטריץ האט בעארבעט די קאנסטאנטינאפאלער אויסגאבע פון יאר 1516.

87. אברהם בן יהודה, תבורי לקט 1593; צווייטע אויפל. לובלין 1612.

דאס איז א העברעישער ביאור צו נביאים ובתובים; ברענגט יידישע ווערטעד צו דערקלערן די שווערערע שטעלן.

88. (משה בן יששכד־בער הלוי שערטלן) ס׳ באר משה פראג, שס״ד (1604).

89. (דערזעלביקעד), ס׳ לקח ט״ב פראג, שס״ד (1605).

ב׳האב געזעהען ביידע אין איין באנד. דאס זייגען זער גענויע העבר.־ייר. ווערטערביבער צו תנ״ך („באר משה״—צום תומש, „לקח טוב״—צו נביאים ובתובים), וואו סע ווערן פארטייטשט אין יידיש ניט נאר אייגצלנע העברעישע ווערטער, נאר אויך גאנצע פסוקים: דער סדר איז ניט לויט׳ן אלף־בית, נאר לויט דעם טעקסט פון תנ״ך. די יידישע ווערטער זיינען אן נקודות.

*90. משה בן סיבאל בהן. עם סופר, פירדא 1606.

ייך האב געזעהען די אויפלאגע פון יאר 1691 (דער יאר איז אנגעגעבן: „הושיע׳בי... לפ״ק״), וואס איז ניט מער ווי א העברעישער האנבטביבל פון בריוו־סטיל אין גראמען. אבער לויט ווי שטיינשניידער זאגט אין “Serapeum” פאר׳ן יאר 1849, ז. 27, איז צו דער אויסגאבע, וואס ער האט געזעהען (1606), צוגעגעבן אויך א יידיש־טייטשע איינפיהרונג צום בריוו־סטיל.

91. ספד שפה בדורה, פראג, שנת... הקדוש״ה (ר. ה. 1655 אדער 1660, ב. ב.) 86 זייטן.

דער נאמען פונ׳ם מתבר איז אנגערופן ערשט צום סוף פונ׳ם ביבל: **נתן נטע בן משה הנובד.** ער שטאמט פון א זאסלאווער משפחה (אין וואלין) און איז מסתמא אנטלאפען פון תמעלניצקיס פאגראמען (ער רופט אן זיין פאטער „קדוש״). דער ביבל איז א מאדנער ווערטערבוך פון פיר שפראבן: העברעישע ווערטער ווערן איבערגעזעצט אין יידיש־טייטש („אשבנז״), איטאליעניש און לאטיין. די ווערטער גייען ניט נאכ׳ן אלף־בית. נאר געטיילט אין 17 קאפיטלען לויט זייער באטייט, און די ווערטער פון אלע שפראבן זייגען געשריבן מיט העברעישע אותיות, אלע מיט נקודות. לויט׳ן איגהאלט איז עס א מין העברעיש־יידיש־איטאליעניש־לאטייגישער „קאנווערסאציאנס־ביבל״. ביז׳ן 15־טן קאפיטל זיינען די „אשבנז׳ישע״ ווערטער אלע הויפט־ווערטער (סובסטאנטיוון), און דערפאר במעט חי ריין־דייטשע, נאר אין 16־טן קאפיטל גייט שוין א געשפרעך אין אנ׳עבט־יידישער שפראך.—א צווייטע אויפל. איז ערשינען אין אמסטערדאם אין יאר 1701 נאך מיט א פראגצויזישער הוספה.

92. ספר יוסיפון ע״י אברהם בן מרדבי הבהן, אמסטערדאם 1661.

אין זיין .Jüd.-Deut. Cchrestom ז. 556 פ., ברענגט מ. גריגבוים די הוספה פון דעם בוך: דאס זייגען דיזעלבע ארטאגראפישע בללים וועגן יידיש־טייטש, ווארט־אין־ווארט, וועלבע מיר האבן פריהער דערמאנט אונטער נ׳ 84. אין די אויסגאבן פונ׳ם יידישען „ספר יוסיפון״, וואס ייך האב געזעהען, איז די הוספה ניטא.

*93. יוסף בן גוריון, בבא-בוך, פראנקפורט-דמאין 1692, 2-טע אויפל. 1708 [Wolf II, 593 (נ. 29)].

אין דער הקדמה ברענגט דער מחבר א קורצע אנלייטונג, ווי צו שרייבן יידיש.

*94. משה בנדין, סדר חנוך לנער, אמסטרדם 1713, 1715, פירטה 1780 [שטיינשניידער אין „Serapeum“ 1848 יאר, ז. 335, אווע-לאלעמאן III, ז. 241].

ס'איז א לערבוך פון עברי אין יידיש, אויך א בריפסטעלער, אנ'אנווייזונג ווי צו שרייבן וועקסלען און א. וו.

*95. תקון ספרים ותקון חלופי, אמסטרדם 1714. } Wolf, ib.
*96. משה בן יוסף, ספר חנוך לנער, אמסטרדם 1715. }

דאס זיינען קליינע לערביכלאך פון יידיש-טייטש.

97. שלמה לונדון בן משה רפאל פון נאוואהרודיק דליטא, קהלת שלמה, פראנקפורט 1722, אמסטרדם 1772.

דאס איז א זאמלונג, גלייכצייטיק אין העברעיש און יידיש, פון פערשיידענע דינים, הלכות-ווערק א. דגל., וואס שלמה לונדון האט קאמפילירט פון פערשיידענע קוועלן. אויך געפינט זיך דארט א קאפיטל „הלכות גידול בנים לתלמוד תורה“, וואו צום סוף (דף כ"ח—ל"ב) איז צוגעגעבן א קורצער ווערטערביכל פון העברעיש אף יידיש-טייטש. דער ווערטערביכל איז אבער ניט מער, ווי אנ'אויסצוג פון נתן געט הנובר'ס ביכל, וואס מיר האבן אט ערשט געבראכט (נ' 91).

98. **אברהם בן מודל מאויטינגן, ספר מערכת אברהם,** פירטה 1769.

דאס איז א פעדאגאגישע שריפט. דארט געפינען זיך אויך קורצע כללים פון יידיש-טייטשער ארטאגראפיע, און ס'איז העכסט אינטערעסאנט צו פארגלייכן מודל'ס כללים מיט יענע, וואס דער פלוני-אלמוני (ז. נ' 84 און נ' 85) האט געגעבן העכער צוויי הונדערט יאר פאר יים. דערביי מערקט מען א באדייטנדע פארבעסערונג און פאראיינפאכונג פון דער יידישער ארטאגראפיע. ביידע באטראכטן אבער נאר די שרייבונג פון די תנועות (וואקאלען), און מכח די קאנסאנאנטן רעדן זיי בכלל גארניסט.—מאדעל'ס כללים ברענגט מ. גידעמאן אין זיינע Quellenschriften zur Geschichte..., S. 303.

*99. Gerson Abraham (Schutzjude in Holzminden), Anweisung zur jüdischen Schreibart, nach welcher man Briefe und Wechsel lesen und schreiben kann, oder zu dem sogen. Juden-Deutsch, Braunschweig 1782. [Katalog Judaica u. Hebraica der Buchhandlung Jos. Baer, Fr. a. M. 1907]

*100. Lewy, Unterricht in der Jüdisch-Deutscher Sprache, 1792. [Jost. Ersch und Gruber's Encyklopädie. Sekt. II, B. 27, S. 323].

ב. פילאלאגישע ליטעראטור פון דעם XIX און XX יאהרהונדערט.

(אויך אלטע דאקומענטן, וואס זיינען ספעציעל פון ייר אויסגענוצט געווארן).

I. שריפטן מיט אנ'אלגעמיין- אדער געמישט-פילאלאגישן אינהאלט.

1. ביבער און צייטונגס-ארטיקלען.

101. Leopold Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, Berlin, 1832, 438—442; 2 Aufl. Fr. a. M., 1892, 452 f.

דער גרויסער שעפער פון דער יידישער וויסנשאפט, ד"ר יום-טוב ליפמאן צונץ, איז אויך געווען דער ערשטער, וואס האט געפרובט וויסנשאפטליך צו אנאליזירן די עלעמענטן פון דער יידיש-טייטשער שפראך. זיינע אנאליזן זיינען מייסטערהאפט פאר זיין צייט, איצט אבער האבן זיי שוין פארלארן דעם אינטערעס.

102. **Anton Rée, Die Sprachverhältnisse der heutigen Juden...,** Hamburg, 1844.

דער ביכל איז נאך עד היום זער אינטערעסאנט. זיינע פילאלאגישע סברות זיינען ניט פיל ווערט, אבער וויכטיג זענען די בעמערקונגען מכח דער ווירקונג פון די יידישע ראסן-אייגנשאפטן און סאציאל-פאליטישע בעדינגונגען אף דעם בוי פון די יידישע שפראכן און אף זייערע קלאנגען. רעע איז געווען א בעקאנטער יידישער פעדאגאג (ביאגר. ידיעות וועגן רעע ז. אונטן №№ 209 און 210).

103. **Friedrich Christian Benedict Avé-Lallemant, Das deutsche Gaunerthum** in seiner social-politischen, litterarischen und linguistischen Ausbildung..., 4 Bde, Lpz. 1858—1862.

אווע-לאלעמאן איז געווען א פאליציי-באאמטער אין ליבעק (דייטשלאנד), אבער צוגלייך א זער געבילדעטער לינגוויסט. אלס פאליציי-בעאמטער האט ער זיך גענומען אויספארשן דאס לעבן פון די דייטשע גנבים, זייער געשיכטע און שפראך, און—ווייל די יידישע גנבים האבן אריינגעבראכט א סך עלעמענטן אין דעם לשון פון זייערע דייטשע חברים, — איז אווע-ל. אזוי ארום געקומען צו דער אונטערזוכונג פון דער יידישער שפראך. ייר האט ער געווידמעט כמעט דעם גאנצן דריטן באנד פון זיין ווערק און א גרויסן חלק פונ'ם פערטן באנד. הגם זיין ווערק איז שוין פארעלטערט כמעט אין אלע פרטים, דאך בלייבט אווע-לאלעמאן נאך עד היום דער גרעסטער פארשער אפ'ן געביט פון דער יידיש-טייטשער פילאלאגיע. ס'איז נאר צו בעדויערן, וואס דער פונדאמענטאלער ווערק וועגן יידיש איז פערבונדן מיט דער גנבים-שפראך...* אווע-לאלעמאנ'ס באציהונג צו די יידן איז בכלל ניט גאנץ קלאר: אין פאליטישער טעטיקייט איז ער געווען א שארפער געגנער פון דער יידישער גלייכבארעכטיקונג, אין זיין ווערק אבער דריקט ער אויס כסדר א גרויסע באוואונדערונג דעם יידישן פאלק און אויך דער יידישער שפראך (ביאגר. ידיעות וועגן אווע-לאל. ז. אונטן №№ 211—213). אין זיין בוך ווערן בארירט אלע פראגען פון דער יידישער פילאלאגיע: אי די באטייטונג פונ'ם ווארט „זשארגאן“ (III, 28—30, 45, 48), אי די פארשיידענע נעמען פון דער יידישער שפראך (52—54), אי דער ווייטערער קיום פון יידיש (55—68), אי די געשיכטע פון דער יידיש-טייטשער פילאלאגיע און ייר ביבליאגראפיע (198—255), אי די יידישע פאנעטיק און ארטאגראפיע (255—353), אי די יידישע עטימאלאגיע (356—389), אי דער סינטאקסיס, ווארטבילדונג און סטיל (400—427). ווייטער גייט א קורצע ליטעראטור-געשיכטע און א כרעסטאמאטיע, און אין פערטן באנד ברענגט ער א ריזיקן ווערטערבוך פון די העברעיש-אראמעישע ווערטער און ראשי-תיבות, וואס ווערן געברויכט אין יידיש (IV, 319—513): דער ווערטערבוך איז דער גרעסטער פון אלע, וואס זיינען געשריבן ביז'ן היינטיקן טאג,—ער האלט ארום 7000—8000 ווערטער און 1200 ראשי-תבות.—די פאקטישע ידיעות, וואס ער ברענגט, האבן נאך ביז איצט ניט אנגעווארן זייער אינטערעס, אבער זיינע היפאטעזן זיינען אפילו פאר זיין צייט געווען ווייניק באגרינדעט און האבן איצטער קיין שום ממשות ניט, ווי למשל, זיין מיינונג, אז דער איצטיקער יידישער קורסיוו (וואס מיר אלע שרייבן אין יים) שטאמט פונ'ם סירישן אלף-בית א. דגל. א ווייטערדיקער חסרון איז דער נעשוואלענער, וואסערדיקער סטיל פונ'ם בוך. פיל

* ז. וועגן דעם אונטן №№ 405 און פאלגענדע.

וועדטער פון זיין ווערטערבוך ווערען אין יידיש גאָר ניט געברויכט, און ס'פעלען, צוריק, א סך אזוינע, וואָס ווערן יאָ געבדויבט.

אווע-לאלעמאנ'ס ווערק האָט ביי'ם עדשיינען געמאַכט א גדויסען דושם און אדויסגעדופען עטלאָכע אינטערעסאנטע דעצענזיעס; אָט זיינען די דעצענזיעס:

104. Allgemeine Zeitung des Judenthums 1863 (?)s. (?).

105. Jos. Maria Wagner's: Litterarisches Centralblatt, 1863, nº 3.

106. פון דעמזעלבן, Rotwelsche Studien: Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen, Jg. XVIII (Bd 33), Braunschweig 1863, 197—246.

וואגנער איז ניט קיין ייד.

107. M. Steinschneider's: Hebräische Bibliographie (Steinschneider), VII 128—130 u. VII 13—17 u. 113—116 (1864—65, Berlin).

ביידע לעצטע קריטיקירן אווע-ל'ן גאנץ שאדף, בפרט וואגנעד, וועלכער רופט יים אָן אפילו „דילעטאנט". אָבער בא וואגנעד'ן דערקענט מען לייבט דעם בעס פון א קאָנקורענט, וואָס האָט פאדשפעטיקט מיט זיין ווערק, וואס ער האָט געגרייט מבח דערזעלבער פדאגע.

*108. Полинковскій, Этнографическій очеркъ евреевъ: Труды Этнографически-статистической экспедиціи въ Западнорусскій Край, снаряженной Имп. Рус. Геогр. О-вомъ, Юго-Зап. Отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя П. П. Чубинскимъ, VII, Спб. 1872 [Систематическій Указатель, № 169 nº 2912; Globus (Andrée) 1880, XXXVII 333].

109. Richard Andrée, Zur Volkskunde der Juden, Bielefeld u. Lpz. 1881, 95—119.

שטיצט זיך אינגאנצען אויף אווע-לאל, צונץ און פאָלינקאָווסקי. דער מחבר איז ניט קיין ייד.

110. **Max Grünbaum, Jüdische Chrestomathie,** Lpz. 1882, 5879.

ברענגט גרויסע פראגמענטן פון אלע יידישע ספרים און כתב-יד'ן. דער בוך גיט צוגלייך א כדעסטאָמאטיע, א ליטעראטור-געשיכטע, א שפראך-געשיכטע און אנ'עטימאָלאָגישען אנאליז פון פיל אלטע און נייע יידיש-טייטשע ווערטער. גרינבוים האָט אריינגעלייגט אין זיין ווערק א ריזיקע ארבעט, אָבער די חסרונות פונ'ם בוך שטייגן אריבער די מעלות. ער באנוצט נאָר יענע יידישע ביכער, וואָס געפינען זיך אין דער מינכענער קעניגל. ביבליאָטייק; זיינע ביבליאָגראפישע ידיעות זיינען על פי רוב אומריכטיק; די פדאגמענטן ברענגט ער ניט אין אָריגינאל, נאָר אין א טראנסקריפציע, וועלכע איז בא יים דערצו אָהן א שום סדר, אזוי אז פון זיין בוך באקומט מען ניט קיין באגריף מבח דער אלטער, העכסט אינטערעסאנטער יידישער שרייבונג; די ליגגוויסטישע פרושים זיינען אָפטמאָל געוואגט, און זיין בוך איז זעד שווער צו באנוצען, ווייל ער האָט ניט צוגעגעבן קיין אינדעקס פאר די פאנאנדערגעוואָרפענע פרושים. דער עיקר אָבער—גרינבוים איז לחלוטין אומבאקאנט געווען מיט דער לעבעדיקער יידישער שפראך. ביאָגר. ידיעות וועגן גרינבוים ז. אונטן נג' 221, 222.

דער בוך האָט ארויסגערופן פאָלגנדע רעצענזיעס (כמעט אלע אומקריטישגינציקע).

111. J. Perles': Monatschrift f. d. Geschichte u. Wissenschaft d. Judenthums (H. Grätz). 1882, 128.

112. A. Berliner's: Magazin f. d. Wissenschaft d. Judenthums (Berliner u. Hoffmann). IX 1882.

113. Lewin's: Judisches Litteraturblatt, XI, № 19—20.

114. Brüll's Litterarisches Centralblatt 1882, 681.

115. Strack's: Theologisches Litteraturblatt 1882, 89.

116. Köhler's: Anzeiger f. deutsches Alterthum, 1882, 402.

וויכטיקער פאר אָט די אלע דעצענזיעס, און אויך פאר זיך אליין גאנץ אינטערעסאנט איז:

117. Ad. Neubauer's: Revue des Etudes Juives, V Paris 1882, 142—149.

נייבויער ברענגט אויך אייניקע ציטאטן אין דער אָריגינאלער אלטער אָרטאָגדאפיע און אויך פון דער אָקספאָרדער ביבליאָטייק.

118. **Ph. Mansch, Der jüdisch-Polnische Jargon:** Der Israelit (Verein „Schomer Israel", Lemberg 1888 (Jg. 21) №№ 18—23; 1889 (Jg. 22) №№ 1—4, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 18; 1890 №№ 1, 3—8.

די ערשטע און די לעצטע פאָר קאפיטלעך באהאנדלען בקיצור פאדשיידענע פילאָלאָגישע פדאגן, אָבער דער גדעסטער טייל פונ'ם אדטיקל איז אָפגעגעבן דער אויספאָרשונג פון דער יודישער גראמאטיק. דר. פיליפ מאנש איז געווען איינער פון די איידלסטע יודישע כלל-טוער אין גאליציען, אנ'איבערגעגעבענער פריינד פון דער יודישער שפראך, ליטעראטור און טעאטר (ער האָט אויך איבערגעזעצט שלום עליכמ'ס „סטעמפעניו" אין דייטש). זיין ווונדערבארטיפער גראמאטישער ווערק וועגן יודיש איז געשריבן מיט גרויסער ליבע, מיט א טיפן פילאָסאָפישן און פילאָלאָגישן קוק. דער חסרון זיינער איז, וואָס ער האָט גאָר שוואך געקאָנט די געשיכטע פון דער דייטשער שפראך, און דערפאר איז זיין ארבעט פול מיט אומריכטיקע, הגם תמיד זער שארפזיניקע השערות. אָבער וואָס געהער צו דער יידישער שפראך גופא (פון וועלכער ער באהאנדלט נאָר דעם גאליצישן דיאלעקט), איז מאנ'ש גראמאטיק די בעסטע פון אלע, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן ביז'ן היינטיקן טאָג: ס'איז גיטאָ קיין שום וויכטיקע ערשיינונג אינים בוי פון דער יודישער שפראך און יירע קלאנגען, וואָס מאנש זאָל ניט האָבן באמערקט און באקלערט. דער פריצייטיקער טויט (7 אווגוסט 1890) האָט אונטערגעבראָכן זיין ארבעט, וואָס איז געבליבן גיט פארענדיקט.

119. **Lazar Saineanu, Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german,...** Bucuresci 1889, 78 pp.

לאזער שעינעאנו איז א רומענישער ייד. ער איז דער גרעסטער לינגוויסט אין רומעניען* און איז היינט-צו-טאָג דער בעסטער פאָרשער אפ'ן פעלד פון דער יידיש-טייטשער שפראך. זיין ביכל איז אזוי רייך אין אינהאלט, ווי קליין אין אומפאנג, און דער אינהאלט איז דורכויס גרינדליך, וויסנשאפטליך, אינטערעסאנט. איין חסרון איז פאר אונדז פאראן — וואָס שעינעאנו איז, נאטירלאך, מער בעקאנט מיט דעם וואלאכישן דיאלעקט פון יידיש, איידער מיט די איבעריקע דיאלעקטן, וואָס שטייען אונדז נעהנטער. ווייטער שאט יים זיין אלגעמיינער אסימילאטארישער קוק אף דעם קיום פון

* ער האָט געשאפן די בעסטע פון די רומענישע גראמאטיקעס און דעם גרינדלאכסטן ווערטערבוך פון דער רומענישער שפראך; ער האָט זיך פיל משתדל געווען, אז רומעניען זאָל יים נאטוראליזירן, נאָר ער האָט דאָס ניט גע'פועל'ט. היינט ארבעט ער אף דער געשיכטע פון די ראָמאנישע שפראכן בכלל.

אונדזער שפּראַך. קודם ברענגט עֶר די געשיכטע פון דער יידישער שפּראַך װײַטער יירע דיאַלעקטן (ז. 13 — 16), דערנאָך די געשיכטע און ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פילאָלאָגיע (ז. 17—28), די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור (28—39), און די װײַטערדיקע העלפט פונ׳ם ביכל באַשעפטיגט זיך מיט דער יידישער גראַמאַטיק, װאָרטבילדונג און מיט די פאַרשיידענע עלעמענטן פונ׳ם יידישן װערטער-בוך. קורץ איבערגעבן דעם אינהאַלט פון ביכל איז גיט מיגלאַך, װײַל דאָרט איז קיין איין איבעריק װאָרט ניטאָ. צום גרויסן באַדויערן איז די אַרבעט געבליבן ניט פאַרענדיגט.

שײַנעאַנו האָט דערנאָך אַליין איבערזעצט זיין ביכל אין פראַנצויזיש און יים דערבײַ אַ ביסל דערגענצט:

120 **Lazar Sajnéan, Essai sur le judéo-allemand,...:** Mémoires de la Société de Linguistique de Paris XII 1903, 90—138 et 176—196.

די פאַרשפּראָכענע פאַרטזעצונג איז גיט ערשינען ניט רומעניש און גיט פראַנצויזיש. פון דער פראַנצויזישער איבערזעצונג איז ערשינען אויך אַ באַזונדער אָפּדרוק, פּאַריז 1902.

אָף שײַנעאַנו׳ס װערק זײַנען מיר בעקאַנט נאָר צװיי קורצע אומבעדײַטנדע רעצענזיעס:

121. Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete d. german. Philologie, 1903.

122. O. Meisinger: Zeitschr. f. hochdeutsche Mundarten III 1902, 377.

123. **אלעזר שולמאַן, עמקי שפה:** השלח, כרך ד׳ תרנ״ח—נ״ט, בערלין 1898, עמ׳ 37—46, 106—112, 221—229.

*124. **דערזעלביקער, שפת יהודית—אשכנזית וספרותה:** הזמן מאסף לספרות ולמדע, 1903 I, סט׳ פּטרסבורג.

*124a. דערזעלביקער; די געשיכטע פון דער זשאַרגאָן-ליטעראַטור: יודישע פאָלקס-ביבליאָטעק, II, 1889, (גיט געענדיקט).

ייך באַמערק אגב אורחא, אַז שולמאַן הייסט ניט אליעזר, נאָר אלעזר. צװישן די רוסישע יידן איז ער דער ערשטער, װאָס האָט זיך גרינדלאַך אָפּגעגעבן דעם שטודיום פון דער יידישער ליטעראַטור—און שפּראַך-געשיכטע, און זיין גרעסטע מעלה איז, װאָס זײַנע פילאָלאָגישע װערק האָט ער געשריבן ניט אין פרעמדע שפּראַכן, נאָר אין אייגענע (יידיש און העברעיש). דער אַרטיקל „עמקי שפה" האָט אָבער ניסט קיין גרויסן װערט. זײַנע לינגװיסטישע סברות זײַנען אַרויסגעזויגן פון פינגער, און די ביבליאָגראַפיע, װאָס ער גיט דאָרט (ז. 109—112 און 221—229) איז אפילו גאַנץ רייך (אַרום 40 שריפטן דערמאָנט ער), מיט ייר איז אָבער שװער זיך צו בענוצן. ערגער פאַר אַלץ איז אָבער, װאָס זײַנע ידיעות זײַנען ניט תמיד פּריש אָפּטמאָל גענומען פון די דריטע הענט, און דערפאַר פאַסירן מיט יים אויך גאַנץ קאָמישע מיספאַרשטעהענישן. — זיין אַרטיקל אין „הזמן" האָב ייך גיט געקאָנט קריגן; ה׳ דובנאָװ און ה׳ צינבערג לויבן יים שטאַרק און בעדויערן, װאָס ער איז געבליבן ניט פאַרענדיקט. — ביאנר. ידיעות װעגן שולמאַן ז׳ אויגטן № 230—232.

125. **Leo Wiener, The History of Yiddish Literature in the nineteenth century,** New-York 1899, XV+402 pp.

דאָס איז דער ערשטער פּרוב פון אַ יידישער ליטעראַטור-געשיכטע, און אַלס ערשטער פּרוב, איז די אַרבעט אַ ניש-קשה׳דיקע. דער מחבר האָט זיך אָפּגעגעבן דער עיקר מיט׳ן XIX יאָרהונדערט: פונדעסטװעגן אַנטהאַלט זיין בוך אחוץ דעם אויך אַן׳אַלגעמיינע הקדמה װעגן דער געשיכטע פון דער יידישער שפּראַך, װעגן ייר קולטורעלער באַטײַטונג און קיום, װעגן יירע עלעמענטן, װײַטער װעגן דעם יידישן פאָלקלאָר (שפּריכװערטער, פאָלקס-מעשיות ז. 25—52), פאָלקס-ליד, (ז. 53—71), װעגן דער עלטערער יידישער ליטעראַטור, די פאָלקס-דיכטער, דעם טעאַטער (ז. 231—244), פּרעסע און װיסנשאַפטליך-פּובליציסטישער ליטעראַטור (ז. 250—256). דער בוך ענדיקט זיך מיט אַ (װײניק געלונגענער) כרעסטאָמאַטיע (אין לאַטײַנישער טראַנסקריפּציע) און אַ גאַנץ גענויער ביבליאָגראַפיע (ז. 357—382). װינער האָט פאַרשטאַנען זיין אויפגאַבע גאַנץ ברייט און האָט געגעבן אַ סך מער, װי דער טיטל זאָגט צו. פאָרט פילט זיך אין דער גאַנצער אַרבעט אַ גרויסע אויבנאויפיגקייט. — ביאָנר. ידיעות װעגן װינער ז. № 226, 226a.

אינטערעסאַנט (אויך אַליין פאַר זיך) זײַנען פאָלגנדע צװיי רעצענזיעס אָף װינער׳ס בוך.

126. נ. סירקינ׳ס די געשיכטע פון דער זשאַרגאָנישער ליטעראַטור: דער יוד (יוסף לוריע), II קראַקוי 1900, 126 № 7.

127. L. Fränkel's: Literaturblatt f. german. u. roman. Philologie, XXII 1901, 386—391.

128. **ד״ר נ. סירקין, דער זשאַרגאָן:** דער יוד (יוסף לוריע) II קראַקוי 1900, נ׳ 30, 36 — 38, 40—42, 47.

ס׳איז אַן׳אַרטיקל איבער דער סאָציאַל-קולטורעלער געשיכטע פון יידיש און איבער זיין צוקונפט. טיף און אויסגעצייכנט איז ה׳ סירקינ׳ס אַנאַליז פון דעם לינגװיסטישן און פּסיכאָלאָגישן אונטערשייד צװישן די דײַטשע און די לשון-קודש׳דיקע עלעמענטן אין יידיש. דער פּובליציסטישער טייל אַנטהאַלט אינטערעסאַנטע געדאַנקען, איז אָבער פול מיט אויפפאַלנדיקע װידערשפּרוכן (דער מחבר איז אַ העבראַיסט, און זײַנע אַנטי-יידישיסטישע ראיות זײַנען די טיפסטע אין דער גאַנצער פּובליציסטישער ליטעראַטור).

129. **Fabius Schach, Der deutsch-jüdische Jargon u. seine Literatur:** Ost unb West I Berlin 1901, 179—190.

אַ קורצער, פּאָפּולערער, אָבער זער אינהאַלטסרייכער אַרטיקל, באַרירט אַלע הויפּט-ערשיינונגען פון דער יידישער שפּראַך- און ליטעראַטור-אַנטװיקלונג.

130. **Félix Falk, Mélanges bibliographiques sur les livres de Samuel** en strophes de Nibelungen..., Lpz. 1909.

130a. דערזעלביקער: Mitteilung zur jüd. Volkskunde, 1908 Berlin 31—51, 79—85, 97—116 u. 128—150.

דער מחבר האָט אַליין איבערגעזעצט זיין ביכל אין דײַטש. די אַרבעט איז, צום גרויסן באַדויערן, געבליבן ניט פאָרטגעזעצט. ד״ר פאַלק ברענגט אַ קורצע, אָבער זער אינטערעסאַנטע געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור מיט אַ רייכער ביבליאָגראַפיע. ספּעציעל שטעלט ער זיך אָבער אָפּ אָף דער פראַגע, װער איז דער מחבר פונ׳ם קלאַסישן געגראַמטן „שמואל-בוך".

131. **Heinrich Loewe, Die Sprachen der Juden,** Köln 1911.

ד״ר לעװע שטעלט זיך מער אָפּ אָף דער נאַציאָנאַל-קולטורעלער און פּסיכאָלאָגישער זייט. אינטערעסאַנט זײַנען די ריין-װיסנשאַפטליכע טיילן פונ׳ם ביכל; די פּובליציסטישע טיילן (נביאות װעגן דער צוקונפט פון יידיש) זײַנען שװאַך און פול מיט װידערשפּרוכן.

132. M. Pinès, Histoire de la littérature judéo-allemande, Paris 1911.

133. Prof. Andler, Préface (צו פינעס׳ געשיכטע).

133a. ד״ר מ. פינעס, די געשיכטע פון דער יודישער ליטעראַטור איבערגעזעצט פון פראַנצויזיש). װאַרשע תרע״ב 1911, 2 בענד.

*133b. М. Я. Пинесъ, Исторія еврейской литера-

туры, съ предисловіемъ и дополненіями С. С. Вермеля, Москва 1912 [Развѣтъ 1912 № 49].

דער בוך האָט שוין אין פראנצויזישן אָריגינאל א קנאפפען וויסענשאפטליכן ווערט. פונקט אזוי ווי די וואסערדיקע הקדמה פון פראָפ. אנדלער; בפרט אָבער די יידישע איבערזעצונג, וואָס איז לחלוטין עם־הארצ׳יש און מורא׳דיק שלעכט „רעדאגירט״ (?) און קאָריגירט. די רוסישע איבערזעצונג האָב יך ניט געזעהען, און יך האָף, אז זי איז בעסער פאר דער יידישער. — דאָס איז א דאָקטאָר־דיסערטאציע, געשריבן פאר פראנצויזישע פראָפעסאָרן, וואָס האָבן קיין ש״ם השגה ניט וועגן דעם ענין, און פון א מענטשן, וואָס האָט אפילו אריינגעלייגט אין זיין בוך א סך ליבע צו דער יידישער ליטעראטור, אָבער ווייניק קענטעניש. נאָך ווינער׳ס ארבעט קאָן מען דעם בוך אויך ניט פארענטפערן מיט דעם, וואָס ער איז אַן „ערשטער פרוב״. ער רעדט ארום אלצדינג — אי די יידישע שפראך, אי איר געשיכטע, דיאלעקטן און גראמאטיק, אי די אלטע יידישע ליטעראטור, אי דעם פאָלקסליד, אי די נייערע יידישע ליטעראטור „ביז דעם 1890 יאָר״ (?). און אף אלצדינג ליגט א שטעמפעל פון דילעטאנטיזם. גענוג אָנצוּווייזען, אז דער מחבר האָט אין די אויגן ניט געזעהען קיין איינעם פון די עלטערע יידישע ספרים (הגם ער רעדט וועגן זיי, ווי א גרויסער בר סמכא), אז א חוץ דער לידער־זאמלונג פון ה׳ גינזבורג און מארעק, האָט ער קיין השגה ניט פון דעם רייכן יידישען פאָלקלאָר, אז אלע זיינע היסטאָרישע ידיעות ווערן געשעפּט פון אזוינע ניט־זיכערע קוועלען, ווי גרינבוים און וויגער. די ווערטער פון דער הקדמה צו דער יידישער איבערזעצונג, אז ה׳ פינעס האָט „יאָהרען־לאנג געארבייט אין די ארכיוון און ביבליאָטעקען״, מוזען נאָר ארויסרופן א שמייכל בא יעדן, וואָס האָט א באגריף פון „ארכיוון און ביבליאָטייקן״. אויך די באהאנדלונג פון דער נייערער יידישער ליטעראטור באשטייט בא פינעס׳ן פון א בארג גימנאזיסטישע רעפעראטן, אָן א שום לייט־געדאנק, אָן א וויסענשאפטליכן בליק — היינט די שפראך פון דער איבערזעצונג!

וועגן פינעסעס בוך זיינען מיר באקאנט פאָלגענדע רעצענזיעס: *

134. ד״ר מוקדוני׳ס: פריינד X 1912, (פעברואר?).

135. חיים קראפט׳ס: דער יודישער ארבייטער (פועלי־ציון) XI לעמבערג 1912, נ׳ 8.

136. ציננבערג׳ס: **С. Цинбергъ, Новый историкъ жаргонной литературы:** Разсвѣтъ, Спб. 1912 №№ 7—9.

137. יעקב מילכ׳ס: צוקונפט, ניו־יאָרק XX 1912, 268.

138. **ש. ניגער׳ס, דער ערשטער פרוב:** די אידישע וועלט, 1912, ספט״ב, נ. 1, ז. 69 — 82.

אלע רעצענזענטן באציען זיך צו פינעס׳ בוך מער־ווייניקער נעגאטיוו: פון די ריין נעגאטיווע קריטיקן איז ה׳ ציננבערג׳ס די גענויסטע און גרינדלאכסטע. ה׳ מילך און ה׳ ניגער באנוגענען זיך ניט מיט דער ריין־נעגאטיווער קריטיק און ווייזן אויך אָן פאָזיטיוו, ווי אזוי דאַרף דאָך געשריבן ווערן א יידישע ליטעראטור־געשיכטע.

*139. К. Житомирскій, Еврейско-нѣмецкое нарѣчіе, его сущность и значеніе: Вѣстникъ О-ва Р. П. Е въ Россіи, Спб. 1911, кн. 3 и 4 [Разсвѣтъ 1912 № 19—20; Еврейскій Міръ 1911 № 9].

2) ארטיקלען אין די ענציקלאָפּעדישע ווערטערביכער.

פון די יידישע ענציקלאָפּעדיעס האָט נאָר איינע אַן׳אלגעמיינעם ארטיקל וועגן יידיש־טייטש:

* זעה אויבען דעם ארטיקעל פון בעל דמיון: „ד״ר פינעס׳עס געשיכטע פון דער יודישער ליטעראטור״.

140. י. ד. אייזענשטיין, (שפת) יהודית־אשכנזית אין דער ענציקל. „אוצר ישראל״, ח׳ V, ניו־יאָרק תרע״א עמ׳ 75—79.

א גאנץ נעלונגענער ארטיקל, וואָס באריהרט אי די שפראך, אי די ליטעראטור, אי דעם שפראך־קאמף. ה׳ אייזענשטיינ׳ס לינגוויסטישע באמערקונגען (וועגן דעם מקור פון איינצעלנע יידישע ווערטער) זיינען אָריגינעל און וויכטיק.

אין דער Еврейская Энциклоп. און Jewish Encyclop. געפינען זיך ארטיקלען מכח איינצעלנע צווייגן פון דער יידישער פילאָלאָגיע.

141. Leo Wiener. Judeo-German (Language): The Jewish Encyclopedia VIII, New-York 1904, 304-309.

142. Peter Wiernik, Judaeo-German Literature: ibid VII 309-310.

143. Richard Gottheil a. William Popper, Periodicals ibid. IX 607-615 (1905).

144. Peter Wernik, Drama, Yiddish: ibid. IV 653-654 (1903)

און חוץ דעם אייניקע קלענערע ארטיקלען, וואָס יך וועל ברענגען אין די שייכות׳דיגע אָפּטיילונגען. — די ארטיקלען אין דער „דזשואיש ענסיקל״. זיינען גאָר ניט ווערט, און אף די פאקטישע ידיעות, וואָס זיי געבן, דאַרף מען זיך ניט פארלאָזן.

145. **С. Цинбергъ, драма (жаргонная):** Еврейская Энциклопедія, Спб. VII (1910).

146. **דערזעלביקער, Литература, разговорно-еврейская:** ibid. X 284-292 (1911).

147. **דערזעלביקער, Періодическая печать:** ibid .XII 402—407 (1912),

חוץ דעם האָט ה׳ ציננבערג (וועלכער רעדאגירט אין דער „יעווור ענציקל״. די אָפּטיילונג כון דער נייערער ליטעראטור) געגעבן דאָרט נאָך א גאנצע ריי קלענערע ארטיקלען, וואָס יך וועל ברייננען אונטן.

148. **С. Цинбергъ и И. Капланъ, Пѣсни народныя:** ibid. XIII 144—152. (1912)

149. **С. Ан—скій, Пословица:** ibid. XII 769—771.

150. **דערזעלביקער, Поговорка:** ibid. XII 598.

151. Б. Бороховъ, Языкъ нѣмецко-еврейскій: ibid· (דרוקט זיך).

דעם יידישן פילאָלאָג וועט געוויס אינטערעסירן, וואָס איז געשריבן געוואָרן בנוגע צו אונדזער שפראך אין די ענציקלאָפּעדיעס פון די אומות העולם. פון די פיל פארשיידן־שפראכיקע ענציקלאָפּעדיעס האָב יך געפונען ארטיקלען וועגען יידיש אין די פאָלגנדע:

152. J. M. Jost, Judenteutsch, Jüdisch-teutsch: Ersch u. Gruber's Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, II Section, Th. 27, Lpz. 1850, 322—324.*

153. Jüdisch-deutscher Dialekt (Judendeutsch): Meyers Konversations-Lexikon. 5 Anfl., Lpz. u. Wien, IX 1895, 651—652; 6 Aufl. X 1905, 343—344.

154. Judendeutsch: Brockhaus'Konversations-Lexikon, 14 Aufl. IX Lpz. 1908, s. 1012.

* יאָסט׳ס ארטיקל איז גאָר ניט ווערט; ער אליין איז אָבער געווען פון יים אזוי נתפעל, אז ער האָט יים נאָך איבערגעדרוקט אין זיין „Geschichte des Judenthums u. seiner Sekten“ כ. III, לייפצ. 1859, 268.

155. Judendeutsch: Herders Konvers.-Lexikon, 3 Aufl., IV Freiburg in Breisgau 1905, s. 1141.

156. Еврейско-нѣмецкій діалектъ или, правильнѣе, жаргонъ: Энциклопедическій словарь изд. Брокгаузъ-Ефрона, т. XIV, Спб. 1894, 485—486.

157. Judéo-Allemand: Nouveau Larousse Illustré, Paris, V 433.

158. Juifs, Linguistique: La grande Encyclopédie (H. Lamirault), Paris XXI, 273.

159. Židovska némćina: Slovnik Naućny, Dil X², v Praze, 1872, 505.

160. Joodsch-Duitsch: Winkler Prins' Geïllustreerde Encyclopaedie, 3 Druk, X Deel, Amsterdam 1909, 70.

161. Slang (=גנבים-שפראַך, זשאַרגאָן): The Encyclopaedia Britannica, 11th Edition, XXV Cambridge 1911, 208.

אין די פריערדיקע אויסגאַבן פון די פראַנצ. און ענגלישע ענציקלאָפעדיעס זיינען די אַרטיקלען ניטאָ.

קיין אַרטיקלען ספּעציעל וועגן יידיש איז אין דער בריטאַנ. ענציקל ניטאָ. ס'איז קיין וואונדער ניט, וואָס אין דער איטאַליענישער ענציקל. איז ניטאָ גאָרניסט וועגן יידיש, דאָס וואונדערבאַרסטע איז אָבער, וואָס ניט אין דער פוילישער Encyklopedyja Powszechna (Warszawa) 1859—1868 ניט אין ביטש'ס (Beach) גרויסער אַמעריקאַנישער ענציקלאָפּעדיע (The Encyklopedia Americana) אין ניו-יאָרק-טשיקאַגאָ האָב ייך ניט געפונען קיין שום אַרטיקל און אַפילו קיין שום וואָרט ניט וועגען דער יידיש-טייטשער שפּראַך. פון די נייע פוילישע ענציקלאָפּעדיעס (Wielka Encykloped. Powsz. Illustrowana; S. Orgelbranda: Encykl. Powszechna) האָב ייך ניט געזעהן די לעצטע בענד מיט'ן אות ž די גרויסע אונגאַרישע ענציקל. איז נאָך אויך ניט דערגאַנגען ביז די ווערטער zsidó און nèmeti; דאָסזעלבע די ריזיקע שפּאַנישע ענציקלאָפּ. (Judio): כיידע האָבען ניט לאַנג אָנגעהויבן צו ערשיינען.

3) זאַמעלביכער און פּעריאָדישע אויסגאַבן פאַר יידישער פילאָלאָגיע.

כמעט אין אַלע יידישע וויסנשאַפטליכע צייטשריפטן פון פערשיידענע לשונות קאָן מען געפינען פאַנאַנדערגעוואָרפענע אַרטיקלען מכח דער יידיש-טייטשער שפּראַך, ליטעראַטור און פאָלקלאָר. אַזוי אין:

Monatsschrift f. Geschichte u. Wissenschaft des Judentums (Frankl, Grätz, Brann); Brüll's Jahrbücher f. jüd. Gesch. u. Literatur; A. Geigers Jüd. Ztschrf. f. Wiss. u. Leben; L. Geigers Ztschr. f. die Gesch. dr J. in Deutschland; Leo Winz' Ost und West; Jahrbuch f. jüd. Geschichte u. Literatur.

און אַנדערע דייטשע צייטשריפטען.

ווייטער אין:

Revue des Études Juives, Paris; Jewish Quarterly Review, London; Anuarul pentru israeliti (Bucurescî); Magyar Żsidò Szemle (Budapest); Èvköny (izr. L. îvod. T.); Восходъ; אויך נאַטירליך אין די יידישע: השלח, המגיד (=השבוע), אוצר הספרות, יודישעס פאָלקס-בלאַט, הויז-פריינד, יודישע פאָלקס-ביבליאָטעק, יודישע ביבליאָטעק, צוקינפט, ליטעראַרישע מאָנאַטסשריפטען, לעבען און וויסענשאַפט, דאָס נייע לעבען, ליטעראַטור און צנד.

ספּעציעל דער יידישער פילאָלאָגיע זיינען געווידמעט נאָר די פאָלגענדע אויסגאַבן:

162. **Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde,** red. von Dr. Max Grunwald, 1889—1912.

ביז דעם 1903 יאָר איינשליסליך האָט דער זשורנאַל געהייסען: Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde.

די ערשטע זעקס יאָר פלעגט ער ערשיינען צוויי מאָל אַ יאָר, דערנאָך פיר מאָל; די ערשטע זעקס יאָר אין האַמבורג, די יאָרן 1904 — 1908 אין בערלין, 1909 אין לייפּציג, און פון 1910 יאָר אין ווין. אַרויסגעגעבן ווערט ער פון דער יידישער עטנאָגראַפישער געזעלשאַפט אין ווין—האַמבורג. ביז גאָר דער לעצטער צייט איז דאָס געווען די איינציקע צייטשריפט, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן ספּעציעל מיט דער יידישער פילאָלאָגיע, און מער פאַר אַלץ מיט פאָלקלאָר. זי ווערט אָבער שוואַך רעדאַגירט און האָט ניט פאַרשטאַנען צוצוציהען גוטע מיטאַרבעטער; אחוץ דר. מאַקס גרונוואַלד און דר. אַלפרעד לאַנדוי פון ווין, ווי אויך ה' ווייסענבערג פון יעליסאַוועטגראַד און ה' ביילין פון אירקוטסק, איז דאָרט ניט צו טרעפן מער קיין ממשות'דיקע זאַכן. די לעצטע צייט באַגעגנט מען דאָרט ניט מער דעם דר. לאַנדוי, און דאָס רופט זיך שלעכט אָפּ אויפ'ן אינהאַלט. כדי דער לעזער זאָל זיך גרינגער אָריענטירן אינ'ס מאַטעריאַל פון די "Mitteilungen„ דיגען די „אינהאַלטס-פערצייכנישן" פאַר די העפטן 1—6 אינ'ס ה' 7, ז. 100; פאַר די העפטן 7—16 אינ'ס ה'17, ז. 54; פאַר די ה' 17—36 אינ'ס העפט 37, ז. 171. די אונגאַריש-יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפט (Az Izraelite Magyar lrodalmi Tàrsulat), וועלאַכע גיט אַרויס די מאָנאַטליכע רעווי Magyar Źsido Szemle און אַ יאָרבוך (Evkönyv) אין בודאַפעשט, האָט מיט אַ פאָר יאָר צוריק אָנגעהויבן זאַמלען מאַטעריאַל מכח יידישן פאָלקלאָר און יידישער שפּראַך אין אונגאַרן (וואו ס'וואוינען כמעט אַ מיליאָן יידן, וואָס רעדן יידיש-טייטש), אָבער די געזעלשאַפט קאָן זיך נאָך עד היום ניט אַנטשליסן צו פערעפענטליכן די שוין געזאַמלטע מאַטעריאַלן, ווייל דאָס וועט חלילה זיין ניט גענוג מאַדיאַריש-פּאַטריאָטיש. אין רוסלאַנד הויבן אָן צו ערשיינען זאַמעלביכער פאַר יידישער פילאָלאָגיע:

163. זאַמעלביכער פאַר יידישן פאָלקלאָר, פילאָלאָגיע און קולטורגעשיכטע, ב. I וואַרשאָ 1913.

164. דער פנקס, יאָהרבוך פאַר דער געשיכטע פון דער יודישער ליטעראַטור און שפּראַך, פאַר פאָלקלאָר, קריטיק און ביבליאָגראַפיע, רעדאַג. פון ש. ניגער, ווילנא.

די פערטליאָרשריפט פון דער „יד. היסטאָריש-עטנאָגראַפ. געזעלשאַפט" (Еврейское Историко-Этнографическ. Общество) «Еврейская Старина» ס' פעטערבורג 1909—1912 ברענגט אַ סך מאַטעריאַל וועגן יידישער פילאָלאָגיע—דער עיקר אָבער מכח יידישן פאָלקלאָר (אונטער דער רעד. פון ה' ש. דובנאָוו).

II געשיכטע און צושטאַנד פון דער יידיש-טייטשער פילאָלאָגיע.

1) ביבליאָגראַפיע פון דער יידיש-טייטשער פילאָלאָגיע.

א) לינגוויסטיק.

165. Joh. Severin Vater, Literatur der Grammatiken, Lexica u. Wörtersammlungen aller Spraschen der Welt, 2 Aufl. von B. Jülg, Berl. 1847, 193 (Judendeutsch), ברענגט 13 שריפטן וועגן יידיש-טייטש.

166. Jos. Maria Wagner, die Litteratur der Gauner- u. Geheimsprachen seit 1700: Neuer Anzeiger f. Bibliogr.

u. Bibliothekswissenschaft (J. Petzholdt) Dresden 1861, 120 (Judendeutsch) u. 1863 (Nachtrag). ברענגט ארום 30 שריפטן וועגן יידיש-טייטש.

167. **A. Laudau, Bibliographie des Jüdisch-Deutschen:** Deutsche Mundarten (J. W. Nagl I, Heft II Wien 1897, 126—132.

דר. אלפרעד לאנדוי ברענגט 64 שריפטן וועגן דער יידישער גראַמאַטיק און לעקסיק.

ב) אנדערע פילאָלאָגישע צווייגן:

168. **Ignacy Bernsztein, (Katałog dzieł treści przysłowicowej składających bibliotekę Ignacego Bernsztejna,** 2 t. Warszawa 1900; II 634 (Juif—żydowski).

אפ'ן סמך פון בערנשטיינ'ס גרויסאַרטיקן פראַבט-קאַטאַלאָג האָט ד"ר לאנדוי צונויפגעשטעלט און דערגענדט:

169. **A. Landau, Bibliographie der jüd.-deutschen Sprüchwörter,** Mitteilungen d. Gesellschaft f. jüd. Volkskunde, H. VIII 1901, 115—121.

*170. А. Драбкинъ, Библіографія: Евр. Энцикл. IV, Спб. (1909).

זעה אויך אויבן ביי אונדז נ' 130 און 130 a.

ג) יידיש-טייטשע פילאָלאָגיע בכלל.

171. Moritz Stern, Quellenkunde zur Geschichte der deutschen Juden B. I Die Zeitschriftenliteratur, Kiel 1892, 8—10. ברענגט נור דייטשע אַרטיקלען.

172. **Систематическій Указатель литературы о евреяхъ,** изд. „Восхода", Спб. 1893 (?), №№ 3130—3149, 4651—4683 и passim стр. 265—267.

אנטהאלט נאָר רוסישע שריפטען [1]

173. **Moïse Schwab, Répertoire des articles relatifs à l'histoire et à la littérature juives** parus dans les réiodiques de 1783 à 1898, 3 v. Paris 1899—1900.

ה' שוואַב, דער ביבליאָטעקאר פון דער ייד. קהלה אין פאריז, האָט אָף זיך גענומען אַ ריזיקע אַרבעט—דורכצוקוקן אַ באַרג מיט זשורנאַלען פאַר אַ משך צייט מעהר ווי הונדערט יאָר אין די פאַרשיידענסטע מערב-אייראָפּעישע שפּראַכען, ארויסצוזוכן פונ'ם באַרג אַלע אַרטיקלען בנוגע צו דער געשיכטע און ליטעראַטור פונ'ם יידישן פאָלק און צוזאַמענשטעלן פון דעם אַ סיסטעמאַטישע ביבליאָגראַפיע לויט'ן אַלף-בית פון די מחברים. דער דריטער באַנד שטעלט מיט זיך פאָר אַנ'אינדעקס (לויט דעם אינהאַלט פון די אַרטיקלען). דער ווערק האָט אָבער גרויסע חסרונות: ערשטנס, איז ער ערשינען ניט געדרוקט, נאָר ליטאָגראַפירט, און אָפטמאָל זער אומדייטליך; צווייטנס, איז דער אינדעקס אויסגעקומען גאַנץ אויבערפלעכליך און אַנטהאַלט אין זיך ניט אַלע אָנווייזונגען. חוץ דעם נאָך אייניקע טעכנישע חסרונות ברענגען מיט זיך, אַז דעם

[1] אַנ'אַלגעמיינע בעמערקונג צו די №№ 166—173, 120, 119, 103, 31 און 29: אַלע שריפטן, וואָס זיינען פאַרצייכנט געוואָרן פונ'ם „ביבטעמ. אוקאַזאַטעל", פון שוואַב, שטערן, בערנשטיין, לאַנדוי, וואַגנער, פאַטער, שטיינעאַנו, אַוועֿלאַלעמאַן, קעכער און וואָלף בנוגע צו דער יוד.-ט. פילאָלאָגיע, זיינען פון מיר, ווי ווייט מיגלאַך, איבערגעזוכט געוואָרן און אַריין אין אונזער „ביבליאָטייק".

בוך צו באַנוצן קאָסט אַליין אַ גרויסע מיה (אָפטמאָל אַרויסגעוואָרפענע מיה און צייט).

174. לאַזאַר סענעאַן, צו דער געשיכטע פון דער אידישער פילאָלאָגיע (פון פראַנצויזיש, איבערזעצט פון א. גלאַנץ): דאָס נייע לעבען (דר. ח. זשיטלאָווסקי) III ניו-יאָרק 1911, 404,341.

דאָס איז אַנ'איבערזעצונג פונ'ם ביבליאָגראַפישן קאַפּיטל פון שעינעאַנו'ס ווערק (ז. אויבן נ' 119 און 120); אָבער דער איבערזעצער, וואָס שטייט, קענטיק, גאַנץ ווייט פון דער פילאָלאָגישער וויסנשאַפט, האָט זיך ערלויבט נאָך זיין אייגענער דעה אַרויסצוּוואַרפן גאַנצע שטיקער פונ'ם געלערנטן אַרטיקל; דער עיקר אָבער האָט ער אַרויסגעוואָרפן אַלע בראָנאָלאָגישע און ביבליאָגראַפישע דאַטן. אַזוי אַז דעם לעזער קומט אויס זיך אַליין אָנצושטויסן, אַז בוקסטאָרף, למשל, האָט ניט געלעבט פאַר'ן חורבן בית שני, אָדער וואַגענזייל איז ניט הי' גלאַנצס אַ פעטער. ס'בלייבט אַ קשיא: ווער האָט ערלויבט גלאַנצ'ן צו „פאַרבעסערן" שעינעאַנו'ס ווערק?

2). מאַטעריאַלן בנוגע דער געשיכטע און צושטאַנד פון דער יידישער פילאָלאָגיע.

א. אין אַלגעמיינעם.

175. „Hebräische Bibliographie" (red. von M. Steinschneider) IX 1869, 59.

אַ נאָטיץ וועגן דעם, וואָס הערמאַן לאָטצע (אַ בערימטער געלערנטער אַ דייטש) האָט אין 1869 יאָר געגרינדעט אין ליפּציג אַ „פעראיין פיר יידיש-דייטשע ליטעראַטור".

*176. מ. ספּעקטאָר, אויפרוף וועגן די יידישע שפּריכווערטער; יודישעס פאָלקס-בלאַט (קאָנטאָר) ספּט"ב 1886 נ' 4 (הקדמה צו י. ב. יודיש. שפּריכווערטער אין „הויזפריינד").

177. С. Гинзбургъ и П. Марекъ, Воззваніе о собраніи еврейскихъ народныхъ пѣсенъ: Недѣльная хроника Восхода. 1898 — № 11. 58 № 1898 המליץ; הצפירה № 71 1898.

178. I. Бикерманъ, Къ спору о языкѣ (?): Еврейскій Міръ Спб. 1910 № 3.

179. Б. Бороховъ, Пара словъ о пользѣ знанія: Разсвѣтъ, Спб. 1912 № 35.

ב. ביאָגראַפיעס פון איינצלנע געלערנטע, וואָס האָבן געפאָרשט יידיש-טייטש. [1]

180. Ludwig Geiger, Das Studium der hebräischen Sprache in Deutschland .., Breslau 1870, 51—73.

ברענגט ביאָגראַפישע ידיעות מכח בעשענשטיין און פאַגיוס (ז' אויבן נ' 1 און 3) און לעוויטאַ ז' אויבן נ' 82 און 85).

181. Boeschenstein, Johann: Allgemeine Deutsche Biographie III Lpz. 1876, 184 (.ז. אויבן № 1).

182. Boeschenstein, Johannes: Jew. Enc. III, N Y. 1902, 284.

[1] איבער ריין-צופעליקע סבות זיינען אהער ניט אַריין די ביאָגראַפיעס פון די פילאָלאָגן און פאָלקלאָריסטן דרייזין, באַלאַמב, י. ל. כהן, דר. ספּיוואַק, ש. גינזבורג, לאַזער שעינעאַנו, אַלפרעד לאַנדוי, ש. צינבערג, פ. פאַלק, יעקב גערצאָן, ווי אויך פון דעם ערשטן יידישן לעקסיקאָגראַף ישוע ליפשיץ. די ביאָגראַפיעס פון צונץ, ש. דובנאָוו, אברהם אליהו הרכבי, פ. מאַרעק א. אַנד. נעהערן, צו אַנ'אַנדער פּרק און זיינען בכלל לייבט צו געפינען.

183. שלמה בובער, תולדות אליהו התשבי (והוא ר' אליהו בחור) ליפסיא 1856. (ז' № 82 און 85).

184. J. Lewi ; Elia Lewita als Grammatiker, Breslau 1888.

185. H. Grätz, Geschichte der Juden IX, 3 Aufl. Lpz. 1891, 588 (Register, s. v. Lewita, Elia).

185a. צבי גרעטץ דברי ימי ישראל, מתורגם מאת שאול פנחס רא־ביגאָוויץ, ח' שביעי, ווארשא תרנ"ט (עי' „ר' אליהו בחור" ברשימת השמות עמ. 450).

186. L. Geiger, Lewita, Elias: Allgem. Deutsche Biographie, XVIII Lpz. 1883, 505.

187. Lewita, Elias: Jew. Enc. VIII, N. Y. 1904, 46.

188. Левита, Илія: Еврейская Энцикл. X, 118.

189. כתור, אליהו בן אשר הלוי: אוצר ישראל III, ניו־יאָרק 1909, 16

190. Fagius, Paul: Allgem. Deutsche Biographie VI Lpz. 1877, 533. (ז. N 3)

191. Fagius, Paulus: Jew. Enc. V 1903, 325.

191a. J. Perles, Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien, München 1884, 173.

ברענגענדיג בריוו פֿון פּויִלוס עמיליוס (אַ משומד, אַ באַקאַנטער איבערזעצער פֿון חומש אין יידיש־טייטש), שטעלט פּערלעס ארויס די השערה, אז פּויִלוס עמיליוס איז דער אמת'ער מחבר פֿון ספר מדות (ז' אויבן № 84) — אַלזאָ אויך פֿון די ערשטע אָרטאָגראַפּישע כללים אין יידיש־טייטש.

192. Anschel: Jew. Enc. I, N. Y. 1901, 161, ז. אויבן נומ' 83.

193. Buxtorf, Johann: Allgem. Deutsche Biogr. III Lpz. 1877, 668—673.

194. Buxtorf, Johannes: Jew. Enc. III, 1902, 466. (ז' אובן № 6.).

195. בוקסטורף, יוחנים: אוצר ישראל, III, ניו־יאָרק 1909, 13.

196. M. Kayserling, Richelieu,... Buxstorf et... Roman: Revue des Etudes Juives VIII, Paris 1884, 70.

197. דערזעלביקער, Correspondants juits de Jean Buxtorf: ibid XIII, 1886, 260.

198. Hannover, Nathan Nata: Jew Enc VI 1904, 220 (ז' אויבן № 91).

199. הנובר, נתן בן משה: אוצר ישראל IV, ניו־יארק 1910, 164

200. Wagenseil, Joh. Christoph: Allgem· Deutsche Biogr. XL 1896, 481—483.

201. Wagenseil, Joh. Christoph: Jew. Enc. VII 1906 455 (ז' אויבן № 26, 27).

202. Schudt, Joh. Jakob: Allgem. Deut. Biogr. XXXII, 1891, 651.

203. Schudt, Joh Jakob: Jew. Enc. XI 1905, 112 (ז' אויבן № 28).

204. Wolf, Joh. Christoph: Allgem Deut. Biogr. XLIV, 1898, 545—548.

205. Wolf. Joh. Christoph: Jew. Enc. XII 1906 549 (ז' אויבען № 29).

206. Callenberg, Johann Heinrich: Allgem. Deut. Biogr. III 1876, 707. (ז. אויבן № 17, 18)

207. Callenberg, Johann Heinrich: Jew. Enc. III 516.

208. Chrysander, Wilhelm Chrystian Justus: Allgem. Deut. Biogr. IV 1876, 252 u. (Berichtigung) XXIV 1887 784 (ז. אויבן № 20, 21).

209. Rée, Anton: Allgem. Deut. Biogr. LIII 1907, 255—258 (ז. אויבן № 101).

אַ נעקראָלאָג אף אַנטאָן רע' אין

210. Allgemeine Zeitung des Judentums (G· Karpeles) 1891, 38.

211. Avé-Lallemant, Friedrich Christian Benedikt: Allgem. Deut. Biogr. XLVI 1902—144 (ז' אויבן № 103).

212. S. Karlebach, Geschichte d. Juden in Lübeck u. Moisling, Lübeck 1898, 136—138.

קאַרלעבאַך ברענגט אַ פּאָר פּאַקטן מכח אווע־לאַלעמאַנ'ס בעציהונג צו יידען.

213. Avé-Lalemant, Fr. Chr. B.: Jew. Enc. II 1902, 343.

214. Steinschneider, Moritz: Constant v. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, XXXVIII Wien 1879, 160–167.

215. Steinschneider, Moritz: Jew. Enc XI 1905, 545—547.

שטיינשניידער'ס ביאָגראַפיעס קאָן מען געפינען אין פיל ענציקלאָפּעדישע ווערטערביכער פֿון די אומות העולם, ווי אויך אין פערשיידענע יידישע און ניט־יידישע צייטשריפטן צו דער צייט פֿון זיינע געבורטס־יובילעען (1976, 1886, 1896, 1906), און נעקראָלאָגן (ער איז געשטאָרבן 24 יאַנואר 1907).

216. A. Berliner, Die Schriften des Dr. M· Steinschneider, zu seinem 70. Geburtstage zusammengestellt, Berlin 1886.

217. G. A. Kohut, Bibliography of the Writings of Prof. Dr. Moritz Steinschneider: Festschrift zum 80 Geburtstage Mor. Steinschneider's Lpz 1896.

218. A. G–g, Nachtrag zu G. A. Kohut, Bibliography of the Writings of M. Steinschneider: Zeitschr. f. hebräische Bibliographie (Brody u. Freimann) V 1901, 189—190.

219. דערזעלביקער, Nachtrag... bis 1904 ibid. XIII 1909, 90–92.

220. דערזעלביקער, Nachtrag 1905 — 1906: ibid. XIII 1909 94—95.

בערלינער, קאָהוט און ג–ג האָבן צונויפגעשטעלט בענויע רשימות פֿון שטיינשניידער'ס הונדערטער פֿאַרשיידענע שריפטען, ביכער, (אַרטיקלען און נאָטיצען), וואָס דער דאָזיקער גאונ'ישער ביבליאָגראַף, היסטאָריקער און לינגוויסט האָט אָנגעשריבן אין זיין לעבן (דער גאון פֿון דער יידישער ביבליאָגראַפיע האָט געלעבט 91 יאָהר).

221. L. Fränkel, Grünbaum Maier (Max), Allgem Deutsche Biographie, XLIX 1904, 589–594.

222. Grünbaum Max: Jew. Enc. VI, 1903, 99.

נרינבוים׳ס נעקראָלאָגן (ער איז געשטאָרבן דעם 11 דעצ. 1898 זיינען געווען אין פיל יידישע צייטשריפטן.

223. W. Bacher, Joseph Perles: Jewish Quarterly Review VII London 1894, 1—23.

224. Perles Joseph: Jew. Enc. XI 1904, 642.

225. Перлесъ, Іосифъ: Евр. Энц. XII 1912, 440.

226. Wiener Leo Jew: Enc. XII 1906, 516.

226 a. ווינער, ליאו. אוצר ישראל IV ניו-יאָרק 1910, 206.

227*. אלכסנדר הרכבי, אויטוביוגרפיה: הלאום III ניו-יאָרק 1913 [Jew. Enc. VI 234].

228. אלכסנדר הרכבי, לשאלת שפת יהודית-מדוברת; הצפירה 1888, №, 207—208.

דער ארטיקל האָט איצט מער א ביאָגראפישע בעטייטונג, איידער א פובליציסטיש-לינגוויסטישע.

229. Harkavy Alex.: Jew. Enc. VI 1903, 233.

229a. Гаркави, Алекс.: Евр. Энц. VI, 1910.

230 25-יאָהריגעס יובילעאום פון ל. שולמאַן: דער יוד (י. לוריע III) קראקוי 1901 נ׳ 17 (א בריוו פון קיעוו).

231. ר. ברײַנין, אלעזר שולמאַן (צו זיין יובילעום): יודישער פאָלקס-קאַלענדער (ג. באדער) VII לעמבערג תרס״ב, 104—106.

232. ר׳ אלעזר שולמאַן (לחג יובלו): לוח אחיאסף לשנת תרס״ב. װאַרשא, עמ׳ 351—355.

233. ד״ר פיליפ מאַנש: ספר זכרון, ווארשא 1888, עמ׳ 67—68.

234. Schwarzfeld Moses: Jew. Enc. XI, 120. (שוואַרץ פעלד איז א היסטאָריקער און פאָלקלאָריסט אין רומעניען

235. Bernstein, Ignacy: Encyklopedja powszechna (S. Orgelbrand) Warszawa, 1898.

236. Bernstein Ignacy: Jew. Enc. III, 1902, 100.

236a. Бернштейнъ, Игнацъ: Евр. Энц. IV.

236b. בערנשטיין, איגנאצי; אוצר ישראל III, 1909, 152.

237. Ан—скій (Раппопортъ С. А.): Евр. Энц. II.

אויך ארטיקלען אין פערשיידענע צייטשריפטען צו ה׳ אַנ-סקי׳ס 25-יאָריגען יובילײ פעבר. 1910.

238. Прилуцкій Ной: Еврейская Энцикл. XII, Спб. 912, 920.

ישוע ליפשיץ׳ס ביאָגראפיע האָב ייך אין ערגיץ ניט געפונען [1]

III. יידיש-טייטשע ביבליאָגראַפיע און ביבליאָטייק-וויסנשאַפט.

1) ביבליאָגראפיע אין ענגען זינען.

239. Leopold Zunz, Essay on the geographical literature of the Jews... (in the Asher's edition of the travels of Benjamen of Tudela, Berlin 1840—1841, II 230).

239a. דערזעלביקער. Zur Geographischen Literatur der Juden: Dr. Leopold Zunz' Gesammelte Schriften, I, Berlin, 1875, 146.

1) ישוע ליפשיץ פון בערדיטשעוו איז דער ערשטער יידיש-דייטשער פילאָלאָג אין רוסלאַנד, וואָס האָט נאָך אין די 60-ער יאָרן פערפאַסט 2 גרויסע יידישע ווערטער-ביכער (ז׳ אונטן №№ 309 און 310). די ביאָגראפיע פון אָט דעם מענטשן, וואָס האָט אַזוי פיל געארבעט און געקעמפט פאַר אונזער שפּראַך (און אויך פאַר יירע קולטורעלע רעכט), וועט ייר אומזיסט זוכן אין דער „יעוור. עקציקל.״

צו דער יידיש-דייטשער ליטעראטור נעהערן בא צונץ די נ׳ 92, 100, 100, 101, 113, 116, 117, 120, 121a, 125.

240. דערזעלביקער. Hebräische Drucke in Mantua: Zunz, Zur Geschichte u. Literatur I Berlin 1845, (173, 257).

241. דערזעלביקער. Annalen der hebräischen Typographie von Prag, ibid· 274.

242. **Moritz Steinschneider, Jüdisch-deutsche Literatur** nach einem handschriftlichen Katalog der Oppenheimschen Bibliothek...

Serapeum, Zeitschr. f. Bibliothekswissenschaft, Handschriftenkunde u. ältere Literatur (R. Neumann IX Lpz. 1848, 313—336, 344—352, 363–368, 375–384; X 1849, 9–16, 25—32, 42–48, 74–80, 88—96, 107—112, (u. Register: Intelligenz-Blatt, Beilage zum „Serapeum", 1849 54, 57, 68).

משה שטיינשניידער איז, ווי מיר וועלן נאָך זעהען, צענדיגער מאָל, דער אמת׳ער גאון פון דער יידישער ביבליאָגראפיע און ליטעראטור-געשיכטע, אָן זיינע ווערק קאָן זיך א יידישער פילאָלאָג פון אָרט ניט אריר טאָן. שטיינשניידערס וויכטיקערע ווערק מוז מען תמיד האָבן אונטערן האנט, אויב מע וויל ניט בלאָנדזשען אין דער פינצטער און ארויסזוינגן פון די פינגער. אין דעם אָט ערשט דערמאָנטן ארטיקל באשרייבט שט׳שנ. 385 געדרוקטע יידיש-טייטשע ספרים, וואָס זיינען ערשינען פון׳ם אָנהויב פון XVI יאָרהונד. ביז ארום 1740 יאָר און געפינען זיך אין דער באָדלעיאַנישער ביבליאָטייק אין אָקספאָרד.

243. דערזעלביקער. **Jüdisch-Deutsche Literatur u. Jüdisch-Deutsch:** Serapeum XXV 1864, 33–45, 49--61, 65–78, 81–95, 97–103.

דאָ באשרייבט שט׳שנ. 64 יידיש-טייטשע כתב-יד׳ן פון פערשיידענע מערב-אייראָפּעאישע ביבליאָטייקען, דערהויפּט אָבער פון אָקספאָרד און מינכען.

244. דערזעלביקער. **Jüd.-D. Lit. u. Jüd.-D., 2 Artikel,—Das Maasse-Buch:** Serapeum XXVII 1866, 1—12.

245 דערזעלביקער. **Jüd.-D. Lit. u. Jüd.-D., Nachträge:** Serapeum XXX 1896, 129—140, 145—159.

(וועגן די אלטע טייטש-חומשים און יידיש-טייטשע איבערזעצונגען פון תנ״ך בכלל).

246. דערזעלביקער, Eine deutsche Übersetzung von „Prinz u. Derwisch" u. Buch Esther in Reimen: Hebr: Bibl. VII 42—44.

247. דערזעלביקער, **Deutsche Gebetbücher:** Hebräische Bibliographie (Benzian u. Steinschn.) XII 1872, 125—129.

248. דערזעלביקער, Schach bei den Juden: A. v. d. Linde, Geschichte u. Bibliographie des Schachspiels, Berl. 1837, 182.

249. דערזעלביקער, Die Jüd. Frauen u. die jüd. Literatur: Hebr. Bibliogr. XIX 1879, 83.

250. דערזעלביקער, Letteratura delle donne: Il Buonarotti, scritti sopra le arti e le lettere (E. Narducci) Roma XV--XVIII, 1880—1883, p.

251. דערזעלביקער, Purim und Parodie: Israelitische Letterbode (M. Roest), Amsterdam VII 1881, 1—13, IX 1883, 45—58.

שט'שנ. ברענגט דאָ 31 אויסגאַבן פונ'ם „פורים-שפיל״.

252. דערזעלביקער, Hebräische Drucke in Deutschland: Ztschr. f. d. Geschichte d. Juden in Deutschland (L. Geiger), Braunschw. I 1887, 103—105, 281—287, 377—382, II 1888, 200—203, III 1889 84–86, 262—274.

253. דערזעלביקער, Bibliogr. Notiz: Jahrbücher f. jüd. Gesch. u. Literatur (N. Brüll), IX Fr. a. M. 1889.

251. דערזעלביקער, Jüdische Schriften zur Geographie Palästinas.

אינ'ם „חלק אשכנזי״ פון א. מ. לונצ'ס יאָרבוך „ירושלים״, ירושלים תרנ״א—נ״כ,

ייך האָט אויך געזעהען אַ בעזונדערן אָפּדרוק (ס״ה אין 50 עקז. — Jerusalem, 1892).

255. דערזעלביקער, Purim und Parodie: Monatsschrift f. Geschichte u. Wissenschaft des Judentums (Brann), XLVI—XLVIII (Neue Folge X–XII) Breslau 1902—1904.

וויכטיק איז פאַר דער יידיש-טייטשער ליטעראַטור יענער חלק, וואָס גייט אינ'ס כ. XLVII (XI) 1903, קאַפּ. IV (Dramen), ז. 84—89, 279—286, 360—370, 468—474. דאָ ברענגט שט'שנ. 15 אויסגאַבן פון ייד.-טייטשן פורים-שפיל, ווי אויך פאַרשיידענע אויסגאַבן פון יידיש-טייטשע חנוכה-ביכלאַך זמירות לחנוכה, מגילות אנטיוכוס א. דגל.

256. דערזעלביקער, Die Geschichtsliteratur der Juden in Druckwerken und Handschriften, I Abteil. Fr. a. M. 1905.

257. דערזעלביקער: Mathematik bei den Juden, Monatschr. f. Gesch. u. Wiss. d. Judntms (Brann) XLIX—LI (N. F. XIII—XV) Breslau 1905–1907.

מיר וועלן נאָך אונטן אָפּטמאָל באַוועגענען דעם גאון פון דער יידישער ביבליאָגראַפיע. דערוויייל וועל ייך באַמערקן, אַז גאָר די ג' 242—248 באַשעפטיקן זיך ספּעציעל מיט דער יידיש-טייטשער ליטעראַטור. אַלע איבעריקע ווערק פון שט'נ האָבן צו טאָן בעיקר מיט דער העברעישער ליטעראַטור, און די יידיש-טייטשע ביכער באַשרייבט ער נאָר דאָרט, וואו דאָס קומט אויס מחמת בראָגאַלנישע אָדער אַנדערע ביבליאָגראַפישע טעמים. דערפאַר קומט אויס אַ יידיש-טייטשן פילאָלאָג זיך גענוג ... אַ ערן און אינגזיסט פאַרלירן פיל צייט, דורכקוקענדיק שט'נס ווערק, ביז מ'באַגעגנט דאָרט אַ יידיש-טייטשן בוך. שטיינשניידער'ס ווערק זיינען צ ים מיט העברעיש-ביבליאָגראַפישע ידיעות, וואו-ניט-וואו דורכגעמישט מיט יידיש-טייטשע (אויך יידיש-צרפֿתישע, יידיש-פּראָווענצאַלישע א. דגל.), און זיי וואַרטן נאָך אַף אַ קרעפט, וואָס זאָל קומען אַרויסגעפינען און צונויפשטעלן די יידיש-טייטשע אינזלען אין איין קאָנטינענט. — ביאָגר. ידיעות וועגען שט'שנ ז' №№ 214—220.

258. Jos. Perles, Bibliographische Mitteilungen aus München: Monatschr. fr. Gesch. u. Wiss. d. J. (Grätz) Krotoschin 1876, 350—375.

259. דערזעלביקער, Notice: Revue des Études Juives, Paris 1882, 315.

260. דערזעלביקער, Beiträge zur Geschichte der hebräischen u. aramäischen Studien, München 1884.

פּערלעס גיט זער וויכטיקע ביבליאָגר. ידיעות (אפ'ן גרונד פון דער קעניגל. ביבליאָטייק אין מינכען) און ברענגט אויך אַ סך פראַגמענטן און אינטערעסאַנטע ציטאַטן פון די עלטסטע יידישע כתבי-יד'ן, נאָר ער שרייבט שרעקליך ניט-סיסטעמאַטיש, און דעריבער איז ייס שווער צו באַנוצן. אינטערעסאַנט זיינען פאָלגענדע רעצענזיעס אויף פּערלעס' בוך.

261. M. Steinschneider's: Deutsche Literaturzeitung (Rödiger), Berlin 1885, 262.

262. Frankl's: Monatschr. f. Gesch. u. Wiss. des J. (Grätz), 1885, 278, 332.

263. Ed. Biberfeld, Die hebräischen Druckereien zu Karlsruhe in Baden und ihre Drucke: Ztschr. f. Hebr. Bibliogr. I—III 1896—1899.

ט'איז פאַראַן אויך אַ בעזונדער אויסגאַבע: קאַרלסרוהע 1898.

264. A.Freimann, Notiz: Ztschr. f. Hebr. Bibliogr. III 1899, 62—63.

אַ גאַנצן מכח 4 יידיש-טייטשע כתבי-יד'ן אין דער פראַנקפורט-מאַינער שטאָדט-ביבליאָטייק, וואָס זיינען פריער געווען ניט באַקאַנט.

265. С. Е. Винеръ, Библіографическій указатель сборниковъ пѣсенъ на разговорно-еврейскомъ языкѣ, находящихся въ Азіатскомъ Музеѣ Академіи Наукъ (Приложеніе къ сборнику еврейск. нар. пѣсенъ Гинзбурга и Марека, Спб. 1901).

266. M. Weinberg, Die hebr. Druckereien in Sulzbach: Jahrbuch d. Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, I Fr. a. M. 1903, 19—202.

267. R. Gottheil a. W. Popper, List of Periodicals: Jewish Encyclopedia IX N. Y. a. London, 1905, 616—640.

אַ גרויסע רשימה (נאָכ'ן אלף-בית) פון יידישע צייטשריפטן פון פאַרשיידענע לענדער אין די פאַרשיידנסטע שפּראַכן. ניט קוקנדיק, וואָס אין דער רשימה פעלן אייניקע צייטשריפטן, איז דאָס פונדעסטוועגן אַנ'אומגעהייער נוצליכע אַרבעט. די „יעוו. ענציקל.״ (פּעטערבורג) האָט די רשימה ניט איבערגעזעצט: מסתמא דערפאַר, ווייל ייר האָבן געפעלט קרעפטן זי צו דערגענצן ביז די לעצטע יאָרן.

268. Israel Davidson, Parody in Jewish Literature, New-York 1907.

צו דעם וויכטיקן בוך וועלן מיר זיך נאָך אומקערן. אף ז. 209—263 ברענגט דעווידסאָן אַ ביבליאָגר. רשימה פון פאַרשיידענע פּאַראָדיעס (פורים-שפּיל, הגדות של פסח, חנכה-פּאַראָדיעס א. דגל.) אין העברעיש און יידיש-טייטש ביז גאָר דער לעצטער צייט.

269. Löwenstein, Historische Lieder: Ztschr. f. Hebr. Bibliogr. VII 1910, 124—127.

אַ רשימה פון אַלטע יידיש-טייטשע און העברעישע לידער, וואָס געפינען זיך אין פאַרשיידענע ביבליאָטייקן.

270. Notiz: Ztschr. f. Hebr. Bibliogr. V, 1901, 159.

וועגן אַ צייטונג („דירנפורטער פריפילעגירטע צייטונג״), וואָס איז ערשינען אין דער דייטשער שפּראַך מיט יידישע אותיות אין 1771 יאָר.

271. Sigm. Seeligmann, Notiz: Ztschr. f. Hebr. Bibliogr. VII 1903 24—25.

ווענן א יידיש-טייטשער צייטונג, וואס פלעגט ערשיינען צוויי מאל א וואך אין אמסטערדאם אין 1686—1687 יאר מיט'ן נאמען „דינשטאגישי קוראנט" און „פרייטאגישי קוראנט". זעעלינמאן האט פון יר געזעהען ארום הונדערט נומערן (טאקע אין דער ייד.-טייטשער שפראך).

* 272 С. Цинбергъ, „Beobachter an der Weichsel": Евр. Энц. IV.

דער „בעאבאכטער אן דער ווייכסל" איז געוועזן דער ערשטער יידישער ארגאן אין רוסלאנד (ווארשא 1823)—אין דער דייטשער שפראך מיט יידישע אותיות. זעה אויך № 125.

2) ביבליאגראפישע צייטשריפטן.

273. המזכיר—Hebräische Bibliographie, hrsg. von Jul. Renzian, red. von Moritz Steinschneider, Berlin 1858—1865, 1869—1882.

274. Zeitschrift für Hebräische Bibliographie, hrsg. von H. Brody u. A. Freimann, 1896—1913.

פון 1896 ביז 1899 יאר רעדאגירט נאר פון ד"ר בראדי און ערשינען אין בערלין; פון 1900 יאר אן ערשיינט זי אין פראנקפורט-מאין; 1900—1905 רעדאגירט פון בראדי און פריימאן, פון 1906 יאר אן נאר פון פריימאן. די דאזיקע צייטשריפט וויל זיין דער המשך פון שטיינשניידער'ס „המזכיר". ביידע צייטשריפטן רעגיסטרירן גאנץ גענוי אלץ, וואס ס'ערשיינט פון העבראיקא און יודאיקא, אבער די יידיש-טייטשע אויסגאבן ווערן כמעט ניט פארצייכנט. חוץ דעם דרוקן זיך דארט קאטאלאגן, ביבליאגר. ארטיקלען און נאטיצן (זעלטן אויך ווענן יידיש-טייטשער ליטעראטור).

275. ירושלים, ירחון ספרותי-ביבליוגרפי, השקפה על ספרות ישראל בכל הלשונות, נערך ע"י קרפל, קראקא, תרס"ח.

דאס איז געווען דער ערשטער, און א גאנץ געלונגענער פרוב צו רעגיסטרירן אלץ, וואס ס'ערשיינט פון יודאיקא און העבראיקא, אויך די יידיש-טייטשע ליטעראטור האט דערביי פערנומען א בכבוד'יקן ארט. די צייטשריפט האט אבער אויפגעהערט צו ערשיינען, און דעם יידיש-טייטשן ביבליאגראף קומט גאר אלץ אויס צו גראבן זיך אין דער „ליטערארישער כראניק" פון פארשיידענע יידישע בלעטער. די בעסטע „כראניק" (ביבליאגראפיע) ווערט געגעבן:

פאר רוסלאנד אין: שלום-עליכם'ס „יודישע פאלקס-ביבליאטייק" (1888 פאלג., קיעוו), י. ל. פרץ'ס „בלעטלעך", „דער יוד" (1899 פאלג., קראקוי), „לעבען" (1905, ס'פעטערבורג), „ליטערארישע מאנאטשריפטען" (1908, ווילנא), „לעבען און וויסענשאפט" (1909 פאלג., ווילנא); «Восходъ»; «Недѣльная хроника Восхода»; «Еврейская Жизнь»; «Разсвѣтъ»; «Еврейскій Міръ».

פאר גאליציען און בוקאווינא: „ד"ר בירנבוים'ס וואכענבלאט" (1908 טשערנאוויץ), „דער יודישער ארבייטער" (ארגאן פון די פועלי ציון אין עסטרייך, קראקוי—לעמבערג 1903—1912); „Kalender f. Israeliten (Ost.-isr. Union)"—ברענגט רשימות פון יידישע צייטשריפטן אין עסטרייך (1892—1913).

פאר אמעריקע: „אמעריקאן דזשויש יירבוק" (ענגליש, ניו-יארק, 1899—1913), — פארצייכנט אלע יידישע בלעטער; „די צוקונפט" (1892—1912. ניו-יארק); „דאס נייע לעבען" (1908—1912, ניו-יארק).

די אלע צייטשריפטן ברענגען אפטמאל רעצענזיעס, אויך ליטעראריש-קריטישע. סיסטעמאטישע ליטעראריש-קריטישע ביבליאגראפיע ווערט אבער ווייניק געפירט; די וויכטיקסטע פון די לעצטע זיינען געווען אין די פריערדיקע יארן:

276. Критикусъ, Остатки литературной жатвы послѣдн. года.

277. דערזועלביקער, Новости жаргонной литературы.

278. דערזועלביקער, Литературная лѣтопись.

און דגל. אין „וואסכאד" (פעטערבורג) אין די 80-ער און 90-ער יארן. קריטיקוס איז דער פסעוודאנים פון ה' ש. דובנאוו.

279. בעל מחשבות, צייטונגס-שטימען, (מער מכח העברעישע צייטונגען).

280. דערזועלביקער, נייע ביכער.

אין „דער יוד" קראקוי 1899—1902. בעל מחשבות (ד"ר. א. עליאשעוו) פלעגט זיך אפט חתמ'ען „א. ע."

281. С. Цинбергъ, Обзоръ еврейской печати:

אין „וואסכאד" 1902—1906 (אויך א סך מכח דער העברעישער פרעסע). ה' צינבערג פלעגט זיך דערביי חתמ'ען „Z".

3) ביבליאגראפיש-ביאגראפישע ווערטערביכער.

ערשטנס, קומען אהער אלע יידישע ענציקלאפעדיעס, באזונדערס אבער די „יעווריעסקאיא ענציקלאפעדיא", וואו די דאזיגע אפטיילונג ווערט רעדאגירט פון ה' ש. צינבערג (סט. פעטערבורג, 16 בענד, 1908—1913).

282. Julius Fürst, Bibliotheca Judaica, 3 Bde, Lpz. 1849—1863.

דאס איז א ביבליאגר. ווערטערבוך פון „יודאיקא" (ד. ה. ליטעראטור ווענגן יידען און ווענגן יידנטום), אבער טיילווייז אויך פון „העבראיקא" (ד. ה. העברעישע, תלמוד'ישע, רבנ'ישע, יידישע ליטעראטור און דגל.). פירסט'ס ידיעות זיינען אבער אפטמאל גיט-גענוי אדער גאר אומריכטיק, און שטיינשניידער „Bibliograph. Handbuch üb. die... Literatur f. hebr. Sprachkunde", Lpz. 1856, Vorrede s. XVI איז גאנץ גערעכט, ווען ער באהויפט, אז פירסט'ס ווערטערבוך האט ניט קיין וויסנשאפטליכן ווערט.

283. יצחק אייזיק... בן יעקב, אוצר הספרים, ספר ערוך לידיעת ספרי ישראל נדפסים וכתבי יד עד שנת התרכ"ג לפ"נ (1863), ווילנא 1880.

בא דער דורכפירונג פון דער ריזיקער ארבעט האט אויך געהאלפען משה שטיינשניידער. דער ווערטערבוך פארצייכנט אויך די יידיש-טייטשע ספרים. דער גרעסטער חסרון פונ'ם בוך איז—דער פעלן פון א גוטן אינדעקס.

284. Ch. D. Lippe, Bibliographisches Lexikon der gesammten jüdischen Literatur der Gegenwart, 2 Bde, Wien 1881 u. 1887. Neue Serie, I Wien 1899.

יידיש-טייטשע שריפטן זיינען דארט געלאזן כמעט בא דער זייט. דערפאר אבער געפינט מען דארט די נויטיקסטע קורצע ביאגראפישע ידיעות אויך ווענגן יידיש-טייטשע שרייבער (דעמלט האבן זיי נאך אלע געשריבן אויך העברעיש) און רשימות פון יידיש-טייטשע צייטשריפטן. יעדער באנד גייט נאכ'ן אלף-בית פון די מחברים.

285 ספר זכרון לסופרי ישראל החיים אתנו כיום, נערך ע"י נ. סאקאלאוו, ווארשא תרמ"ט. האט צוויי אפטיילונגען: א ביאגראפישע און אנ'אויטאביאגראפישע. אין יעדער אפטיילונג גייען די שרייבער נאכ'ן אלף-בית. אינ'ם ערשטן טייל זיינען פאר אונדז וויכטיק די ביאגראפיעס פון גאטלאבער, גאלאמב, גאלד..ען דיק, לינעצקי, ספעקטאר, צעדערבוים, שלום עליכם, ראוויניצקי, שייקעוויטש; אין דער צווייטער — די אויטאביאגראפיע פון מענדעלי מו"ס.

4) פסעוודאנימען-ווערטערביכער.

286. מ. זאבלאצקי, אוצר הפסודונימים.. ברדיטשוב תרס"ג.

זאבלאצקי ברענגט 355 פסעוודאנימען פון 196 יידישע מחברים, וואס

שרייבן אין פאַרשיידענע שפּראַכן (העברעיש, יידיש, רוסיש, דייטש). דער ביבל האָט אָבער, אַלס ערשטער פּרוב, אויך געוויסע חסרונות: ער פאַרטייטשט דעם פּסעוודאָנים אָפ׳ן ריכטיקן נאָמען, און פאַרקערט ניט; חוץ דעם פעלן דאָרט פיל פּסעוודאָנימען („גר צדק" — ד"ר א. עליאשעוו; „רבי קצין" — ראַבניצקי; „דער משונענער פילאָסאָף" און „בן נץ" — ווינטשעווסקי, מאַטהיאַס אחר — ד"ר נתן בירנבוים און אנד.); אפילו „מענדעלי מוכר ספרים" איז ניטאָ (פאַראַן „מנדלי מו"ס"!) פונדעסטוועגן בלייבט זאַבאָלאָצקי׳ס ביבל אַ נויטיקער באַהעלף פאַר׳ן יידישן ליטעראַטור-היסטאָריקער. קיין בעסערס האָבן מיר עד היום ניט. צו דערגענצן זאַבאָלאָצקי׳ס ידיעות קאָנען נוצען:

287. Isr. Davidson, Pseudonimous Literature a. writers: Jewish Encyclop., X 1905, 256—261.

288. William Zeitlin, Anagramme, Initialen u. Pseudonyma neuhebräischer Schriftsteller u. Publizisten: Ztschr. f. Hebr. Bibliogr. IX 1905, XIV 1910 u. XV 1911.

דעווידסאָן און צייטלין ברענגען נאָר די מחברים, וואָס שרייבן העברעיש.

289. С. Цинбергъ, Псевдонимы: Евр. Энцикл. XIII 1912, 102.

ברענגט אייניקע נייסטע פּסעוודאָנימען פון ייד. שרייבער אין פאַרשיידענע שפּראַכן.

5) יידישע ביבליאָטייק-וויסנשאַפט.

290. **Oppenheim, David-ben-Abraham**: Jew. Enc. IX, 410—411.

290a. **Оппенгеймъ, Давидъ-бенъ-Авраамъ**: Евр. Энцикл. XII, 109—110.

דער רוסישער אַרטיקל איז איבערגעזעצט פונ׳ם ענגלישן. דוד בן אברהם אָפּפּענהיים איז געווען דער ערשטער גרויסער זאַמלער פון יידישע ספרים (XVII—XVIII יאָרהונד.), און נאָך זיין טויט איז אַ גרויסער טייל פון זיין ביבליאָטייק אַריבער אין דער באָדלעיאַנישער ביבליאָטייק אין אָקספאָרד (ענגלאַנד).

291. **Bernh. Strasser, Die Bodleianische Bibliothek in Oxford**, Wien 1902.

די באָדלעיאַנישע ביבליאָטייק איז אין גאָר דער וועלט די רייכסטע אין אַלטע יידישע ספרים, געדרוקטע און כתב-יד׳ן. אין איר געפינען זיך איצט פון העבראַיקא און יודאַיקא אַרום 360 טויזנט דרוקזאַכן און 25 טויזנט כתב-יד׳ן (נאַטירלאַך על פּי רוב העברעישע, נאָר אַ קליינער טייל יידיש-טייטש).

292. Bodleian Library: Jewish Encyclopedia, III N. Y. 1902, 281.

293. (Leopold) Zunz: Zur Geschichte u. Literatur, I Berlin 1845, 230—248.

צונץ באַשרייבט די ביבליאָטייקן, וואו ס׳געפינען זיך יידישע ספרים, און די געשיכטע פון די ביבליאָטייקן.

294. **Mor. Steinschneider, Vorlesungen über die Kunde hebräischer Handschriften**, Lpz. 1897.

אין דער דאָזיקער שריפט איז קיין וואָרט ניטאָ ספּעציעל וועגן יידיש-טייטשע כתב-יד׳ן. אָבער אַלץ, וואָס ס׳איז שייך צו העברעישע כתב-יד׳ן, האָט אויך אַ וויסנשאַפטליכע באַטייטונג פאַר דער יידיש-טייטשער פילאָלאָגיע: יידיש-טייטשע כתב-יד׳ן ווערן געשריבן פון דיזעלביקע מחברים, אַף דעמזעלביקן פּאַפּיר, ווערן איינגעבונדן פון דיזעלביקע בוכבינדער אָדער צונויפגעזאַמלט אַף דעמזעלביקן אופן, ווערן אויך אַף דעמזעלביקן שטייגער דאַטירט, אַנטהאַלטן אָפטמאָל העברעישע הקדמות אָדער קעפּלאַך, הוספות, באַמערקונגען א. דגל., און געפינען זיך זער אָפט צוזאַמען מיט העברעישע כתב-יד׳ן אין איינע קאָדעקסן א. א. וו. הפלל, אַלע אַרכעאָלאָגישע פראַגן און שוועריקייטן, וואָס זיינען דאָ ביים שטודיום פון העברעישע כתב-יד׳ן, באַגעגענען זיך אויך ביי יידיש-טייטשע. — שט׳שנ באַשרייבט אויך די יידישע ביבליאָטייקן און זייער געשיכטע.

*295 И. Чериковеръ, Библіотеки: Евр. Энцикл. IV 1909.

6). קאַטאַלאָגן פון איינצעלנע ביבליאָטייקן, וואו ס׳געפינען זיך יידיש-טייטשע ביכער.

דאָ מוז איך מאַכן אַ הקדמה, ווייל ביי אונדז ווייסט מען נאָך ווייניק צו שעצן אַ קאַטאַלאָג. ס׳איז פאַראַן פיר סאָרטן קאַטאַלאָגן: 1) יענע עם-הארצי׳שע שמאָטעס, וואָס אונדזערע פערלעגער און בוכהענדלער האָבן אַ העזה צו רופן זייערע „קאַטאַלאָגן", אין אמת, זיינען דאָס אָבער גאָר ניט קיין קאַטאַלאָגן, נאָר פרייזקוראַנטן פון ביכער, און דערצו שלעכטע פרייז-קוראַנטן, וואָס אַ קולטורעלער מענטש קאָן אַן עקל אין האַנט ניט נעמען. 2) גוטע פרייז-קוראַנטן פון ביכער, — אַזוי נערופענע קאַטאַלאָגן פון די אייראָפּעישע פערלאַגן און בוכהאַנדלונגען. זיי האָבן אַ הויכן רעיעלן סוחר׳ישן ווערט און קאָנען אַ ביבליאָגראַף, אַ ביבליאָטעקער, אַ לערער, אַ שרייבער אָפטמאָל זער צונוץ קומען. 3) געוויינטלאַכע ביבליאָטייקס-קאַטאַלאָגן, וואו ס׳ווערן איינפאַך — אין אַ געוויסן סדר — פאַרצייכנט ביכער מיט די איינפאַכסטע ביבליאָגראַפישע פּרטים (אָרט, יאָר, — אַמאָל די צאָל זייטן). 4) וויסנשאַפטליכע ביבליאָגראַפישע קאַטאַלאָגן, וואָס ווערן צונויפגעשטעלט פון געלערנטע מומחים, וואו יעדער בוך באַזונדער ווערט גענוי באַשריבן, פאַרגליכן מיט אַנדערע עקזעמפּלאַרן אָדער אויסגאַבן, היסטאָריש און פילאָלאָגיש קאָמענטירט. אַזוינע קאַטאַלאָגן זיינען גרויסע וויסנשאַפטליכע ווערק, וואָס אָן זיי קאָן זיך אַ פילאָלאָג פון אָרט ניט אַ ריר טאָן. די מעטאָדע צונויפצושטעלן וויסנשאַפטליכע קאַטאַלאָגן מיט אַרכעאָלאָגישע און ביבליאָגראַפישע פירושים האָט גלענצנדיק דורכגעפירט משה שטיינשניידער, וועלכער האָט דערמיט געבילדט אַ נייע שולע ניט נאָר אין דער יידישער, נאָר אויך אין דער אַלגעמיינער ביבליאָגראַפיע. איך ברענג דאָ נאָר אַזוינע וויסנשאַפטליכע קאַטאַלאָגן (חוץ די נומערן 305 און 306 (האַנאָווער און ווילנע), וואָס געהערן צו דער איינפאַכער (דריטער) קאַטעגאָריע.

אַדעס.

296. **ש. דובנאָוו וא. גינצבורג** (אחד העם), **רשימת ספרי המחלקה העברית (Hebraica) בבית אוצר הספרים של חברת עוזרי המסחר העברית באדעסא**, אדעסא תרס"ד 120—140 (ספרי זרגון).

אַזוי ווי דאָ ווערן געבראַכט נאָר געדרוקטע זאַכן האָט דער קאַטאַלאָג ניט אַזוינע ברייטע אויפגאַבן, ווי ביי כתב-יד׳ן. די געערטע מחברים האָבן זיך אָבער ניט באַנוגנט מיט איינפאַכער באַשרייבונג, נאָר האָבן אויך זיך גענעבן די מיה אויסצוטיילן פון די צייטשריפטן די וויכטיקערע אַרטיקלען און זיי באַזונדער צו פאַרצייכענען.

אָקספאָרד (די באָדלעיאַנא, ז׳ אויבן נ׳, 291, 292).

297. **Moritz Steinschneider, Catalogus librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana**, 2 Bde, Berlin 1852—1860, CXXXII+3104 (col.)+C pp.

אין דעם דאָזיקן ריזיקן, וואונדערבאַרן קאַטאַלאָג איז אָבער ניט גרינג זיך פאַנאַנדערצוקלייבן, אויסזוכענדיק די צעוואָרפענע יידיש-טייטשע ביכער פונ׳ם ים העברעישע ספרים. קיין באַזונדער אינדעקס פאַר די יידיש-טייטשע ביכער איז ניטאָ. צו דער אַלטער יידיש-טייטשער ליטעראַטור געהערן די №№ 1177—1300, (חומש און תנ"ך-איבערזעצונגען אין יידיש), 2365, 3032, 3013, 3169—3211A (תחינות), 3336, 3389, 3625—3707 (לי

דער), 3893—3942 (מעשיות און מעשה־ביבער), 3991—3993, 4423, 4576, 4960, 5545, 5859, 6024, 6033, 6473 און 7172 און נאָך אייניקע אַנד. כאַ דער באַנוצונג דאַרף מען אַכטונג געבן ניט אָנצונעמען פאַר יידישע אַזוינע בי־כער, וואָס זיינען געדרוקט מיט דייטשע אותיות (typis Germ.) אָדער מיט יידי־שע, אותיות אָבער אין דייטשער שפּראַך (למשל מענדעלסאָנס „ביאור"), וויַיל שט'שנ רופט אָן Germanice ביידע שפּראַכן גלייך, אי יידיש אי טייטש. — דער קאַטאַלאָג איז אַ רעזולטאַט פון פופצן יאָר אַרבעט, וואָס. שט'שנ האָט געפירט אין דער באָדלעיאַנישער ביבליאָטעק. דער קאַטאַלאָג באַשרייבט נאָר די גע־דרוקטע ביכער.

298. דערזועלביקער, Conspectus codd. mss. Hebraeorum in Bibl. Bodl., Berolini 1857.

299. דערזועלביקער, Supplementum Catalogi libr. Hebr in Bibl. Bodl.: Centralblatt f. Bibliothekswesen, Lpz 1894 484—508 (Separatabdruck: Lpz. 1894).

300. **Ad. Neubauer, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library...,** Oxford 1886 1168 col.

נייבויער איז דער ביבליאָטייקער פון דער באָדלעיאַנאַ. זיין בוך האָט די מעלה, וואָס אין'ם אינדעקס זיינען ספּעציעל אויסגעטיילט די יידיש־טייטשע כתב־יד'ן (col. 1063—1064).

301. Adolf Neubauer a. Arthur E. Cowley, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleiana Library, vol. II, Oxford 1906.

דאָס זיינען דערגענצונגען צו דעם פריערדיקן ווערק. יידיש־טייטשע כ"י האָב איך דאָ געפונען נאָר 3: נ' 2783, 2784 און 2793.

בערלין.

302. Mor. Steinschneider, Verzeichniss der hebr. Handschriften (der Königl. Bibl. Berlin) Berl., 1878.

303. דערזועלביקער, Verzeichniss d. hebr. Handschr. (d. K. Bibl. zu Berlin), 2 Abteilung, Berl. 1897.

קיין באַזונדער אינדעקס פאַר יידיש־טייטשע כ"י ניטאָ, און זיי איז שווער צו זוכן (ס'איז אין בערלין אויך ווייניק דאָ יידיש־טייטשען כ"י).

האמבורג.

304. דערזועלביקער, Catalog d. hebräischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg..., Hamburg 1878.

נאָכ'ן אינדעקס איז גרינג צו געפינען די יידיש־טייטשע כ"י.

האנאָווער.

305. M. Zuckermann, Katalog der israelit. Gemein-bibliothek zu Hannover, Hannover 1901.

ווילנאָ.

306. לקוטי שושנים והיא רשימת הספרים אשר אסף וקבץ... מתתי׳ שטראשון, ברלין 1889.

לאָנדאָן.

307. **(Jos. Zedner), Katalogue of the Hebrew Books in the Library of the British Museum,** London 1867, VIII+884 pp.

דאָס זיינען נאָר געדרוקטע ביכער; אין'ם אינדעקס זיינען די י.־ט. ספרים ניט אויסגעטיילט.

308. **G. Margoliouth, Descriptive List of the Hebrew. a. Samaritan Mss. in the British Museum,** London 1893.

309. דערזועלביקער, **Catalogue of the Hebrew a. Samaritan Mss. in the British Museum,** parts 3: I (תנ"ך) 1899; II (תלמוד, הלכה ותפלות) 1905; III (קבלה) 1909, London.

מרגליות' ווערק איז נאָך ניט פאַרענדיקט. י.־ט. כתב־יד'ן איז כאַ ים שווער צו זוכן, ווייל אין די אינדעקסן זיינען זיי ניט אויסגעטיילט.

מינכען.

310. **Mor. Steinschneider, Die Hebr. Handschriften der K. Hof- u. Staats-Bibliothek in München,** München 1875; 2 Aufl. (ergänzt) 1895.

די צווייטע אויפל. אנטהאלט אויך מער יידיש־טייטשע כ"י, ווי די ער־שטע. די מינכענער ביבליאָטייק איז נאָך דער באָדלעיאַנאַ די רייכסטע אין יידיש־טייטשע ביכער (און כ"י). אָבער דער קאַטאַלאָג טיילט זיי ווירער טאַקע ניט אויס אין'ם אינדעקס.

פאריז.

311. Catalogues des Manuscrits hébreux et samaritains de la Bibliothèque impériale, Paris 1866.

דערזועלביקער חסרון: די ווערטפולע יידיש־טייטשע כ"י, וואָס זיינען פאַרצייכנט אין קאַטאַלאָג, זיינען ניט אויסגעטיילט אין'ם אינדעקס.

פארמא.

312. (I. B. De-Rossi), Mss. Codices Hebraici Biblioth. I. B. De-Rossi... ab eodem descripti, Parmae, 3 vol. 1803.

די יידיש־טייטשע כ"י זיינען אויסגעטיילט אין'ם כ. III, ז. 200.

312a. Pietro Perreau, Nachträge zu De-Rossi's Katalog..., Hebr. Bibliogr. VII 1864 und VIII 1865.

פּעררא איז ניצלאַך אַלס דערגענצונג צו דע־ראָססי, הגם ער פאַרצייכנט ניט קיין יידיש־טייטשע כתב־יד'ן.

7) אַ פילאָלאָגישע און ביבליאָגראַפישע מיספאַר־שטעהעניש.

312b. דאָ איז דער אָרט צו דערקלערן אַ פאַרצווייגטע מיספאַרשטע־העניש, וואָס האָט אָנגעמאַכט אַ ביסל צרות אין אונזער פילאָלאָגיע, און וואָס קיינער האָט זי נאָך עד היום ניט פאַנאַנדערגעפּלאָנטערט. אין זיין קאַטאַלאָג ברענגט דע־ראָססי (ז' אויבן נ' 312), צוגלייך מיט די „codices Judaeo-Germanici", אויך איין „codex Russicus" און צוויי „codices Polonici". דע־ראָססי מיינט, אַז זיי אַלע שטאַמען פון יידן, און זאָגט, אַז די „פּוילישע געבונדענע כתב־יד'ן" זיינען אַ פּוילישע איבערזעצונג (מיט העברעישע אותיות!) פון תהלים און פון די פינף מגלות; געשריבען זיינען זיי אין 1510 און 1511 יאָר אין ברעשיאַ און מאַנטואַ (איטאַליען). אַף דעם סמך האָט צונץ אין 1846 יאָר געזאָגט, אַז

312c. „Polnische Juden, sogar polnisch sprechende, haben... um 1510 in Brescia und Mantua gewohnt, da einige biblische Bücher damals in diese Sprache für sie abgeschrieben wurden, die noch in Parma aufbewahrt werden" (Frankel's Ztschr. f. d. religiösen Interessen d. Judenthums III 1846, 384).

312d. ה' אברהם אליהו הרכבי, וועלכער האָט דעמאָלט ניט געזעהן דע־ראָססי'ס קאַטאַלאָג, נעמט די ידיעה („היהודים ושפת הסלאווים", ווילנאָ 1867, 37) פון צונצ'ן און ברענגט דאָס אַלס די נייעסטע (ט') ראיה פאַר זיין טעאָריע, אַז די רוסישע יידן האָבן נאָך אין XVI יאָרהונדערט גע־

רעדט רוסיש (הרכבי מיינט, אז צונץ האָט על פי טעות גענומען די רוסישע שפּראַך פאר דער פוילישער).

312e. רעדנדיק וועגן הרכבי׳ס ביכל, האָט שטיינשניידער קאַטעגאָריש דערקלערט, אז די גאנצע זאך מוז זיין א מיספארשטעהעניש, נאָר קיין פאקטישע ראיות האָט ער ניט געבראכט (ז׳ אויבן נ׳ 245). ערשט ד״ר נייבויער, דער ביבליאָטייקער פון דער באָדעליאַנא, האָט זיך אין 1892 יאָר מכח דער פראגע בריוולִיך געווענדעט צום דירעקטאָר פון דע-ראָססי׳ס ביבליאָטייק, ד״ר מאָדאָנא, און מאָדאָנא האָט יים געענטפערט, אז דע-ראָססי׳ס כ״י זיינען נאָר יידיש-טייטשע:

„Codices Polonici contains nothing else but a translation, in Jüdisch-Deutsch, the German jargon of Polish Jews".

אנ׳אויסצוג פון מאָדאָנא׳ס תשובה האָט נייבויער פערעפנטליכט אין:

313. Jewisch Quarterly Review, Lond. IV 1892, 703 — 704.

נאָר מיט דעם האָט זיך די מיספארשטעהעניש ניט געענדיקט. נייבויער ברענגט פון מאָדאָנא׳ס ענטפער פאָלגנדע דאטן, וואָס שטייען אף די כ״י; „ביום א׳ מרחשון רע״א לפ״ק" און „י״ג סיון רע״א לפ״ק". נעמט ד״ר נייבויער און פערטייטשט די ערסטע דאטע מיט 1420 און די צווייטע מיט 1421 יאָר, און אזוי איז אוועק ביי אונדזערע ליטעראטור-היסטאָריקער א קלאנג, אז אין פארמא געפינט זיך עפּעס א יידיש-טייטשער כתב-יד, וואָס איז דאטירט מיט 1421 יאָר. די כתב-יד׳ן זיינען טאקע יידיש-טייטשע, די דאטע אָבער מיט 90 יאָר פארגרייזט: ווייל באמת באטייט מרחשון רע״א 1510 יאָר און סיון רע״א 1511 יאָר פון דער קריסטליכער ערא (כדי צו באקומען די קריסטליכע דאטע, מוז מען צו דער יידישער צאָל פון פ״ק צוגעבן 1240 אָדער 1241). 1510 איז טאקע דער יאָר, וואָס דע-ראָססי אליין גיט אָן אין זיין קאטאלאָג, און מ׳דארף זיך נאָר וואונדערן אף דעם גרייז ביי אזא ביבליאָגראַף, ווי נייבויער (ז׳ אויבן נ׳ 300 און 301).

יעדער, ווער ס׳האָט א באגריף וועגן די אלטע יידישע כתב-יד׳ן און ווייס, ווי זעלטען ס׳טרעפן זיך דאַטירטע האנטשריפטן פון יענער צייט וועט מסכים זיין, אז אזא מיספארשטעהעניש — כמעט אף א גאנצן יאָרהונדערט! — איז זער שעדליך. שטיינשניידער (ז׳ אויבן נ׳ 302, ז. 27) מיינט, אז 1490 איז „די עלטסטע דאטע, וואָס געפינט אף א יידיש-טייטשן כ״י". איך האָב אָבער געפונען אין נייבויער׳ס קאטאלאָג פון דער באָדלעיאנא (ז׳ אויבן № 300, נ׳ 672) א יידיש-טייטשן כ״י, וואָס איז צוגעגעבן צו א העברעישן, און דער לעצטער איז דאטירט מיט 1393 יאָר (א שיר פון אליה בן משה בלין און עטלאכע מעדיצינישע רעצעפּטן).

IV. יידיש-טייטשע לינגוויסטיק (שפּראַך-לערע) [1].

א. יידיש-טייטשע לינגוויסטיק אליין פאר זיך.

1) גראמאטישע שריפטן און לערביכער.

*314. אנאָנים, Vollständiger Unterricht, die hebräisch-deutsche Druck- u. Currentschrift lesen u. schön schreiben zu lernen, Prag 1817. [Wagner № 163, 121; Vater 162]

*315. K. Rehfuss, Leschon Jehudith oder Leslehre des Jüdisch-Teutschen, Frankf. 1833 [Landau № 162].

*316. אלכסנדר הרכבי, די יידיש-טייטשע שפּראַך, ניו-יאָרק 1886 [הצפירה 1883, נ׳ 207]

*317. דערזעלביקער, היש משפט לשון לשפת יהודית: נר המערבי (ראָזענבערג), ניו-יאָרק 1896 [Jew. Enc. VII 234; אסתר, צו דער פראגע וועגן ד. יוד. פאָלקסשול, 58].

*318. יונה טרובניק (המבונה זיידעל), זשארגאָן-לעהרער, פראקטישעס לעהרבוך צו לייכט ערלערנען פערמיטעלסט איינעם לעהרער די זשארגאָנישע שפּראכע אין איין קורצע צייט, ווארשא 1886 [Landau № 166; 4558 Систематич. указ. № 169 n0].

*319. א רעצענזיע אף טרובניק׳ס לערבוך. די יודישע פאָלקסביבליאָטהעק" (שלום-עליכם), קיעוו 1888, ז. 329—333 [Landau № 166]

320. Felix Rosenberg, Über e. Sammlung deutscher Volks- u. Gesellschaftslieder in hebr. Lettern: Ztschr. f. d. Geschichte d. Juden in Deutschland (L. Geiger) II Braunschweig 1888, 235 (Anmerkung).

ס׳איז דאָ אויך א באזונדער אויסגאבע, בערלין 1888. וועגן דעם ביכל וועלן מיר נאָך רעדן אונטן אין דער אָפּטיילונג „אלטע יידיש-טייטשע ליטעראטור". אין דער איצט ציטירטער שטעלע ברענגט ראָזענבערג קורצע כללים פון דער יידיש-טייטשער גראמאטיק.

321. **Leo Wiener, On the Judaeo-German spoken by the Russian Jews:** The American Journal of Philology (Basil L. Gildersleeve), XIV, Baltimore 1893, 41—67 a. 456—482.

א ברוב פון א יידישער גראמאטיק (אין לאטיינישער טראנסקריפּציע).

322. **Jacob Gerzon, Die jüdisch-deutsche Sprache,** Eine gramm.-lexicalische Untersuchung ihres deutschen Grundbestandes (Jnaug.-Dissert.) Köln 1902, 134 s.

גערצאָנ׳ס ביכל איז די **איינציקע וויסנשאַפטליכע גראַמאַטיק פון יידיש**, וואָס מיר האָבן. גערצאָן באשעפטיקט זיך אָבער בלויז מיט די דייטשע (מיטל-הויך-טייטשע) עלעמענטן און פאָרמען פון דער יידישער שפּראַך. צום סוף ברענגט ער 424 מיטל-הויך-טייטשע און בכלל עלטערע דייטשע ווערטער, וואָס ווערן איצט געברויכט אין יידיש און זיינען פון דער דייטשער שפּראַך פארלוירן געגאנגען. אגב, פון די ווערטער, וועלכע ער האַלט פאר מיטלהויכטייטשע אָדער דיאלעקט-טייטשע, זיינען דאָ א פּאָר צענדליג, וואָס זיינען גיכער פאר אלץ סלאַווישע. דער גרויסער חסרון פון זיין ווערק איז אָבער, וואָס ער, אליין א דייטשער ייד, קען יידיש ניט פון לעבן, נאָר בלויז פון די ביכער (דוקא גוטע ביכער—מענדעלי מו״ס, פּרץ, שלום עליכם), און די אויסשפּראַך האָט ער זיך געמוזט לערנען בא זיינע קאָלעגן סטודענטן פון רוסלאנד. די יידישע ווערטער ברענגט ער אין א לאטיינישער טראנסקריפּציע, וואָס ער האָט גענוג וויסנשאַפטליך אויסגעארבעט, נאָר זי דריקט ניט אויס גענוג די אמת׳ע אויסשפּראַך. יים האָט אויך פיל געשטערט די משונה׳דיקע אָרטאָגראַפיע, וואָס הערשט אין די בּוּן יים באנוצטע יידישע קוועלן. הכלל, דער אומגליק איז, וואָס גערצאָן איז ניט אויסגעוואקסן אין א יידישער סביבה.

אנ׳אויסגעצייכנטע, זער וויכטיקע רעצענזיע (אויך פון א דייטשן יידן— מיט דיזעלביקע חסרונות) אף גערצאָנ׳ס שריפט איז:

323. **Rich. Loewe's: Anzeiger f. Jndogerm. Sprach- u. Altertumskunde,** Beilage zu d. „Jndogermanischen Forschungen" (W. Streitberg) XVI Strassburg 1904, 43—50.

אנדערע רעצענזיעס:

324. O. Meisinger's: Ztschr. f. hochdeutsche Mundarten III 1902, 478.

1) ז׳ אויך אויבן די №№ 101, 103, 110, 118, 119, 120, 123, 128, 140, 151, וועלכע געהערן טיילווייז אהערצו.

325. פאביום שאך, א וויסענשאפטליבעס בוך איבער זשארגאָן: דער יוד (י. לוריע) קראקוי IV 1902; נ' 18.

326. ז. רייזין, יודישע גראַמאַטיק,ווארשא 1908, 99 ז.

דער ביכל איז אין דער ווירקליבקייט פיל בעסער, איידער זיין אויסער־ליבער אויסזעהן און דער אויבענאופיקער איינדרוק. אין ה' רייזינ'ס ביכל איז אריינגעלייגט געוואָרן א סך פלייסיקע ארבעט, א גרויסע ליבע צו דער זאך און א באטייטנדער לינגווימטישער טאלענט. ס'פעלט יים אָבער א נויטיקע זאך— לינגוויסטישע קענטעניש און פילאָלאָגישע בילדונג. דערפאר איז ער גענאנגען לערנען זיך צו א צייטונג (צום „פריינד") און האָט זיך ניט ערלויבט איבער־צ־שפאנען די ד' אמות פונ'ם „פריינד'ס" „לינגוויסטיק" (!?). דערפאר מצבט זיין ערנסטע ארבעט אפ'ן אויבענאופיקן לעזער דעס איינדרוק פון א יידישן קיר־פיטשניקאָוו. אין דער אמת'ן אָבער האָט ה' רייזינ'ם גראמאטיק א גרויסן וויסנ־שאָפטליבען ווערט, — נאָר, צום באדויערן, ניט אליין פאר זיך, נאָר אלס רויער מאטעריאל פאר אקינפטיקן לינגוויסט, וועלאכער דארף פאר־אייניקן אין זיך געצאָניס בילדונג מיט רייזינ'ם יידישקייט און ביידענס לינג־וויכטישע פעהיגקייטן.

א גאנץ אינטערעסאנטע, אָבער צו פיל „זאכליבע" און ווייניק פרינציפיעלע רעצענזיע אף רייזינ'ם גראמאטיק האָט געגעבן:

327. ק—ן, ליטערארישע מאָנאטשריפטען, IV ווילנא 1908, 153—156.

328. פ. קליין, די יודישע שפראַך־לעהרע...: ליטערארישע מאָ־נאטסשריפטען, III ווילנא 1908, 60—77.

די ארבעט איז, צום באדויערן, ניט פארענדיקט געוואָרן. אין יר געפינען זיך ערנסטע באויבאכטונגען וועגן יידישן סינטאקסים. דער ארטיקל ברענגט אויך אינטערעסאנטע באמערקונגען מכּח דער אנטוויקלונג פון דער יידישער שפראך. נאָר זיין אלגעמיינע מיינונג, אז די אייגענטימליכקייטן פון דער יידישער שפראך שטאמען בלויז פונ'ם העברעישן איינפלום, איז לחלוטין ניט ריבטיק. ווים דען דער מחבר גיט, אז פונקט דיזעלביקע אייגנטימליבקייטן באגעגענען זיך אין פיל דייטשע פאָלקס־דיאלעקטן (בפרט אָבער אין ביירישעסטרייכישן) און אויך אין די סלאווישע שפראכן?

329. נח פרילוצקי, מאַטעריאַלען פאַר יודישער גראַמאַטיק און אָרטאָגראַפיע: לעבען און וויסענשאפט I ווילנא 1909, נ' 5.

אינטערעסאנטע געדאנקען וועגן די אויפגאבן פון דער יידישער פילאָלאָגיע און וועגן דעם יידישן פארטיציפ.

330. דר. X, פראָבען צו אַ יודישער גראַמאַטיק: לעבען און וויסענשאפט I ווילנא 1909 נ' 7 און 9. אינטערעסאנטע פאָנעטישע באמערקונגען מכּח איינצלנע ווערטער.

331. H. Bourgeois, Le Jargon ou le Judéo-Allemand, Courte étude philologique... Bruxelles et Leipzig, 1909, 46 pp.

דער ביכל איז געשריבן מיט א גוטן ערנסטן ווילן, האָט אָבער קיין שום ווערט ניט, ווייל ד"ר בורזשוא פארלאָזט זיך זער נאיוו אף דער דזשואיש ענ־ציקלאָפעדיע (ז' אויבן № 141, 142) און שעפּט פון דאָרט אלע נארישקייטן און אלע גרייזן, און א חוץ דעם ווייס ער גאָרנישט. זיין „כרעסטאָמאטיע" האָט ער גענומען פון גרינבוים'ען און טיילווייז מוסיף געווען פון א פאָר יוד. צייטונגען.

* 332. S. de Woolf, Grammar of the Yiddish Language, London 1910 [געזעהן אין א קאטאלאָג פון א בוכהאנדלונג].

333. דר. חיים ספיוואַק און יהואָש..., אידיש ווערטערבוך, ניו־יאָרק 1911, ז' XI—XXIX (אַיינלייטונג).

אן אינטערעסאנטער, הגם גאנץ אויבנאופיקער איבערבליק איבער די גראַ־מאטישע פאָרמען פון די העבראיזמען אין דער יידישער שפראך. פאראן דאָרט אויך א פאָר ניט־ריכטיקע כּללים. אזוי, ברענגען די מחברים דעם כּלל, אז א חטף־פתח אונטער אנ' „א" אָדער „ע" נאָך א פתח לייענט זיך ווי j, און בע־מערקן ניט די אויסנאמען דערפון (יַעֲקֹב —„יאינקעוו", תַּעֲנִית—„טאָנעס", בַּעֲוֹנוֹת—„האאוויעס"). די מחברים פארבייטען אומעדום די טאָפּלטע ענדונג „ענען" מיט „ען"; אויב אָבער שוין מסכּים זיין צו דער רעפאָרם, איז אויך נאָר דאָרט, וואו דער ערשטער „ען" פאלט ארוים אין דער בויגונג: אזוי, למשל, בויגט מען „ייך גנב'ע, ער גנב'עט, ייך חנפ'ע" א. ד. גל., מעג מען זאָגן דעם אינפיניטיוו „גנב'ען, חנפ'ען",—צוריק אָבער בויגט מען „ייך דרש'ן, ער דרש'נט, ער פסק'נט, ער חקר'נט", טאָ מוז מען זאָגן דעם אינפיניטיוו „דרש'ענען, פסק'־ענען, חקר'ענען". אויב די מחברים פירן ארוים „חקרנ'ען" פון „חקרן", מעג מען דאָך ארויספירן אויך „דרשנ'ען" פון „דרשן"! זיי שרייבן „שרפ'ן" אן א „ה"—טאָ פארוואָס „טענה'ן" מיט א „ה"?

לערביבער פון יידיש־טייטשער „עברי", כרעסטאָמאטיעם און אנטאָלאָגיעס (לידער־זאמלונגען) פאר אָנפאנגער און פאר'ן פאָלק, בריוושטעלער א. ד. גל., לאָז ייך אף אנ'אנדערש מאָל.

2) ווערטערביבער.

ז' אויבן № 103.

* 334. О. М. Лифшицъ, Русско-новоеврейскій словарь, 2 изд. Житоміръ 1874, 3 изд. ib. 1881, 4 изд. 1886.

* 335. דערזעלביקער. Новоеврейско-русскій словарь, Житоміръ 1876.

[Сист. Указ. № 169 n⁰ 4341; Dalman, Jüd.-deutsche Volkslieder, s. VII; Jew Enc. VII 308; L. Wiener № 123, p. 247].

דאלמאן און ווינער לויבן שטארק ליפשיצ'ס ווערטערביבער, ווי אנ' אוצר פון דער יידישער שפראך.

* 336. I. Дрейзинъ, Полный русско-новоеврейскій словарь 5 изд. Варшава 1894, 823 стр.

אינ'ם ווערטערבוך שטעקט פיל ארבעט, נאָר קיין וויסנשאפטליבן ווערט האָט ער ניט, ווייל דער מחבר האָט ניט געהאט לחלוטין קיין באגריף מכּח יידישער גראמאטיק, שפראך־געשיכטע און וויסנשאפטליכן אויסלייגן.

* 337. Alexander Harkavy, Complete English-Jewish Dictionary, 1891.

* 338 דערזעלביקער. Dictionary of Yiddish Language: Yiddish-English, 1898.

* 339. דערזעלביקער. Yiddish Dictionary (pocket-edition). [Jew. Enc. VII 234].

340. איגנאַץ בערנשטיין..., יודישע שפריכווערטער און רעדענסאַרטען, ווארשא—קראקוי, תרס"ח 1908, 341.

צום סוף בוך איז צוגעגעבן א **Glossar**, אין דער לאטיינישער טראנסקריפציע, פון 84 זייט מיט אנ'ערך 1600—1800 ניט־דייטשע ווערטער, וואָס טרעפן זיך אין די געזאמלטע שפריכווערטער. ה' בנימין זעגעל, וועלאבער האָט געשפּילט אזא גרויסע ראָל אין דער זאמלונג פון די שפריכווערטער און זייער סיסטעמאטיזירונג, האָט געהאט די פריינדליבקייט צו געבן מיר מכּח דעם ווערטערבוך צו דער זאמלונג די פאָלגנדע ערקלערונג: דער ווערטער־בוך איז צונויפגעשטעלט גאָר פון בערנשטיין, און ה' זעגעל נעמט אף זיך ניט די אחריות פאר זיין אינהאלט און פאָרם.

* 341. י. פיראָזשניקאָוו, העברייאיזמען־ווערטערבוך, 1908.

ייך האָב נעזעהען אַ קאָרעקטור־בויגן פונ׳ם אות „א״, וואָס דער מחבר האָט צונעשיקט צו דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפערענץ. פאַרגלייכנדיק מיט יהואָש׳ס ווערטער־בוך (ז׳ אונטן № 343), זעה ייך, אַז ה׳ פּיראָזשניקאָוו׳ס וואָלט נעווען פיל אָרימער אין ווערטער און אויסדרוקן. פונדעסטוועגן נעפינען זיך ביי יים אייניקע ווערטער, וואָס יהואָש האָט ניט, און אַ חוץ דעם האָט דער פראַגמענט די מעלה, וואָס בא די אויסדרוקן ווערט אָנגעוויזן די שטעלע אין תנ״ך אָדער תלמוד, פון וואַנען זיי שטאַמען. מיר דוכט, אַז ה׳ פּיראָזשניקאָוו׳ס ווערטערבוך איז ניט ערשינען.

* 342. נ. נאָלאָמב, מלים בלשוני (העברעיש־יידישעס ווערטערבוך פון העבראַיזמען), ווילנאָ 1910, פאַרלאַג יאַוואָרקאָווסקי, 400+48 זייטן.

[Mitteil. z. jüd. Volkskunde, 1911, 156].

343. ד״ר חיים ספּיוואַק און יהואָש (ש. בלומגאַרטען), אידיש ווערטערבוך..., ניו־יאָרק (פאַרלאַג „יהואָש״), 1911, XXXI+340 זייטן.

ס׳איז אַ ווערטערבוך בלויז פון העבראַיזמען. און אַ רעזולטאַט פון אַ נרויסער פלייסיקער אַרבעט, וואָס פאַרמאָגט אַ הויכן וויסנשאַפטליכן, און נאָך אַ העכערן פּראַקטישן ווערט. ס׳איז אַ ער אַפילו בונ׳ם ערשטן בליק צו באַמערקן, אַז אינ׳ם ווערטערבוך פעלן אַ סך ווערטער, וואָס ווערן אָפט נעברויכט אין יידיש, סיי אין ריידן, סיי אין שרייבן. אַזוי פעלן דאָרט, למשל: אין־סוף, ארץ זבת חלב ודבש, בונד במלכות, בית הלל, בית שמאי, כמציאות ניט זיין, כצלמו וכדמותו, זנות בנים (אלס הפוך צו זכות אָבות), זיך תנ׳ען, מגדל בבל, מנייר זיין, מהאי טעמא, מוסד (יס), מבניס זיין בבריתו של אברהם, מסכן, על נהרות כבל, עם עולם, עמק הבכא, ריב הלשונות, שבלת, שם הנרדף, שעיר לעזאזל, תכלית המכון, תעודה און פיל, פיל אַנדערע. בכלל האַלט דער ווערטערבוך אַרום 6—7 טויזנט ווערטער און אויסדרוקן. די שרייבונג איז ניט נאַנץ אויסנעהאַלטן, די אַרמעישע ווערטער ווערן נעשריבן ווי העברעישע („אדרבא״ מיט א „ה״ו), דער מקור פון די אויסדרוקן ווערט ניט דערקלערט; ס׳ווערען נעבראַכט אַזוינע ווערטער, ווי „קינדס״, וואָס האָבן, לכל הדעות, מיט העברעיש קיין שום שייכות ניט, בשעת פיל אַנדערע ווערטער, וואָס דער עולם האַלט (אָפּטמאָל על פּי טעות) פאַר העברעישע, ווערן ניט דערקלערט: אַזוי פעלן, למשל די ווערטער: דאַוונען, פּאַלמעסן, קאַטאָוועס. אין דער אָפּטיילונג פון פאַרשוינען נעמען פעלן אַזוינע נעברויכליכע ווי: אביי, רבא, שלמית, שושנה, ס׳פעלט אויך דער ביבלישער נאָמען פדהצור, וואָס שלום־עליכם האָט נעמאַכט אַזוי פאָפּולער. די יידיש־טייטשע ווערטער זיינען ביי די נעערטע מחברים שטאַרק פאַרדייטשמעריסט, און די שרייבונג זייערע איז לחלוטין ניט אויסגעהאַלטן. דאָס אַלץ זיינען אָבער קליינינקייטן, וואָס מוזן און קאָנען אויסנעבעסערט ווערן אין דער צווייטער אויסגאַבע: דעמלט וועט דער וויסנשאַפטליכער ווערט פון דעם ווערטערבוך שטיין פיל העכער.

344. ב. קאַרלינער, פרעמדווערטערבוך, וואַרשאָ 1910.

ייך קאָן נאָר זאָגן: אָן אַ גרעניץ איז די פעהינקייט פון עם הארצים צו פראָדוצירן שמאַטעס!

345. א. נ. פּינסקי, זשאַרגאָנישעס פרעמד־ווערטערבוך, ווילנאָ און פּיאָטרקאָוו.

צווישן די „פרעמדע ווערטער״ רעכנט דער „נעלערנטער מחבר״ אויך די העברעישע, אָבער טאַקע נאָר די סובסטאַנטיוון ווי „מלבוש, מנחג, מנחה, מלך״ ובדומה. מיט די פעלים, אַדיעקטיוון א. ד. גל. צו רעכענען זיך שטייט ניט אָן פאַר אַזאַ חכם מופלג, ווי א. נ. פּינסקי...

3) דיאַלעקטאָלאָגיע (פון די יידיש־טייטשע דיאַלעקטן).

דיאַלעקטן בכלל:

* 346. ש. צייוענשטאַט, די נרעניצען פון דער יודישער שפראַך און איהרע אויסשפּראַכען: ליטעראַרישע מאָנאַטש־הפטען IV ווילנאָ 1908.

ז׳ אויך אויבן נומ 119, 120 און 163.

עלזעסישער דיאַלעקט:

347 **C. Th. Weiss, Das elsässer Judenteutsch:** Jahrbuch f. Geschichte, Sprache u. Literatur Elsass-Lothringens, XII Strassburg 1896, 121-182.

348. C. W. Faber, Zur Judensprache in Elsass: ibid. XIII 1897, 171.

349. H. Léwy, Zur Judensprache in Elsass: ibid. XIV 1898, 78.

350. Ed. Halter, Die Mundarten in Elsass, Strassburg 1908, (Kap. XIII: Die Mda. der Juden).

4) נעשיכטע פון דער שפּראַך און ייר אורשפּרונג.

351. A. Berliner, Mittelhochdeutsches in jüdischen Quellen: Jüdische Presse I, Berl. 1870, Litteraturblatt № 1.

352. דערזעלביקער, Die mittelhochdeutsche Sprache bei den Juden: Jhrbuch f. jüd. Geschichte u. Liter., I Berlin 1898, 162.

353. L. Zunz, Jüdisch und Deutsch: Hebräische Bibliogr., XI Berl. 1871, 16.

354. **Leopold Löw, Graphische Requisiten u. Erzeugnisse bei den Juden,** II Lpz. 1871, 53—81.

פאָרשט אויס די נעשיכטע פון דער יידישער שריפט, פון יירע פאַרשיידענע אופנים (אויך די יידיש־טייטשע שריפט) און יירע סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע באַדינגונגען. ס׳איז אָבער צו באַדויערן, וואָס לעוו ברענגט ניט די פאַרשיידענע שריפט־אופנים נופא.

355. **Moritz Güdemann, Geschichte des Erziehungswesens u. d. Cultur d. abendländischen Juden** (I Band) Wien 1880, 273—280 u. B. III Wien 1888, 69—79 u. 280—297.

1) מכח דעם איינפלוס פון פראַנצויזיש אַף יידיש־טייטש; 2) צו דער נעשיכטע פון דער יידיש־טייטשער אויסשפּראַך און אָרטאָגראַפיע. ס׳איז פאַראַן אַ העברעאישע איבערזעצונג (פונ׳ם I באַנד):

355a. ד״ר מ. נידעמאַן, התורה והחיים בארצות המערב בימי הבינים..., מתורגם ע״י א. ש. פריעדבערג (אחיאָסף) וואַרשא 1896.

356. M. Güdemann, Üb. d. Aussprache deutscher Buchstaben (Bemerkungen einiger Rabbiner d. 15 Jhrh.): Zeitschrift f. deutsche Sprache (Sanders) I 104.

357. Alfred Landau, (Bemerkungen): Ztschr. f. d. deutschen Unterricht (Lyon), VIII Lpz. 1894, 851.

358. **דערזעלביקער, Das Deminutivum der galizisch-jüdischen Mundart:** Deutsche Mundarten (J. W. Nagl) I, Heft I Wien 1896, 46—58.

ד״ר לאַנדוי האָט נעהאַט דעם מערקווירדיקן און פרוכטבאַרן איינפאַל צו דערגיין אַפּ׳ן נרונד פון די פאַרקלענערונגס־פאָרמען אין יידיש, וואָסערע מיטל־הויך־טייטשע דיאַלעקטן האָבן נעהאַט דעם נרעסטן איינפלוס אַף יידיש. ער קומט צום אויספיר, אַז יידיש־טייטש אין מזרח־איראָפּע שטאַמט פון פאַרשיידענע דייטשע מדינות, דערהויפּט אָבער פון די מיטל־הויך־טייטשע דיאַלעקטן.

359. **דערזעלביקער, Die Sprache der Memoiren der**

Glückel von Hameln: Mitteilungen d. Gesellschaft f. jüd. Volkskunde, Heft VII Hamburg 1901, 20—68.

ד"ר לאנדוי איז אנ'אויסגעצייכנטער קענער פון דער דייטשער (און גויך יידיש-טייטשער) שפראך-געשיכטע. דא גיט ער א גלענצנדן אנאליז פון דער שפראך פון די זכרונות פון גליקל האמיל (וואס פון זיי וועלן מיר נאך האבן צו רעדן אונטן אין דער אפטיילונג „דאקומענטן") און א ווערטערביכל צו די דאזיקע זכרונות.

360. Alfred Landau u. Bernhard Wachstein, Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619, Wien u. Lpz., 1911, Einleitung.

וועגן בינטל בריוו (פון פראג קיין ווין אין 1619 יאר), וואס ד"ר לאנדוי און ד"ר וואכשטיין האבן ענטדעקט און פארעפנטליכט, וועלן מיר נאך האבן צו רעדן אונטן אין דער אפטיילונג „דאקומענטן". אין דער הקדמה מאכן די ארויסגעבער, צווישן אנדערש, אויך אייניקע גראמאטישע באמערקונגען וועגן דער שפראך פון די יידיש-טייטשע בריוו (אינ'ט בינטל זיינען על פי רוב יידיש-טייטשע בריוו, א טייל אויך העברעישע) און געבן א ווערטערביכל צו די בריוו.

361. **Richard Loewe, Die jüdisch-deutsche Sprache:** Ost u. West IV Berlin 1904, 655—664.

א קורצער פאפולערער ארטיקל, וואס גיט אבער אנ'אויסגעצייכנטן איבערבליק פון דעם, וואס די יידיש-טייטשע לינגוויסטיק האט ביז אהער דערגרייכט, און שטעלט זיך אפ ספעציעל אף דער פראגע, פון וועלכע דייטשע דיאלעקטן יידיש שטאמט.

362. **ש. ניגער, וועגן יודישע שרייבער,** ב. I ווארשא 1913 פערלאג שרעבערק (ארט. „שלום יעקב אבראמאוויטש", V 31—39).

ה' ניגער שילדערט די ווירקונג, וואס מענדעלי מו"ס האט געהאט אף דער אנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראטור-שפראך.

5) פארשיידענע לינגוויסטישע פרטים.

363. J. M. Jost, Die jüdisch-deutsche Sprache: Jahrbuch d. Nützlichen u. Unterhaltenden f. Jsraeliten (Klein u. Büchner) XVI Darmstadt, (?) 1857 (?), 72.

364. Abraham Tendlau, Sprichwörter und Redensarten deutsch-jüdischer Vorzeit, Fr. M. 1860.

צו טענדלוי'ס בוך וועלן מיר זיך נאך אומקערן אין דער אפטיילונג „פאלקלאר". טענדלוי ברענגט אויך לינגוויסטישע פירושים אף פיל ווערטער, וואס באגעגענען זיך אין זיין זאמלונג. אבער די פירושים זיינען ניט תמיד געלונגען.

365. **M. Steinschneider, Der Vocalbuchstabe y: Hebr. Bibliogr. VI** Berl. 1863, 119—120.

שטשנ' ברענגט, אפ'ן גרונד פון אלטע בתב-יד'ן און ביכער, אינטערעסאנטע פאקטן צו דער געשיכטע פונ'ט אות „ע" (e) אין דער יידיש-טייטשער ארטאגראפיע.

366. **אד"ם** (=אברהם דוב מיכאלישקער) **הכהן בן חיים לעבענזאהן, יתרון לאדם ...,** ווילנא 1874.

דאס איז א קריטישער פירוש און הוספה צו: יהודה לייב בן זאב, ס' תלמוד לשון עברי, און איז געדרוקט געווארן אינ'ם „אונטערשטן שטאק" פון דעם לעצטן בוך. אף ז. 19-25 (יתרון לאדם ל„מאמר ב' בהברות האותיות") מאכט אדם הכהן זער אינטערעסאנטע סיסטעמאטישע באמערקונגען צו דער פאנעטיק פון די העברעישע ווערטער, וואס גייען ארײן אין יידיש-טייטש; הוץ דעם דערקלערט ער דעם איינפלוס פון דער דייטשער שפראך אף אונדזער העברעישער הברה.

367. M. Grünwald, Über d. jüd.-deutschen Jargon, vulgo Kauderwelsch genannt, Budapest 1876; 2 Aufl. Prag 1888. 16 s. (S.-Abdruck aus d. „Ungar. Israelit" 1876).

ס'איז א שרעקליבע שמאטע, הגם דער מחבר איז געווען א פראפעסאר און האט געהאט גרויס „רחמנות" אף רעט בא'עולט'ן „דייטשען דיאלעקט". דער „געלערנטער" מחבר איז אזוי נתפעל געווען פון זיין עט-הארצ'ישער סחורה, אז ער האט זי געלאזט דרוקן גאנצע דריי מאל. א שמאטע האט אבער מזל: לא די, וואס זי האט „אויסגעהאלטן" דריי אויפלאגן, האט זי נאך זוכה געווען ארויסצורופן עטלאכע רעצענזיעס:

368. N. Brüll's Jahrbücher f. jüd. Gesch. u. Literatur, III, Fr. M. 1877.

369. M. Gaster's. Monatschr. f. Gesch. u. Wissensch. d. Judentums, 1879.

ייך האב נאך ערגעץ באגעגנט א רעצענזיע, נאר ייך געדענק ניט, וואו. אבער דעם אמת זאגנדיק, האט מען אין די אלע רעצענזיעס דעם פראפעסאר בדבעי מכבד געווען מיט פארדינטע שמיץ.

370. Heinrich Teweles, Der Kampf um die Sprache (Linguistische Plaudereien) Lpz. 1884.

(אנ'איבערדרוק פון „Bohemia" פראג 1884)

371. H. T. Linguistische Plaudereien: Bohemia, Prag. Beilage vom 29 Juli 1884.

372. M. Grünbaum, Mischsprachen und Sprachmischungen, Berlin 1885.

373. S. Wiener, Das jüdische Volapük: Magazin f. d. Literatur des Auslandes, Berlin, 15 Juni 1886.

374. J. Babad, Referat üb. Sutermeister's „Schwizer-Dütsch": Ztschr. f. Völkerpsychol. u. Sprachwiss. (Lazarus u. Steinthal), XVI Berl. 1886, 205—207.

375. L. Wiener, On the hebrew element in slavo-judaeo-german: Hebraica (further: Amer. Journ. of Semitic Languages) X Chicago 1893, 175.

* 376. י. ח. טביוב, יסודות עבריט בזרגנן: הזמן ס'פעטערבורג 1903, 126—144 [Pinés № 131].

* 377. יודא יפה, וועגן אידיש אלס א שפראך: ליטעראטור (יואל ענטין), ניו-יארק נ' 1. [ראס נייע לעבען (ח. זשיטל.) 1910 נ' 6, 53].

* 378. ש. אייזענשטאט: פריינד, ווארשא 1912. [א פריוואטע מיטטיילונג].

ב. לינגוויסטישע שטרייט-פראגן און זייטיקע פראגן.

1) די רעפארט פון דער יידישער שפראך און ארטאגראפיע

ז' אויבן נ' 179.

379. מ. פינקעלמאן, מאמע לשון, אדעס, אן א יאר, 7 זייטלאך.

צנ'עט הארצ'יש בראשורל מיט א „פאלעמישן" איגהאלט. פארמולירט אבער אייניקע ארטאגראפישע פאדערונגען פונ'ט שטאנדפונקט פון א פראסטן בשר ודם, און מיט אט די פאדערונגען מוז זיך דאך רעבענען די יידישע פילאלאגיע.

380. ש. ניגער, דייטשמעריש: לעבן און וויסענשאפט, ווילנא 1912 יאר, נ' 11—12.

381. שלוט אש, רייטשמעריש [אנ'ארטיקל, ייך קאן זיך ניט דערמאנען, אין וועלבער צייטונג און ווען].

382. דר. חיים זשיטלאווסקי, די פילאזאפיע ..., ניו-יארק 1910,

פאָרווערטס, ז. II—IV [וועגן א וויסנשאַפטליכער טערמינאָלאָגיע אין יידיש].

* 383. יודא א. יאַפּע, שרייבן אָדער שרייבען?: ליטעראַטור (יואל ענסין), ניו-יאָרק [דאָס נייע לעבען, II 463].

2) וועגן דעם פּראָיעקט אריינצופירן דעם לאַטיינישן אלף-בית.

איינער פון די ערשטע, וואָס האָט פאָרגעשלאָגן די רעפאָרם, איז געווען, אויב איך האָב קיין טעות ניט, ד״ר נתן בירנבוים. ער האָט אָבער פאַרשטאַנען די זאַך פיל טיפער, איידער די איצטיקע „לאַטיין-יודישיסטן״ ער האָט פאָרגעשלאָגן אריינצופירן דעם לאַטייניש אלף-בית גלייכצייטיק פאַר ביידע שפּראַכן—אי פאַר יידיש אי פאַר העברעיש (דערנאָך האָט ער אָבער—№ 385— צוגעגעבן, אז פאַר העברעיש איז די רעפאָרם נאָך ניט צייטיק).

384. Mathias Acher (Dr. Nathan Birnbaum), Hebräisch und Jüdisch: Ost und West, II Berl. 1902, 464.

385. דערזעלביקער, Die Sprachen des jüd. Volkes: Jüdische Abende, Wien 1904, № 1.

ביידע אַרטיקלען זיינען אויך אריין אין זיינע Ausgewählte Schriften ב. I, טשערנאָוויץ 1910, 301—325.

386. ד״ר. X, וועגן א יידישער גראַמאַטיק און רעפאָרם אין דער יודישער שפּראַך. לעבען און וויסענשאַפט (א. ליטווין), ווילנא 1909, נ׳ 1.

387. די לעזער איבער דער רעפאָרם פון דער יידישער שפּראַך: ibid. נ׳ 2—5 (שפּרעכזאַל).

388. יודא א. יאַפּע, די קלאַנגען פון אידיש און דער אידישער אלף-בית: דאָס נייע לעבען (ח. זשיטלאָווסקי) I, ניו-יאָרק 1909, 529, 701.

* 389. „אונזער שריפט״, דער ערשטער אידישער זשורנאַל אין אלוועלט-ליכער לאַטייניש שריפט, ארויסג. און רעדאַג. פון מיכל קאַפּלאַן און ב. באָט-ווינניק, ניו-יאָרק 1912 [№ 390].

דער דאָזיקער „ערשטער״ זשורנאַל האָט געהאַט, נאַטירליך, די אייגענע „אריכת ימים״, ווי זיין פאָרגייענגער אין רומעניען אין 1902 יאָר, וועגן וועלכן ס׳האָט געהערט ד״ר בירנבוים (נ׳ 384). מיר האָט מען אויך דערציילט, אז אין רומעניען איז מיט 8 יאָר צוריק צעהן ארויס אזא מין „זשורנאַל״.

390. דוד פּינסקי, אידיש — און די לאַטיינישע שריפט: אידישע וואָכענ-שריפט (דוד פּינסקי און יוסף שלאָסבערג), ניו-יאָרק 1912, נ׳ 3. (איבערגע-דרוקט אין „פריינד״, ווארשא 1912, נ׳ 44).

391. אבראַמסאָן, נייע אותיות: פריינד, $^{2}/_{15}$ פעבר. 1912.

* 392. מתתיהו מיזיס, מיט וואָס פאַר אותיות זאָלען מיר שרייבען יודיש?: פּראָסטינ׳ס קאַלענדאַר, לעמבערג, 1910 יאָר [פּרימאַטע מיטטיילונג פונ׳ם מחבר].

393. בן אדיר, א שעדליכע פאַנטאַזיע...: דאָס נייע לעבען (ח. זשיט-לאָווסקי) IV ניו-יאָרק 1912, 244.

* 394. ש. ניגער: די אידישע וועלט, ס׳פּעטערבורג 1912 נ׳ 4.

3) די ווירקונג פון יידיש-טייטש אַף אַנדערע שפּראַכן.

אא) אַף העברעיש.

ז׳ אויך נ׳ 367 און 129.

395. M. Steinschneider, Die fremdsprachlichen Elemente im Neuhebräischen, Prag 1845, 29.

396. Martin Schreiner, Zur Geschichte der Aussprachen des Hebräischen: Ztschr. f. alttestamentliche Wissenschaft VI 1886, 258—259.

397. Leo Metmann, Die hebräische Sprache in d. Gegenwart: Ztschr. f. Demographie u. Statistik der Juden, III 1907, 129.

בב). אַף די איבעריקע שפּראַכן:

398. A. Kretschmar, Allgem. Fremdwörterbuch ... (2 Aufl. ?) bearb. von K. Böttcher, Lpz. 1882, Anhang: Dem kaufmännischen Verkehr eigenthümliche jüd.-deutsche Ausdrücke (S. 363—378).

399. Otto Heilig, Beiträge zu einem Wörterbuch d. ostfränkischen Mundart des Taubergrundes: Programm d. Realschule zu Heidelberg, 1894.

400. Leo Wiener, The Judaeo-German Element in the German Language: The American Journal of Philology XV, 329.

401. O. Meisinger, Lotekhôlisch, Ein Beitrag zur Kentniss d. fränkischen Händlersprache: Ztschr f. hochdeutsche Mundarten III 1902, 121.

402. Л. Винеръ, Еврейско-Нѣмецкія слова въ русскихъ нарѣчіяхъ: Живая Старина (Изд. Отд. Этнографіи Имп. Рус. Геогр. О-ва) V Спб. 1895, 57.

ווינער האַלט ווייס-רוסיש און קליין-רוסיש פאַר רוסישע „דיאַלעקטן״ (?). יידיש-טייטש האָט אָבער געחירקט ניט אַף „דיאַלעקטן״, גאָר טאַקע אַף גאַנצע „שפּראַכן״.

דער יידיש-טייטשער דיאַלעקט אין אונגאַרן:

403. Balassa Jozsef, Magyar zsidó szójárás: Evkönyv (Izraelita Magyar Irodalmi Társulat) IV Budapest 1898, 114.

4) דער איינפלוס פון יידיש-טייטש אַף די גנבי׳שע דיאַלעקטן.

דאָס איז אויך א פּרק אין דער יידישער שפּראַך-וויסנשאַפט. מיר האָבן שוין געזעהן (נ׳ 103), אז דער גרעסטער ווערק וועגן דער יידיש-טייטשער פילאָלאָגיע איז אויסגעוואַקסן פון דעם שייכות, וואָס עקזיסטירט צווישן דער יידישער שפּראַך און די דייטשע גנבי׳שע דיאַלעקטן. ס׳איז אויך קיין וואונדער ניט: יידן האָבן אין אַלע צייטן אויבגעמאַכט א הויכן פּראָצענט צווישען די גנבי׳שע און שווינדלערישע באַנדן. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס אין די גנבי׳שע דיאַלעקטן פון די אומות העולם, בפרט אָבער אין דייטשלאַנד, געפינט זיך א סך ווערטער פון יידיש; און דערהויפּט זיינען דאָס פאַרדאָרבענע העברעישע און אַראַמעישע ווערטער. אַליין דער וואָרט Gauner (שווינדלער, באַנדיט) איז ניט קיין דייטשער, און די גרעסטע פילאָלאָגן זיינען מסכים, אז דער וואָרט שטאַמט פון העברעיש. אַוועלאַלעמאַן מיינט, אז Gauner שטאַמט פונ׳ם פּעל „ידע״, וואַגנער—אז פון „ינה״. די דאָזיגע דערקלערונגען זיינען באַשיימפּערליך אומריכטיק; די ריכטיקסטע דערקלערונג וועט, דוכט מיר, זיין — אז Gauner שטאַמט פון „יָוָן״[1]. דערפאַר פלעקט מען אויך רופן די דייטשע גנבים-שפּראַך „יעונישע (יְוָנִישע:) שפּראַכע״. ס׳איז באַקאַנט, אז די ערשטע משכילים (די

[1]) Gauner האָט פריהער געהייסן „Jauner", און מיט דער צייט, ווי ס׳טרעפט אָפט אין פלאַטדייטש, איז דער j אַריבער אין g. אז jauner שטאַמט אָבער פון יָוָן (און ניט פון א פּעל, ווי „ינה״), איז זער וואַרשיינליך, ווען מ׳נעמט אין באַטראַכט די באַטייטונג פון „יון, יונים״ (סאָלדאַטן, ראָצע, באַנדע) אין יידיש. נאָך עד היום געפינט זיך אין איינער פון די עלטסטע גאַסן פון ווין א יאָרהונדערטער-אַלטער שמוציגער רעסטאָראַן, וואָס רופט זיך „גריבישעס בייסעל״. „בייסעל״ איז פערקלענערונג פון „בית״ (הייזל), און „גריכיש״ איז דאָך ניט מער און ניט ווייניקער, ווי „יוניש״.

מענדעלסאָניאַנער) האָבן אונדזער פאָלקס־שפּראַך אַ נאָמען געגעבן „זשאַרגאָן“. „זשאַרגאָן“ איז אַ פראַנצויזיש וואָרט, וואָס שטאַמט פונ'ם XIII—XIV יאָרהונדערט (jargon, gergon); פון וואַנען די פראַנצויזן האָבן דעם וואָרט גענומען, איז ניט בעקאַנט, נאָר איין זאַך איז פעסטגעשטעלט (בפרט פון שײנעאַנו, ז' אונטן נ' 411 און 412)—אַז „זשאַרגאָן“ האָט צוערשט און נאָך אַ צייט מיט יאָרהונדערטער באַטייט ניט מער און ניט ווייניקער, ווי די גנבים־שפּראַך. אונדזערע ציוניסטישע „זשאַרגאָן“־פרעסער מעגן זיך דאָס מערקן, און דאַרפן אויך ניט פאַרגעסן, אַז אין די גנב'ישע דיאַלעקטן זיינען אַריינגעגאַנגען דווקא די העברעישע ווערטער פון „זשאַרגאָן“.

מכּח אָט די אַלע פראַגן זיינען מיר באַקאַנט, נאָך אַווע־לאַלעמאַן, די פאָלגנדע שריפטן:

404. (B. Fischer), Der Kleine Avé-Lallemant, Lpz. 1887.

דער ביכעל איז ערשינען אַנאָנים, און איז אַ פּאָפּולאַריזאַציע פון אַווע־לאַלעמאַנ'ס ווערק (אויבן נומ' 103). דער פּאָפּולאַריזאַטאָר, בערנהאַרד פישער, אַ ייד, האָט אַנטפּלעקט זיין אַנאָניט אין זיין בראָשורע „תּלמוד אונד שולחן ערוך“, לייפּציג 1893.

405. Friedrich Kluge, Rotwelsch, Quellen und Wortschatz der Gaunersprache, I Strasburg 1901.

406. L. Günther, Das Rotwelsch des deutschen Gauners, Lpz. 1905.

אַ אינטערעסאַנטע רעצענזיע אַף גינטערן:

407. A. Landau's: Mitteilungen zur jüd. Volkskunde, Heft XXV 1908, 35—38.

408. A. Landau, Bemerkungen u. Nachweise zum Wörterverzeichniss d. Geheimsprache von 1735: Schweizerisches Archiw f. Volkskunde IV, Zürich 1900, Heft 3.

409. Kochemer-Loschen: Meyers Konversations-Lexikon, 5 Aufl. Wien u. Lpz. X 1895, 316.

410. Rotwelsch: Brockhaus' Konversations-Lexikon, 14 Aufl. XIII 1908, 1037.

411. L. Sainéan, L' Argot ancien ..., Paris 1907.

412. דערזעלביקער, Les sources de l'argot ancien I, Paris 1912.

412a. Slang: The Encyclopaedia Britannica, 11 Ed., XXV, Cambridge 1911.

5) ווי אַלט איז די דייטשע שפּראַך בּאַ די יידן אין דייטשלאַנד?

וועגן דעם זעה אויבן די נ' 103, 110, 118, 119, 120, 130, 131, 151, 352, 353, 356, און פיל אַנדערע. דאָ וועל איך זיך אָפּשטעלן נאָר אַף איין אינטערעסאַנטן עפּיזאָד וואָס באַרירט די פראַגע, צי איז יידיש־טייטש ניט עלטער פאַר טויזנט יאָר. אין 1858 יאָר האָט אַ ווינער אַרכעאָלאָג צאַפּפערט, אַ ייד, געהאַלטן פאַר דער ווינער אַקאַדעמיע פון וויסנשאַפט דעם פאָלגנדן פאָרטראַג:

413. Georg Zappert, Über e. althochdeutsches Schlummerlied: Sitzungsberichte d. philosophisch-histor. Classe d. Kais. Akademie d. Wissenschaften (in Wien), XXIX (Jg. 1858), Wien 1859, 302—314.

דערביי האָט צאַפּפערט בעוויזן זיינע קאָלעגן אַ שטיקל פּאַרמעט, וואָס וועדליק ער האָט דערציילט, האָט ער אַראָפּגענומען פונ'ם רוקן פון אַ פּאַפּירענעם כתב־יד פונ'ם 1435 יאָר; דער פּאַרמעט איז אָבער מיט פיל יאָרהונדערטן עלטער פאַר די טאָוולען, צו וועלכע ער איז געווען צוגעקלעפּט, ווייל אַף ייט געפינט זיך אַ פראַגמענט פון אַן'אַלטן דייטשן וויג־ליד. דער פראַגמענט האַלט ט"ה 5 שורות, געשריבן מיט לאַטיינישע אותיות, נאָר אַנשטאָט די לאַטיינישע וואָקאַל־צייכנס שטייען אָפּט העברעישע נקודות: morgn manstrut; פון אָנהויב און אַפּ'ן רוקן פונ'ס ליד זייען צוגעגעבן עטלאַכע ווערטער אין העברעיש (דערביי שטייען די נקודות, לויט'ן גאָר אַלטן שטייגער, ניט אונטער, נאָר איבער די אותיות: „קשת רות רגל... רזון, רחץ“, און ווערטער פון משלי „חכמה ואדט יפיק תּבונה לך אל“). אינ'ט ליד ווערן דערמאָנט אַלטע גערמאַנישע געטער און ווערן פאַרטייטשט אַף העבּרעיש: (Zanfana, Ostra Tocha) / (דודי , אסתּר, צפּרה) דערפון, ווי אויך פון דער אַלטער שפּראַך פונ'ם ליד, האָט צאַפּפערט אַרויסגעפירט, אַז דער שטיקעל פּאַרמעט שטאַמט נאָך פון יענע צייטן, ווען די דייטשן זיינען נאָך געווען געצנדינער. אויב דער פראַגמענט איז אַן'עכטער, איז דאָס אַ באַווייז, אַז יידן האָבן גערעדט דייטש שוין מיט טויזענט יאָר צוריק אָדער אַפילו נאָך מער, ווי טויזענט יאָר. אַ פאַקסימילע פונ'ט ליד איז אָפּגעדרוקט בּאַ'ם פאָרטראַג (ibid).

אין ווין האָט מען גאָר ניט גע'ספק'ט אין דער עכטקייט פונ'ט פראַגמענט, אויך דער גרויסער לינגוויסט יאַקאָב גרים האָט דעם ליד געהאַלטן פאַר אַן'עכטן. נאָר אין גיכן האָט מען אין געטינגען און אין בערלין אָנגעהויבן צו ספק'ן אין דער עכטקייט פון דער ווינער אַנטדעקונג, און ס'איז אויסגעוואַקסן די פאָלגנדע דיסקוסיע:

414. W. M.: Göttingener Gelehrte Anzeigen, 1860, n⁰ 21, 22.

415. דערזעלביקער, ibid. 1867, n⁰ 27.

416. Franz Pfeiffer, Forschung u. Kritik auf dem Gebiete des deutschen Alterthums, II, Wien 1866, 43—86.

פפייפער פאַרטיידיקט די עכטקייט פונ'ם ליד.

417. (Abr. Geiger): Jüd. Ztschr. f. Wissenschaft u. Leben (A. Geiger), V Breslau 1867, 134.

גייגער קאָן גיט זאָגן אַף געוויס ניט פאַר און ניט קעגן, אָבער מער האַלט ער פון דער מיינונג, אַז דער ליד איז נאָכגעמאַכט.

418. G. Heine: Fremden-Blatt, Wien 1867, n⁰ 110.

419. Ph. Jaffé: Ztschr. f. deutsches Alterthum, Neue Folge I, 1867, 496.

יאַפּע באַווייזט, אַז דער ליד איז געמאַכט געוואָרן פון צאַפּפערט'ן. לויט ווי מיר איז באַקאַנט, האָט דעם לעצטן וואָרט אין דער גאַנצער דיסקוסיע געהאַט משה שטיינשניידער:

420. M. Steinschneider: Hebräische Bibliographie IX Berl. 1869, 58.

שטשנ' האָט קאַטעגאָריש אָפּגע'פסק'נט, אַז: „Das Lied ist und bleibt eine instructive Erfindung Zapperts“ [1]).

1) די וויכטיקסטע ראיות, אַז דער ליד איז נאָכגעמאַכט, זיינען: 1) וואָס די נקודות האָבן דאָרט די בעוויינטלאַכע פּאָרט, בשעת, ווען זיי שטייען איבער די אותיות, מוזן זיי האָבן אַן'אַנדער פאָרט; 2) וואָס ס'איז שווער צו דערקלערן, ווי קומען אַף איין און דעמזעלביקן כתב־יד פון X יאָרה. אי לשון־קודש'דיקע אי „גוי'ישע“ אותיות; 3) וואָס צאַפּפערט האָט זיך ניט אינטערעסירט אַראָפּצונעמען פונ'ט רוקן פון קאָדעקס אויך אַנדערע שטיקלאַך פּאַרמעט, וועלכע זיינען דאָרט געבליבן אָנגעקלעפּט (ד. ה. ער האָט געוואוסט, אַז נאָר אַף דעם שטיקל געפינט זיך זיין ליד); 4) וואָס בּאַ אַ גענויער באַטראַכטונג פונ'ם פּאַרמעט זעהט מען, אַז דער ליד איז געשריבן געוואָרן אַף די אַלטע

מע תּעט אודאי פרעגן, וואו איז אָבער געווען דער שולדיקער אינ׳ס גאַנצען וכוה, אליין צאפפערט, וואָס האָט ער געשווינן? ער איז שוין לאַנג געלעגן אין קבר; געשטאָרבן דעם 23 גאָוו. 1859, נאָך איידער די דיסקוסיע האָט זיך אָנגעהויבן, האָט ער שוין ניט געקאָנט זיך פאַרטיידיקן. נאָך שטיינשניידערס פּבק־דין האָט מען זיך, דוכט מיר, מער ניט אומגעקערט צו דער פראַגע. אַ ווייטן און שוואַכן אָפּקלאַנג פון דער געשיכטע געפינט מען אין צאפפערט׳ס ביאָגראַפיע:

421. Zappert, Georg: Constant v. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, LIX, Wien 1890, 184.

6) ווי אַלט איז די יידיש־טייטשע שפראַך בא די מזרח־יידן.

אא) השערות און טעאָריעס.

קאָנקרעט געשטעלט, איז די פראַגע: צי האָבן יידן אין רוסלאַנד און פוילן אַמאָל גערעדט סלאַוויש. און ווי לאַנג זיי האָבן די סלאַווישע שפּראַכן געניצט? ווען האָט מען אָנגעהויבן רעדן יידיש־טייטש? דער גרעסטער רוב מחברים, וואָס קומען אונטן, האַלטן, אַז יידן האָבן צוערשט גערעדט סלאַוויש, און דערנאָך—אַרום XIV—XVII יאָרהונדערטס, בא דער גרויסער איינוואַנדערונג פון דייטשע יידן, ביסלאַבווייז פאַרביטן די שפּראַך אָף יידיש־טייטש. דער שטאַרקסטער פאַרטרעטער פון דער השערה איז אברהם־אליהו הרכבי, וואָס האָט געזאַמלט גאַהען (9) היסטאָרישע און אַרכעאָלאָגישע ראיות פאַר זיין מיינונג. ער גייט אַזוי ווייט, צו גלויבען אַז נאָך אין XVI און XVII יאָרהונדערט איז בא אַ טייל מזרח־יידען סלאַוויש געווען די פאָלקס־שפּראַך. אייניקע נייע ראיות, אָבער גאָר שוואַכע, האָבן געפּרובט צו ברענגען פאַר ה׳ הרכבי׳ס טעאָריע בערשאַדסקי און ד״ר יצחק שיפּפער. דער ערשטער, וואָס האָט בכלל אַרויסגעשטעלט די דאָזיקע טעאָריע, איז געווען, לויט ה׳ הרכבי׳ס מיינונג, ריב״ל. — אַקעגן דער השערה איז אַרויסגעטראָטן ה׳ ש. דובנאָוו. אָפּ׳ן סמך פון היסטאָרישע דאָקומענטן באַווייזט ער מיט זער שטאַרקע ראיות, אַז אינ׳ם XVI און XVII יאָרהונדערט איז יידיש־טייטש געווען די הערשעדיקע שפּראַך ביי די רוסישע און פוילישע יידן. אָט זיינען די טעאָרעטישע שריפטן מכּח דער פראַגע.

422. יצחק־בער לעווינזאָהן (=ריב״ל), תעודה בישראל..., ווילנא 1828, 35 (הערה); מהד׳ שניה 1855.

423. Franz Delitzsch, Zur Geschichte der jüd. Poesie..., Lpz. 1836, 83.

424. Leop. Zunz. Der Ritus des synagogalen Gottesdienstes, Berlin 1859, 73.

425. מתתיהו שטראַשון, רחובות קריה (הערות והוספות ל„קריה נאמנה והוא קורות עדת ישראל בעיר ווילנא״ מאת שמואל יוסף פין, 1860), הערה ט״ו, עמ׳ 299—302.

שטראַשון האָט בקיצור אָנגעוויזן די אייניקע היסטאָרישע ראיות פאַר דער טעאָריע, וואָס ה׳ הרכבי האָט דערנאָך געניי באַגרינדט.

426. H. Grätz, Geschichte d. Juden IX Lpz. 1866, 71; 3 Aufl. 1891, 64.

426a. דערזעלביקער, History of the Jews, translated by Bella Löwy, IV Lond. 1892, 449.

פלעקן; 5) וואָס דער וואָרט „צפרה״, ווי צאפּפערט שרייבט אַס (אונטער Zanfana), זעהט אויס אין אמת׳ן אַביסעל אַנדערש, דהיינו „צפרת״ — און „צפרת״ הייסט ניט מער און ניט ווייניקער ווי צַפֶּרֶת: די קריטיקער זיינען אַלזאָ משער, אַז צאפּפערט האָט נאָך געהאַט די העזה זיך אונטערצוחתמ׳ען אָפּ׳ן פּראַגמענט.

אין שפ״ר׳ס העברעישער איבערזעצונג (ס׳ דברי ימי ישראל, ח׳ VII ווארשא 1899) האָב ייך די שטעלע ניט געפונען.

* 427. אברהם אליהו הרכבי: הכרמל IV ווילנא 1863, נ׳ 31,—43, V 1864 נ׳ 2—3, 9—10 ו 33—36 [הרכבי נ׳ 430, עמ׳ 1].

428. **А. Я. Гаркави, Объ языкѣ евреевъ, жившихъ въ древнее время на Руси...**: Труды Восточ. Отд. Имп. Рус. Археол. О-ва, Спб. 1865.

* 429. דערזעלביקער, Историч. замѣтка (объ употребленіи евреями рус. языка въ Литвѣ въ нач. XII стол.): Прилолженіе къ „Гакармель“, Вильно 1866, n⁰ 7 [Систем. Указ. № 169, n⁰ 185].

430. **אברהם אליהו הרכבי, היהודים ושפת הסלאַווים ...,** ווילנא 1867, 7—41.

430a. M. Güdemann, Gesch. d. Erziehungswesens u. d. Kultur... (I Band) Wien 1880, 113. (ז׳ איבן נ׳ 356)

431. С. А. Бершадскій, Литовскіе Евреи, Спб. 1883, 395.

432. С. М. Гинзбургъ и П. С. Марекъ, Еврейскія Народныя Пѣсни въ Россіи, Спб. 1901, Предисловіе XXII.

433. R. Centnerszwerowa, O języku Żydów w Polsce, na Litwie i Rusi, Warsczawa 1907 [С. Дубновъ, № 43].

434. ד״ר יצחק שיפּפער, די יודישע שפראַך־לעהרע (בעמערקונגען צו דער געשיכטע): קונסט און לעבען (ז״ב; א. רייזען) I ווארשא („פּראָגרעס״) 1908, 61—67.

דר׳ שיפּערס אַרטיקל אַנטהאַלט אינטערעסאַנטע, נאָר ניט באַגרינדעטע השערות. ער מיינט, אַז דער חאַזאַרישער נאָמען בולאַן שטאַמט פונ׳ם סלאַווישן «полянинъ»; „בולאַן״ איז אָבער אַנ׳עבט טירקאָ־טאַטאַרישער וואָרט, וואָס באַגעגנט זיך אין אַלע ט.—ט. שפּראַכן, אָנגעהויבן פונ׳ם טערקיש־אָסמאַנלי און געענדיקט מיט׳ן יאַקוטישן אין ווייטן מזרח.—יקותיאל׳ס בריוו, וואָס דר׳ שיפּער ברענגט פון איהם ס״ה אַ קליינעם חלק, איז אַפילו אינגאַנצן צו קליין און צו אָפּיציעל, כּדי צו באַווייזן, ווי ה׳ שיפּער מיינט, אַז יידן האָבן אין XV יאָרה. גערעדט אַ ריינעם דייטש, ניט קוקנדיק אָף די פעלערן. איז דער אַרטיקל דאָך אינטערעסאַנט דורך זיין באַזונדערן שטאַנדפּונקט, וואָס שיידט זיך אונטער סיי פון ה׳ הרכבי׳ס סיי פון ה׳ דובנאָוו׳ס.

435. **С. Дубновъ, Разговорный языкъ и народная литература польско-литовскихъ евреевъ въ XVI и 1-ой полов. XVII в.**: Еврейская Старина (С. М. Дубновъ) I Спб. 1909, 7—40 *)

בב) דאָקומענטן און מאַטעריאַלן. 1)

די פאָלגנדע מאַטעריאַלן האָבן אַ שייכות צו דער פראַגע מכּח דער סלאַווישער און דער דייטשער שפּראַך בא די מזרח־יידן. ייך ברענג דאָ אויך אַזוינע מאַטעריאַלן, וואָס זיינען ביז אַהער נאָך פון קיינעם ניט אויסגענוצט

*) זעה דעם אַרטיקעל פון ב. רוכשטיין: „די אַמאָליגע שפּראַך פון יודען אין די רוסישע געגענדען״ אויבן זז. 22—38 — די רעדאַקציע.

1) דאָ וויל ייך אַרויסזאָגן מיין דאַנק מיין פריינד בן־ציון רוכשטיין, וואָס האָט מיר געהאָלפן צו זוכן אייניקע שטעלן אין די אַלטע יידישע ספרים.

געוואָרן; דער גרעסטער טייל אָבער איז שוין אויסגענוצט געוואָרן פון די דערמאָנטע היסטאָריקער.

436. ابو القاسم عبيد الله. ابن خرداذبة, كتاب المسالك والممالك...

אבול-לקאַסים אובײדו-ללאה... איבן-כאָרדאַדבע קיטאַבו-למעסאַליק וועל-מעמאַליק...

פאַרעפענטליכט דורך באַרביע דען-מײנאַר אין „Journal Asiatique" Paris, Janvier-Juin 1856 5-ער באַנד פון דער 6-טער סעריע; אָף ז. 115 געפינט זיך אַ שטעלע פון דעם דאָזיקן „בע'דעקער" פונ'ם IX יאָרהונדערט, וואו דער אַראַבישער פּאָסט-און פּאָליצײ-מײסטער איבן-כאָרדאַדבע רעכנט אויס יודישע סוחרים (التجار اليهود – עטטודזשדזשאַר עליאַהוד) פון די פּאָלגענדע לשונות: פּערסיש, גריכיש, אַראַביש, פראַנקיש, אַנדאַלוזיש און—ס ל אַ-וו י ש (الصقلبية—אַססאַקלעביע). די פראַנצויזישע איבערזעצונג פון איבן-כאָרדאַדבע'ס „בוך פון די וועגן און פון די לענדער" געפינט זיך אין דערמזעל-ביקן באַנד פון „זשורנאַל אַזיאַטיק". די רוסישע איבערזעצונג געפינט זיך אין:

436a. Регесты и Надписи... (изд. ОПЕ) I, Спб. 1899, 45.

און באַ:

436b. А. Я. Гаркави, Сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ..., Спб. 1870—1871, 48.

אַנ'אַנדער ידיעה, אַז יידן (און דוקא ד ײ ט ש ע יידן) רעדן סלאַוויש, שטאַמט פונ'ם סוף פון XIII יאָרהונדערט, זעה:

437. Boncompagni: Atti dell' Academia Pontificale... Roma XVI 1863, 692, 781.

438. M. Steinschneider: Hebräische Bibliographie, XI, 1871, 57.

די דאָזיקע ידיעה ברענגט אײנער אַ קריסט אין אַ לאַטײנישן כתב-יד פון 1297 יאָר.

438a. מיט די דערמאָנטע ידיעות מוז מען אָבער פאַרגלײכן, בנוגע צום XVI יאָרה. דעם קאַפּ פונ'ם ס' של רבי אנשיל (ז' אויבן ג' 83): לשון אשכנז המורגל בינינו אשכנזים" — דער ספר איז ערשינען אין דער פּ ו י ל י ש ע ר שטאָט קראָקוי און איז געווען באַשטימט, ווי ס'ווײזט, פאַר פּוילישע יידען. ס'איז אויך באַקאַנט, אַז אין XVII—XVI יאָהר. פלעגט מען די פּוילישע און ליטווישע יידן רופן „אשכנזים". חוץ דעם, זעה:

438b. ספר התשבי לאליהו התשבי... (ז. אויב'ן ג' 82), כאַזעל 1526; איסני 1541, עמ' 205.

באַ'ם וואָרט „משקיט" רעכנט אויס אליהו לעוויטאַ יידן פון פאַרשיידענע שפּראַכן, אויך פון דער דייטשער שפּראַך, אָבער קײן סלאַוויש רעדנדיקע יידן דערמאָנט ער נ י ט.

439. ס' ים של שלמה על מסכת גיטין (מאת מהרש"ל—ר' שלמה בן יחיאל לוריא), פּראַג תקע"ב, פרק רביעי, סימן ל"א אות ב' (דף כ"ח ע"ב, רעכטס).

צום סוף פונ'ם אות ב' זאָגט רש"ל: „ונראה במדינות פולין שמדברין לשון אשכנז נסה"—פּוילישע יידן רעדן אַ גראָבע דײטשע אויססמראַך (זײ זאָגן, למשל, „פּ", אַנשטאָט „ב"). — דער דאָזיגער זאַץ איז געשריבן געוואָרן אַרום 1550 יאָר.

440. שו"ת ר' מאיר ב"ץ אשכנזי (הוספה לס' גבורת אנשים לר' ש"ך).[1]

[1] ייך ברענג די ציטאַטן מיט דערזעלביקער שרײבונג, ווי זײ געפינען זיך אין די קוועלן, פון וועלאַכע ייך נעם זיי.

ייך האָב געזעהען צווײ אויסגאַבן: אַמשטערדם תמ"ז און סידלקאָב אין וואָלינשען גיבערנעמאַט שנת תקנ"ז. אין בײדע געפינט זיך וואָרט-באַ-וואָרט דיזעלביקע שטעלע (וואָס אין די שפּעטערדיקע אויסגאַבן האָט מען זי אָף אַ היבש ביסל געענדערט): „ועל מה שנהגו בבריס'ק דליטא... לכתוב ברסט"י אין זה ראיה כי זה המנהג נתפשט שבני בריתינו היושבים בקרבינו רובם מדברים בלשון רוסי'א והיא קורין אותה עיר ברעסט"... והנה... נראה שאין לכתוב שם הגוים בבריסק דקוי'א כי שם כל היהודים קורין אותה בריסק... אם יתן השם תמלא הארץ דעה וידברו כלם שפה אחת לשון אשכנז לא יכתבו כי אם בריסק"; דאָס געפינט זיך אין דער תשובה א' אָפּזאַץ „והנני" — אין דער אַמסטערדאַמער אויסגאַבע דף כ"א ע"ב לינקס, און אין דער סיעדלעקאָווער אויסגאַבע דף ב' ע"א רעכטס. — ייך ציטיר אומישנע די גאַנצע שטעלע, כדי צו ווייזן, אַז ר"מ כ"ץ'ס ווערטער, וואָס מ'האָט אָף זײ אויפגעבויט אַ גאַנצע ראיה פאַר דער סלאַוויסטישער טעאָריע, באַציהען זיך נ אָ ר צו די יידן פון אַ בעשטימטער געגנד, בשעת אַנדערע רוסישע יידן רעדן, לויט ר"מ כ"ץ'ס באַהויפּטונג, ריכטיק טייטש. די דאָזיקע ידיעה געהערט צום אָנהויב פון XVII יאָרה. — ס'איז אָבער כדאי צו באַמערקן, אַז אין דיזעלביקע שו"ת געפינען זיך גאַנצע יידיש-טייטשע טעקסטן (עדות באַם רבנ'ישן דין תורה), ווי אויך יידיש-טייטשע און סלאַווישע גלאָסן. — נאָך איין זאַך איז וויכטיק אינ'ם בוך,—די ידיעה וועגן אַ ווילנער יידן (אַרום 1635 יאָר), וואָס האָט אין דער רוסישער שפּראַך מקדש געווען אַ מײדל, זאָגנדיק ייר: „י'אַ טעב'י אַסטי'ם מקדש בי"ל": דאָס געפינט זיך אין דער צווייטער „שאלה" (נ י ט נ ו מ ע ר י ר ט!) — אין דער אַמסטערד. אויסג. דף כ"ו ע"ב רעכטס און אין דער סיעדלעקאָווער אויסג. דף כ"ד ע"א לינקס. אָבער דוקא אין דערזעלביקער שאלה געפינט זיך אַ דײטשע גלאָסע „רצועות שקורין נעסטלי"ן".

נאָך אַ ידיעה וועגן אַ סלאַוויש-רעדנדיקן יידן אין מעדזשיבאָזש (פּאָדאָליע) אין 1556 יאָר געפינט זיך אין:

441. שו"ת בית חדש הישנות (לר' יואל סירקיש), פרנקפורט דמיין תנ"ז, סימן פ"ב, דף ס' ע"א.

אין דער שאלה ווערט מיטגעטײלט, אַז אַ ייד האָט געגעבן זײן עדות אין דער ר ו ס י ש ע ר שפּראַך, אָבער אין דער שאלה גופא ווערן זײנע רייד מיטגעטײלט אין דער י י ד י ש-ט ײ ט ש ע ר איבערזעצונג (ה' הרכבי ג' 430 ציטירט די שטעלע נאָך שטראַשונ'ען ג' 425, — דערבײ זאָגט ער על פי טעות, אַז די רוסישע עדות איז איבערגעזעצט געוואָרן אין לשון קודש). — אין דיזעלביקע שו"ת געפינען זיך נאָך אַ סך יידיש-טײטשע טעקסטן (עדות) — אַזוי אין שאלות ע', ע"ג, ע"ז, צ"ד (אין שאלה ע' עטליכע טעקסטן מיט אַ מאָל) — און אַלע שטאַמען פונ'ם סוף XVI און אָנהויב XVII יאָרה.

אַז מיר האַלטן שוין באַ די שו"ת, איז אָט זײנען נאָך אײניקע, וואו ס'געפינען זיך יידיש-טײטשע טעקסטן (פון עדות באַם דין תורה) פון XVI—XVII יאָרהונדערט אין די סלאַווישע לענדער.

442. שו"ת שארית יוסף (לר' יוסף ב"ר מרדכי גרשם כ"ץ), קראָקא שנת ש"ן אמשטרדם תקכ"ב; (ס' ל"ב, נ"ג, ע"ז).

טעקסטן פון גאַליציען און ביימען.

443. שו"ת מהרש"ל, לומבלא של"ד (ס' ד', ב', כ"א, ל"ג, צ"ו, ק"א).

444. שו"ת מהר"ם לובלין, ויניציאה שע"ח; מעטץ תקכ"ט (ס' ז', י"א).

די שו"ת שטעלן מיט זיך פאָר, אָף אַזאַ אופן, ד אָ ק ו מ ע נ ט אַ ל ע באַווײזן, אַז די הערשעדיקע שפּראַך באַ די יידן פון XVI—XVII יאָרהונד. אין די סלאַווישע לענדער איז געווען יידיש-טײטש (אין וועלאַכן די העברעאישע עלעמענטן שפּילן שוין אַ באַטײטנדע ראָל, צום אונטערשייד פונ'ם רײנעם דײטש; חוץ דעם באַגעגענען זיך אין די יידיש-טײטשע טעקסטן אויך וואו-ניט-וואו סלאַווישע ווערטער). צו דער באַגרינדונג פון זײן מיינונג האָט ה' דובנאָוו בע-

נוצט די אלע דאקומענטן, און אויך פיל ציטאטן פון אלטע פנקסים, תקנות און כדוזים. לאזנדיק אזוינע מאטעריאלן אף שפעטער (צו דער אפטיילונג „דאקומענטן"), לייך דא דערווייל כדענגען נאר דעם עלטסטן י.־ט. דאקומענט, וואס מיר האבן פון די סלאווישע לענדער:

445. M. Brann, Geschichte der Juden in Schlesien, Breslau 1896, Anhang IV, s. LXVIII **(Die Urfehde des Juden Kussiel).**

דא האט כראן פארעפענטליכט אנ'אפיציעלן בריוו, אין דער דייטשער שפראך מיט העברעישע אותיות, פון א פוילישן יידן יקותיאל, וואס איז דאטירט מיט'ן 1435 יאר. אז יקותיאל איז א פוילישער ייד, זעהט מען פון זיינע ווערטער: „דעמא הירן קוניק בון פולאן מיינם הירן אונ' שטיטן אונ' רעטין".

די געשיכטע האט אונדז אלזא איבערגעלאזען א גאנצן פאק מיט דאקומענטן, וואס זיינען אין די סלאווישע לענדער געשריבן געווארן אין דער יידיש־טייטשער שפראך, — און קיין איינציקן דאקומענט, וואס זאל זיין געשריבן פון יידן אין א סלאווישער שפראך (ז' אויך אויבן № b 312—313). פאר דער „סלאוויסטישער" השערה זיינען דא בלויז צעווארפענע ידיעות און שמועות וואס קאנען נאר באווייזן, אז איינצעלנע יידן אפשר איינצלנע קלענערע קהלות האכן אין XVI—XVII יאדה. גערעדט סלאוויש אט די אלע דאקומענטן און מאטעריאלן זיינען נאך ביז איצט ניט געזאמלט געווארן אינאיינעם. קליינע זאמלונגען פון מאטעדיאלן געפינען זיך כא:

446. Z. Frankel, Zur Geschichte der Juden in Polen: Ztschr. f. die religiösen interessen d. Judenthums (Z. Frankel) III 1846, 381—387.

וואו פראנקעל ברענגט צונצ'ס א בריוו צו יים, וואס איז דערנאך ערשינען באזונדער:

447. Leop. Zunz. Aelteste Nachrichten üb. Juden u. jüd. Gelehrte in Polen, Slavonien, Russland (1846): L. Zunz' Gesammelte Schriften III Berl. 1876, 82—87.

448. א שוואכע, איינזייטיקע זאמלונג פון צופעליק ארויסגעכאפטע העברעישע מאטעדיאלן ברענגט בן ציון כ"ץ, לקורות היהודים ברוסיא פולין וליטא..., כרלין 1899, י"א, עמ' 31—33.

די רייכסטע זאמלונג פון דאקומענטן און מאטעדיאלן איז ביי ה' שדוכנאוו אין זיין דערמאנטן ארטיקל (נ' 435).

אחוץ דירעקטע מאטעדיאלן זיינען אויך פאראן אינדירעקטע, וואס זיינען אבער זער וויכטיק פאד'ן פאדשער. דאס זיינען, עדשטנס, אינדירעקטע ידיעות.

* 449. Актовыя Книги Кіевскаго Центр. Архива, n° 940 листъ 113 (в).

* 450. Акты городовъ Вильно, Ковно и Трокъ, ч. II n° 75.

ביידע מאטעריאלן כרענגט בערשאדסקי (נו' 431), וואס שטיצט זיך ככלל נאד אף די אינדירעקטע באווייזן.

ווייטער, אומבאשטמיטע ידיעות, וואס געפינען זיך אין:

451. Регесты и надписи, Сводъ матеріаловъ для исторіи евреевъ въ Россіи (изд. ОПЕ) I Спб. 1899, n° 193, 199, 314, 341, 370, 601,

452. Русско-Еврейскій Архивъ..., т. II, Документы и регесты къ исторіи литовскихъ евреевъ..., собралъ и издалъ С. А. Бершадскій, Спб. 1882, n° 18, 211, 212, 297, 300, 303.

(דעם 1 באנד האב ייך ניט געזעהען, אינ'ם 3 באנד קיין ידיעות ניט געפונען, און די ווייטערדיקע בענד ניט געזעהען). אין די אלע דאקומענטן ווערן דערמאנט יידישע בריוו־קוויטלאך און אונטערשריפטן געשריבן „жидовскимъ письмомъ" אדער „по жидовску". וואסער שפראך אבער הייסט דא „жидовска", איז ניט באשטימט, ס'קאן זיין העברעאיש, אבער אויך יידיש־טאטעריש, אדער יידיש־סלאוויש, אדער יידיש־טייטש. איין דאקומענט (P.-E. Архивъ II n° 8) רעדט ווען א יידן, וואס קאן גיט שדייבן קיין רוסיש.

צו די אינדירעקטע מאטעריאלן געהערן אויך אזוי גערופענע „גלאסן" (איבערזעצונגען פון העברעאישע ווערטער „כלע"ז", „בלשון כנען", „שקורין" א. א. וו.) — וואס באגעגענען זיך כא די מפרשים; חוץ דעם קאנען דינען, ווי מאטעריאלן, די פראדוקטן פון דער ליטערארישער פאלקס־שאפונג (פאלקלאר) און די פערזאנען־נעמען, וואס יידן טראגן.

מכח גלאסן זעה:

452 a. אכרהם אליהו הרכבי, היהודים ושפת הסלאווים, 1867, 42 — 69.

453. I. Markon, Die slavischen Glossen bei Isaak-ben-Mose „Or-Sarua", S. Petersburg 1906.

453a. И. Ю. Марконъ, Славянскія глоссы у Исаака б. Моисея изъ Вѣны: Статьи по Славяновѣдѣнію (Ламанскій), II, Спб. 1905.

דאס זיינען אלץ סלאווישע גלאסן, און על פי רוב פון דער צייט, וואס פאר דעם XV יארה. (פון 59 גלאסן, וואס ה' הרכבי ברענגט, געהערן נאר 8 צו די XV – XVII יאדה.), און גדאד אין די לעצטע יארהונדערטער געפינען מיר אים מיט יידיש־טייטשע גלאסן ביי די פארשיידנסטע מפרשים, אויך אין די שו"ת א. א. וו.; זיי זיינען אבער פון קיינעם ספעציעל ניט געזאמלט געווארן. אייניקע יידיש־טייטשע גלאסן ביי די רבנים פון די פוילישע לענדער כרענגט:

454. ש. א. הורודצקי, לקורות הרבנות, ורשה (תושיה) 1911 [passim].

מכח פאלקלאר:

454a. С. Гинзбургъ и П. Марекъ, Еврейскія Народныя Пѣсни въ Россіи, Спб. 1901-

דא געפינען זיך עטלאכע יידיש־רוסישע, ווי אויך יידיש־ליטווישע, יידיש־לעטישע א. דגל. פאלקס־לידער.

455. Д. Маггидъ, Иноязычные заговоры у русскихъ евреевъ въ XVIII и нач. XIX стол.: Еврейская Старина (С. Дубновъ) II, Спб. 1910, 580.

די פערזאנען־נעמען זיינען פון אלע אינדירעקטע באווייזן דער שוואכסטער. די יידישע קינדער, וואס האבן מיט העכער צוויי־טויזענט יאר צוריק אלע מיט א מאל באקומען דעס נאמען אלכסנדר, האבן פונדעסטוועגן געוויס גיט געהאט קיין גדיבישע מוטערשפראך. א נאמען ווענדט זיך אן צופעליקע סבות און ווערט נאך דערצו בא דער איכערזעצונג צעקאליעטשעט. אנשטאט זיך אפצושטעלן אף די פאדאנענע קנאפע אונטערזוכונגען מכח יידישע נעמען (צונץ; מיטטיילונגען דער יוד. פאלקסקונדע), וועל ייך בעסעד ברענגען אנ'אלגעמיינע מיינונג מכח דער סלאוויזירונג פון יידישע נעמען, וואס שטאמט פונ'ם XVII יארה.:

556. I. Кулишеръ, Собраніе еврейскихъ именъ, употребляемыхъ въ Россіи, Житомиръ 1911.

557. (שו"ת) שאגת אריה חלק ראשון וקול שחל (לר' אריה יהודה ליב אבד"ק ולר' נתן נטע), שלוניקי תק"ו, דף ל'.

ער זאָגט: „דרך לשון המדינה לומר בטוף לשון ק"א (KO—) כדרך אנשי רוסיא".

ס'איז נאָך כדאי צו דערמאָנען, אז די אלטע רבנים האָבן זיך פיל באשעפטיקט מיט דעם שטודיום פון די יידישע אייגן-נעמען: דאָס האָבן זיי געדארפט פאר דער פינקטליכקייט ביי דער אויסשטעלונג פון כתובות און גיטין. אזא אינטערעסאנטע אויספאָרשונג פון יידישע נעמען איז:

457a. ט' ים של שלמה... (ז. אויבן ג' 439), גיטין, פרק רכיעי, סימן ל"א (דף כ"ח — ל').

אין דער דאָזיקער שטעלע פון יש"ש ווערט געבראכט נאָכ'ן אלף-בית א רשימה פון יידישע נעמען מיט א גענויעם אנאליז פון יעדן נאָמען און פון זיין שרייבונג. חוץ העברעישע נעמען פיגורירן דאָרט אויך יידיש-טייטשע און אייניקע טלאווישע.

ווי אקוראטנע די רבנים פלעגן זיך פארהאלטן צו דער שרייבונג פון די נעמען און וויפל פילאָלאָגישן טאקט זיי פלעגן דערביי ארויסווייזן, באווייזן מכה די דייטשע רבנים, די תשובות פון ר' איסרלין (אין „לקט יושר" א. א. ו.) מינץ און אנד. ז' אויבן (№№ 356, 357) כנוגע צו די רוטישע רבנים האָבן מיר דעם פאָלגנדן כאראקטעריסטישן פאל:

458. ר' מרדכי יפה, לבוש הבוץ וארגמן, ויניציאה ש"פ (MDCXX In Venetia) סימן קכ"ט (דין שמות האיש והאשה והעדים..., אות ל') דף נ"ה ע"ב.

אין זיין אלפאבעטישער רשימה פון יידישע פערזאָנען-נעמען זאָגט דער „בעל הלבושים" ר' מרדכי יפה: „לובקא שם אשה בלשון רוטיא ורצו קצת לכתוב לופקא בפ"א אמרתי זה לא יוכל היות כי לופקא ככי"ת בלשון רוטיא הוא לשון אהובה כמו שאומרים ברוסיא לוביש מי שפירוש אתה אוהב אותה ולופקא כפ"א הוא לשון גזילה כמו שאומרים לופיש... אתה גוזל אותי לכך אמרתי לכתוב בב'... וכתבתי זה **להזהיר שצריכין לדקדק בכל לשון בכתיבת השמות כי כל לשון יש לו דקדוקו במלות"**. (דער „בעל הלבושים" האָט געלעבט פון ארום 1530 ביז 1612 יאָר).

* *

*

אָט מיט די גילדערנע ווערטער פון א רב, וואָס האָט געלעבט העכער דריי הונדערט יאָר צוריק איב'ם פינצטערן געטאָ ענדיק איך דעם ערשטן חלק פון דער „ביבליאָטייק", וואָס וויל העלפן אונדזער שפראך צו צעכרעכן די געטאָ-מויער. די ווייטערדיקע חלקים וועלן ארומנעמען דעם יידיש-טייטשן פאָלקלאָר, די יידיש-טייטשע ליטעראטור (אויך פרעסע און טעאטער), די מאטעריאלן און דאָקומענטן צו דער יידיש-טייטשער פאלקלאָר — און ליטעראטור-געשיכטע און, צולעצט, די ליטעראטור פונ'ם קאמף פאר די קולטורעלע און פאָליטישע רעכט פון דער יידישער שפראך (יירע סאָציאל-עקאָנאָמישע באדינגונגען, ייר סטאטיסטיק א. ר. גל. 2) אויב די „ביבליאָטייק" וועט איבערצייגן דעם לעזער, אז ניט געקוקט אף דער אָרימקייט פון אונדזער פילאָלאָגיע, איז יידיש פונדעסטוועגן א „לשון שיש לו דקדוקו במלים"; אויב דער יידישער לעזער וועט איינזעהען, אז יידיש איז א כרייטער געביט אף צו פ אָ ר ש ן און א ר ב ע ט ן, און ניט זייגן פון די פינגער אָדער שפאצירן איבער פראזעאָלאָגישע נעבלען; אז יידיש איז ניט קיין הפקר-וועלט פאר'ן דילעטאנטיזם,—אויב אזוי, וועט דערגרייכט ווערן דער עיקר צוועק פון דער ארבעט: מיר זאָלן האָבן ד ר ך א ר ץ פ א ר א ו נ ד ז ע ר ש פ ר א ך.

ווין, תרע"ב

2) דאָרט וועט אויך געגעבן ווערן אנ'אינדעקס (לייכטער) צו דער גאנצער „ביבליאָטייק".

הוספות צום ערשטן חלק פון דער „ביבליאָטייק".

אף דעם גרעטטן טייל פון די פאָלגנדיקע ביכער האָט מיך אויפמערקליך געמאכט דער באקאנטער גערמאניסט און יידישער פילאָלאָג, ה' דר. אלפרעד לאנדוי אין ווין, וואָס ייך ברענג איהם דערפאר מיין טיפסטן דאנק. ער האָט אויך געהאט די פריינדליכקייט צו לאָזן מיך באנוצן זיין פריוואט-ביבליאָטייק, וואָס ער האָט אוועקגעלעגט אף איר פיל מיה און מעטאָדישע ארבעט און וואו ס'געפינען זיך א סך זעלטענע און אלטע ווערק.

צו א, I, 1: קריטטליכע געלערנטע, לינגוויסטשע ווערק פון 16 — 17 יאָרהונד.:

* 459. Paul Heliz, Elemental oder Lesebüchlein, daraus... underwisen wird, wie man deutsch... mit hebräischen oder Jüdischen buchstaben... lesen und vorsten sol Hundsfeld 1543.

[מיטגעטיילט פריוואט פון דר. א. לאנדוי].

460. **Franciscus Haselbauer,** Grammatica duarum praecipuarum linguarum orientalium... Prag 1742.

pp. 237—244: **De idiotismo Germanico Judaeorum.**

אין דער דאָזיגער הוטפה צום בוך (דער בוך אליין איז א העברעישע און אראמעישע גראמאטיק) מאכט האזעלבויער (א מיסיאָנער און א גוטער קענער פון יידיש; ער האָט אויך אליין געשריבן ביכער אין יידיש) זער אינטערעטאנטע באמערקונגען מכח די פארשיידענע עלעמענטן פון יידיש און מכח דער יידישער פאָנעטיק.

* 461. Janus Hercules de Sunde [Daniel Schwenter], Steganologia et Steganographia, 3 Aufl. [um 1620 J.] [F. Kluge, Rotwelsch, I, 132].

קלוגע ברענגט די שטעלן פון שווענטערס געלערנטן און טאלענפולן בוך, וואו יענער רעדט ארום אגב אויך דעם איינפלוס פון יידיש אף דעם גנבי'ישן דיאלעקט אין דייטשלאנד.

* 462. Samuel Reyher, Mathesis Mosaica, 1679, p. 209. [Kluge, ib. 164].

* 463. Joh. Chr. Wagenseil, Buch von der Meistersingerei, 1697, p. 443. [Kluge, ib. 174].

וועגן וואנעזייל ז' אויבן נ' 26 און 27.

* 464. Von Grolman, Wörterbuch der in Teutschland üblichen Spitzbuben-Sprachen, 1822. [Kluge, ib. 357].

פאָן־גראָלמאן באצייכנט אין זיין ווערטערבוך מיט א שטערנדל די יידיש־טייטשע ווערטער פון דער גנבים־שפראך.

—————

צו א. III, 2: שריפטן פון יידישע מחברים.

465. ס' שפתי ישנים... לר' שבתי בר' יוסף משורר בס, אמשטירדאם שנת ת"ם (1680).

באס'ס בוך איז דער ערשטער פרוב פון א ביבליאָגראַפישן ווערטערבוך אין דער העברעישער שפראך. ער ברענגט די ביכער לויט'ן אלף־בית פון די קעפּלאך און גיט אָן דעם דרוק־אָרט, יאָר, פאָרמאט פון יעדן בוך, און אויך די שפראך פון די ניט־העברעישע ביכער. באזונדערס זיינען אָבער די יידיש־טייטשע ביכער, וואָס ער ברענגט, ניט אויסגעטיילט. צום ווערטערבוך איז דאָ אויך א מפתח („שער בת רבים") נאָכ'ן אלף־בית פון די מחברים. א צווייטע ניט־פארענדערטע אויפלאגע פון „שפתי ישנים" אין זשאָלקיעוו 1806 יאָר ז' אונטן נ' 472.

—————

צו ב, I, 1: שריפטן מיט אַן'אלגעמיין־אָדער געמישט־פילאָלאָגיש אינהאלט.

466. א רעצענזיע אף שיינעאנו'ס ווערק (ז' אויבן נ' 120):

A. Landau's: Zeitschr. f. deutsche Philologie, XXXVI, 1904, 268.

א רעצענזיע אף היינריך לעוועס בוך (ז' אויבן נ' 131):

* 467. Jacob Gerzon's (?): [דר. לאנדוי האָט ערגעץ געזעהן אזא רעצענזיע].

—————

צו ב, I, 2: ארטיקלען אין ענציקלאָפּעדישע ווערטערביכער:

468. Jüdisch-Deutscher Dialekt: Meyer's Grosses Conversations-Lexikon, 1 Aufl. XVII Hildburghausen 1850, 157.

—————

צו ב, II, 2: מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון דער יידיש־טייטשער פילאָלאָגיע.

469. דער אויפרוף פון ה' י. ח. ראַווניצקי און ה' א. דרויאַנאָוו צ זאמלען יידישע וויצן, — אין פארשיידענע יידישע צייטשריפטן אין אווגוסט 1911.

—————

צו ב, II, 2: ביאָגראפיעס פון יידישע פילאָלאָגן:

470. Bass, Shabethai: Jew. Enc. II, 1902 (ז' אויבן נ' 465).

—————

צו ב, III, 1: ביבליאָגראפיע אין ענגען זינען:

471. סאָלאָמאָן עסביכער (שלום עליכם), א רעצעסטער איבער אלע שאַרנאָנישע ביכער, וואָס זענען אָפּגעדרוקט געוואָרען אינ'ם יאָהר תרמ"ח: יידישע פאָלקס־ביבליאָטהעק (שלום עליכם) I קיעוו 1888, ז' 469.

—————

צו ב, III, 3: ביבליאָגראפיש־ביאָגראפישע ווערטערביכער:

472. ס' שפתי ישנים... חלק שני... לר' אורי צבי רבין סטיין, זאָלקווי תקס"ו (1806).

ר' רובינשטיין האט געגעבן א הוספה צו דער צווייטער אויפלאגע פון שבתי באס'ס ווערטערבוך (ז' אויבן נ' 465).

* 473. זלמן רייזען, א יודישע ליטעראטור־ענציקלאָפּעדיע (גרייט זיך צום דרוק; דאָס וועט זיין א ביאָגראפיש־ביבליאָגר. ווערטערבוך).

—————

צו ב, IV א, 1: יידישע גראמאטיקעס; און צו ב, IV א, 2: יידישע ווערטערביכער:

* 474. ליגעצקי, יידישע גראמאטיק [ווערט דערמאָנט פון ווילהעלם פעלדמאַן אין „ציטשיזנא" דעם 15 דעצ. 1890].

475. א רעצענזיע אף גערזאָנ'ס גראמאטיק (ז' אויבן נ' 322):

A. Landau's: Ztschr. f. deutsche Philologie, XXXVI 1904, 262—268.

* 476. Бенъякобъ, Русско-Древнееврейско-жаргонный словарь, Бѣлостокъ 1904, 1020 страницъ [Ztschr. f. hebr. Bibliogr. X].

477. ביילינסאָן, פרעמד ווערטער־בוך, אדעסא (? 1888), 33 זייטן. [די יודישע פאָלקס־ביבליאָטהעק. (שלום עליכם) I 1888, ז' 469].

—————

צו ב, IV, א, 3: יידישע דיאלעקטאָלאָגיע:

דיאלעקטן בכלל:

478. **נח פרילוצקי, יידישע פאָלקסלידער**, ב. I, ווארשא 1911 ב. II 1913.

צו דעם בוך וועלען מיר זיך נאָך אומקערן אין דער אָפּטיילונג „פאָלקלאָר". — ה' פרילוצקי ברענגט דאָרט א סך צעוואָרפענע, אָבער אינטערעסאנטע באמערקונגען מכח יידישע דיאלעקטן, על פי רוב מכח פוילישן דיאלעקט אין זיינע רעדעניש (אָרטיקע מונדארטן).

479. מ. וויינגער, דיאלעקטאָלאָגישע באמערקונגען: נח פרילוצקי'ס זאמעלביכער פאר יידישן פאָלקלאָר, פילאָלאָגיע און קולטורגעשיכטע ב. I; ווארשא 1913, 126.

480. נח פרילוצקי, דיאלעקטאָלאָגישער פענאָמען: אויך דאָרט, 134.

—————

פראָפעסיאָנעלע זשארגאָנען בא יידן (יידישע „כלי־זמר־שפראך").

די זשארגאָנען, וואָס ווערן באנוצט בא פארשיידענע יידישע פראָפעסיאָנעלע גרופּעס, בא וואנדערנדיקע הענדלער, ישיבה־בחורים א. א. וו. זיינען נאָך לחלוטין ניט אויסגעפאָרשט געוואָרן. דאָסזעלביקע אויך מיט די זשארגאָנען פון די יידישע גנבים, פראָסטיטוטקעס, אלפאָנסן. דאָס איז אָבער א ברייטער און אינטערעסאנטער געביט פון דער פילאָלאָגיע. די גנב'ישע, פראָסטיטוטישע, וואנדער־סוחר'ישע, סטודענטישע א. דגל. זשארגאָנען פון די אומות העולם ווערן גענוי אויסגעפאָרשט און וועגן דעם עקסיסטירט בא אנדערע פעלקער א ריזיקע פילאָלאָגישע ליטעראטור פון טויזנטער בענד.

פון די יידישע זשארגאָנען האָט מען אין גאָר דער לעצטער צייט זיך גענומען נאָר צו דער „כלי־זמר־שפראך". עטלאכע ווערטער פון דער דאָזיקער שפראך געפינען זיך אינ'ם באקאנטן ראָמאן פון:

481. שלום עליכם, סטעמפּעניו (צום ערשטן מאָל געדרוקט אלס ביילאגע צום I ב. פון שלום עליכמ'ס „יודישער פאָלקס־ביבליאָטהעק", קיעוו, 1888), קאפּ. III, אינ'ם געשפּרעך פון סטעמפּעניו מיט ירחמיאל'ן.

דאָ ניט לאנג האָט ה' דר. אלפרעד לאנדוי אין ווין אויפמערקליך געמאכט דעם באקאנטן יידישן פאָלקלאָריסט, דר. ס. וויסענבערג אין יעליסא־

װעטגראַד, אַף דער כּלי־זמר־שפּראַך. ה׳ װײסענבערג האָט אָנגעהױבן צו זאַמלען אין רוסלאַנד די נאָך פאַרבליבענע רעשטן פון דער דאָזיקער שפּראַך, װאָס איז אַמאָל געװיס געװען פיל רײַבער, אײדער איצט. דערנאָך האָבן בײדע געלערנטע באַאַרבעט די פון ה׳ װײסענבערג געזאַמעלטע מאַטעריאַלן און פילאָלאָגיש דערקלערט די װערטער פון כּלי־זמר־שפּראַך. זײערע אױספאָרשונגען זײנען פאַרעפנטליכט אין פאָלגעדיקע צװײ אַרטיקלען (אַדאַנק דער פרײַנדליכקײט פון ה׳ דר. לאַנדױ, האָב ײך זיך מיט בײדע אַרטיקלען באַקאַנט אין קאָרעקטור):

482. **S. Weissenberg, Die „Klesmer“ sprache:** Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien 1913.

483. **A. Landau, Zur russisch-jüdischen „Klesmer“ sprache: ibidem.**

צו ב. IV, א,5: פאַרשײדענע לינגװיסטישע פּרטים:

* 484. Nebesky, Jargon: Ceska Vcela 1845, №№ 26, 30, 32.

* 485. Klein, English loan words in Yiddish: Modern Language Notes, XIX, nº 8.

* 486. Chr. Jerzy, Polszczyzna w żargonie żydowskim, Warszawa, 1905.

[אַלע דרײַ פּריװאַט מיטגעטײלט פון דר. א. לאַנדױ].

צו ב. IV, ב,1: די רעפאָרט פון דער ײדישער שפּראַך און אָרטאָגראַפיע.

487. שלום עליכם, עטליכע װערטער װעגן זשאַרגאָן־אױסלעגן (אָרטאָגראַפיע): די יודישע פאָלקס־ביבליאָטהעק (שלום עליבם), ב. I קיעװ, 1888, ז. 474—476.

ה׳ שלום עליכם האָט אין דער נאָטיץ פאָרמולירט די הױפּט־פּרינציפּן פון דעם ײדישן אױסלעגן, װאָס הערשן נאָך עד היום אין זײער אַלגעמײנער פאָרט.

488. „דער הױזפרײַנד“, די יודישע שפּראַכע (װי אַזױ דאַרף מען שרײַבען?): דער הױזפרײַנד (מ. ספּעקטאָר), V בוך, װאַרשאַ 1896, 60.

ה׳ ספּעקטאָר מאַכט דאָ אינטערעסאַנטע פּובליציסטישע באַמערקונגען מכּח דער אײראָפּעיזירונג און באַרײַכערונג פון דער ײדישער שפּראַך.

צו ב. IV, ב,2: פּראָיעקט װעגן אַרײַנפירן דעם לאַטײַנישן אַלף־בית אין ײדיש:

דער ערשטער, װאָס האָט ערנסט גערעדט מכּח אַרײַנפירן דעט לאַטײַנישן אַלף־בית אין ײדיש, איז געװען ד ר. פ י ל י פּ מ אַ נ ש אין לעמבערג. אין זײַן העכסט טאַלענטפולער גראַמאַטישער אױספאָרשונג פון דער ײדישער שפּראַך (ז׳ אױבן № 118) האָט ער צוט סוף אױך אױסגעאַרבעט אַ פּלאַן פון דעט לאַטײניגשן אױסלעגן אין ײדיש; זײַן פּלאַן האָט ער באַגרינדט מיט דעם, װאָס מע מוז צוריקציהען די אַסימילירטע ײדישע אינטעליגענץ, װאָס האָט זיך דערװײַטערט פון׳ט ײדישן פאָלק, צו דער ײדישער ליטעראַטור און שפּראַך. דער דאָזיקער פּראָגע איז אָפּגעגעבן דער 42־ער קאַפּיטל פון זײַן אַרבעט איבער ײדיש (אין דער דײַטשער צײַטשריפט „דער איזראַעליט“ לעמבערג 1890, נ׳ 8).

צו ב. IV, ב,3: די װירקונג פון ײדיש אַף אַנדערע שפּראַבן:

489. Leo Wiener, Die jüdischen Elemente im Polnischen: Archiv für slavische Philologie (V. Jagic), XX Berlin 1897, 620.

צו ב. IV, ב,4: דער אײַנפלוס פון ײדיש־טײַטש אַף די גנבֿ׳ישע דיאַלעקטן פון פאַרשײדענע אומות:

490. Ed. Hoffmann-Krayer, Ein Wörterverzeichniss der Gaunersprache von 1735: Schweizerisches Archiv f. Volkskunde (Ed. Hoffmann-Krayer) III Zürich 1899, 239.

דר. לאַנדױ׳ס דערגענצונגען און פּירושים צו דעמזעלביקן גנבֿיט־װערטערביכ׳ל ז׳ אױבן נ׳ 408.

491. Stumme, Über die deutsche Gaunersprache und andere Geheimsprachen, Lpz. 1903.

492. L. Günther, Beiträge zur Systematik und Psychologie der Rotwelsch und der ihm verwandten deutschen Geheimsprachen: Archiv f. Kriminalanthropologie u. Kriminalistik (H. Gross), Bde 38, 42, 43, 46—51, Lpz. 1909—1913.

די דאָזיקע רײַזיקע אַרבעט גינטערס איז נאָך װײַט ניט פאַרענדיקט.

493. דערזעלביקער, Die Bezeichnung f. die Freudenmädchen im Rotwelsch u. in den verwandten Geheimsprachen: Die Anthropophyteia im Sprachgebrauch der Völker, IX Lpz. 1912.

„דיע אַנטהראָפּאָפיטעיאַ אים שפּראַבגעברױך דער פעלקער“ איז אַ יאָרבוך, װאָס װערט אַרױסגעגעבן פון דר. פרידריך ס. קרױסס און אַנטהאַלט אין זיך פאָלקלאָריסטישע, לינגװיסטישע און קולטורהיסטאָרישע אױספאָרשונגען מכּח נ ב ו ל פּ ה, װי אױך מכּח די סעקסועלע באַגריפן און סעקסועלער מאָראַל בײַ פאַרשײדענע פעלקער. פאַר דער װיסנשאַפט איז ניטאָ קײן שום פאַרבאָטענע זאַך, אַלץ אין דער װעלט װערט בײַ די אומות העולם אױסגעפאָרשט, װיסנשאַפטליך באַאַרבעט און װיסנשאַפטליך אױסגענוצט.

494. דערזעלביקער, Sprachliche Erläuterungen zu den „Lingelbacher Musikantensprache“ und „Die Geheimsprache der Vogelsberger Maurer“ von H. Weber: Hessische Blätter f. Volkskunde (K. Helm), XI 1912, 146.

װי פּראָפ. גינטער װײַזט אָן אין אַלע דערמאָנטע שריפטן זײַנע, איז דער װינער ײדישער פילאָלאָג דר. אַלפרעד לאַנדױ אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער בײַ גינטערס פאָרשונגען, ספּעציעל אָבער געהערן דר. לאַנדױ די פּירושים אַף די ײדיש־טײַטשע װערטער פון גינטערס זאַמלונגען.

495. J. Karłowicz, Słownik gwar polskich, Krakow 1900...

496. A. Kurka, Słownik mowy złodziejskiej, wyd. 2, Lwów 1899.

קורקאַ ברענגט אױך די װערטער פון די ײדישע גנבֿים אין לעמבערג און טײלט אױס די דאָזיקע װערטער מיט קורסיװ.

497. Karol Estreicher, Szwargot więzienny, Kraków i Warszawa, 1903.

498. В. Ф. Трахтенбергъ, Блатная Музыка (жаргонъ тюрьмы), Спб. 1908.

אין די אַלע דאָ געבראַכטע װערטערביכער געפינען זיך גאַנץ פיל װערטער, װאָס זײַנען גענומען געװאָרן און דערבײַ מער־װײניקער צעקאַליעטשעט פון ײדיש־טײַטש, בפרט אָבער פון העברעיש און אַראַמעיש. פון דער רײַזיקער ליטעראַטור, װאָס עקזיסטירט מכּח די גנבֿ׳ישע און בכלל פּראָפעסיאָנעלע דיאַלעקטן פון פאַרשײדענע פעלקער, האָב ײך אין מײַן „ביבליאָטײק“ געבראַכט נ אָ ר אַ ז ו י נ ע, װאו די ײדיש־טײַטשע עלעמענטן װערן ספּעציעל אױסגעטײלט אָדער

יעדנפאלס ספעציעל אָנגעמערקט און דערקלערט. אזוי למשל דרוקט קורקא (נ' 496) די יידיש-טייטשע ווערטער מיט א קורסיוו-שריפט.

499. A. Landau, Zur polnischen Geheimsprache: Archiv für slavische Philologie (V. Jagić XXII Berl. 1900, 137—150.

דאָס איז א רעצענזיע אָף קורקאָ'ס ווערטערביכל, וואָס איז דערפאר באזונדערס וויכטיק, ווייל אין אלע אזויגע זשארגאָנען-ווערטערביכער (א חוץ גינזבורג'ס זאמלונגען, וואו ס'האָט מיטגעארבעט דר. לאנדוי) געפינען זיך נאָך פיל ווערטער, וואָס שטאמען פון יידיש-טייטש, נאָר די מחברים האָבן דאָס ניט באמערקט. דאָס איז באזונדערס נויטיק צו געדענקען בנוגע צו טראכטענבערג'ס שוואכער ארבעט מכּח דעם רוסישן ארעסטאנטן-זשארגאָן, וואָס איז ארויס אונטער דער רעדאקציע (?) פונ'ם בארימטן לינגוויסט פראָפ. באָדוען-דע-קורטענע.

פאר דעם יידישן קולטור-היסטאָריקער איז די דאזיקע ליטעראטור מכּח די גנבים-שפראכן העכסט אינטערעסאנט. העכסט אינטערעסאנט איז, למשל, וועז די קריסטליכע דייטשע גנבים רופן אָן א מאנדזיבל „ווי״, א פרוי „גויע״, ברויט „לחם״, פלייש „בשר״, טויטן „כפרה מאכן״, דאווענען „בענטשן״, וויין „יין״, שכור'ן—„שכור'ן״, שפילן אין קאָרטן „יונג'ען א. ד. גל. אָן צג'עק. מער פאר אלץ יידיש-טייטשע ווערטער באגעגענען זיך אין די זשארגאָנען פון די דייטשע גנבים, פראָסטיטוטקעס, סטודענטן, וואנדער-הענדלער. בא די סלאווישע, בפרט אָבער בא די רוסישע גנבים באגעגענען זיך שוין גאָר ווייניק יידיש-טייטשע ווערטער, און אין די זשארגאָנען פון די רוסישע וואנדער-הענדלער (אָפּיעניעס), וואנדער-בעל-מלאכות א. א. וו. געפינען זיך שוין כמעט נאָר ניט קיין יידיש-טייטשע עלעמענטן. דער דאזיקער פאקט ווארפט אויך א ליכט אָפ'ן עקאָנאָמישן לעבן פון די יידן אין די סלאווישע לענדער.

אינטערעסאנט איז אויך צו באמערקן, אז אין דער יידישער „כּלי-זמר-שפראך״ געפינען זיך א סך סלאווישע ינויס-אויסדריקן.

———

צו כ. IV, ב, 6, בב: דאָקומענטן און מאטעריאלן מכּח דער סלאווישער שפראך בא די מזרח-איראָפּעישע יידן:

ad № 454a. אין גינזבורג און מארעק'ס לידערזאמלונג זיינען די לידער נ' 41 און 352 ריין רוסישע, די נ' 15, 16, 371, 372, 374 געמישט פון סלאוויש מיט העברעיש, די נ' 5, 17, 19, 89, 93, 118, 216, 351, 353 זיינען געמישט פון יידיש מיט סלאוויש (נ' 353 אויך מיט אנדערע שפראכן). כמעט אלע אזוינע געמישטשפראכיקע פאָלקס-לידער זיינען רעליגיעזע, איניקע — קינדערשע.

499a. אויך אינ'ס ערשטן באנד פון ה' נח פרילוצקי'ס לידערזאמלונג זיינען דאָ אייניקע אזוינע „מאקאראָניש״ (געמישטשפראכיקע) און סלאווישע לידער, ווי די נ' 5, 6, 34, 37—40, 53, 54, 67, 71, 72, 95, 96. ה' פרילוצקי פרובט אין זיין הקדמה צו דערקלערן, פארוואָס דוקא רעליגיעזע פאָלקס-לידער זיינען בא יידן פילשפראכיק, גאָר זיין ריין פסיכאָלאָגישער פירוש איז שוין דערפאר אליין ניט גענוג, וואָס בא יידן טרעפן זיך אויך ריין-סלאווישע (איינשפראכיקע) רעליגיעזע פאָלקס-לידער.

———

צו ב. III, 4: פסעוודאָנימען-ווערטערביכער:

* 500. האלפערין, פסעוודאָנימען-ווערטערבוך, מינסק 1912, [א פריוואטע מיטטיילונג]

———

צו ב. III, 6: קאטאלאָגן פון ביבליאָטייקן מיט יידיש-טייטשע ביכער: ווין:

501. Bernhard Wachstein, Katalog der Salo Cohn'schen Schenkungen der Bibliothek der israel. Kultus-Gemeinde, I, Wien 1911.

———

תקונים.

צו די נ' 3 און 4. ווי ייך בין געוויער דערגאנגען, איז די השערה, אז פוילוס פאגיוס און מיכאעל אדאם זיינען איין פערזאָן, ניט גענוג באגרינדעט; מיכאעל אדאם איז טאָקע געווען א משומד, און ביידע האָבן זיי טאָקע געוואוינט אין דער שווייץ, אָבער מכּח פוילוס פאגיוס איז כמעט ווי פעסטגעשטעלט, אז ער איז א געבוירענער קריסט, זיין אייגנטליכער נאָמען איז געווען „ביכליין״; האָט ער ייט לאטייניש איבערגעזעצט פאגיוס.

נ' 5 דארף זיין אזוי:

Elias Schade, Mysterium, d. i. Geheimiss st. Pauli Römer am 11 von der Bekehrung der Juden..., sodann auch e... **Bericht von der Teutsch-Hebreischer Schrifft deren sich die Juden gebrauchen**, strassburg 1592.

שאדע'ס קורצע ארבעט וועגן יידיש-טייטש איז העכסט אינטערעסאנט און, ניט קוקנדיק אָף די פיל דרוקפעלער, שטייט זי אין געוויסע פרטים אפילו העכער פאר בוקסטאָרפ'ס ארבעט (ז. נ' 6). זי איז איבערגעדרוקט געווארן אין די „שריפטן דעס אינסטיטוטום יודאיקום אין לייפציג״ נומער 33 אין 1892 יאר.

דער תּוכן:

№ №

א. פרימיטיווע פילאָלאָגישע שריפטן XVI — XVIII, טיילווייז XIX — XX יאָרה. . . . 100 — 1

I. קריסטליכע געלערנטע. (1514 — 1799 יאָהר). 31 — 1

1) לינגוויסטישע ווערק פון XVI — XVIII יאָרהונדערט. . . . . . . 24 — 1

2) ליטעראַטור־געשיכטליכע ווערק, כרעסטאָמאַטיעס און ביבליאָגראַפישע ווערק (XVI — XVIII יאָרהונדערט). . . . . . . 31 — 25

II. סענסאַציאָנעלע שריפטן וועגן יידיש־טייטש. . . . . 67 — 32

1) שונד־שריפטן וועגן יידיש־טייטש (XVIII — XX יאָרהונדערט). . . . . . . 55 — 32

2) קרימינאַליסטישע שריפטן מכּח יידיש־טייטש (פאַר אַווע־לאַלעמאַן: 1528 — 1860). . . . . 67 — 56

III. שריפטן פון יידישע מחברים (פאַר 1800 יאָר). . . . . 100 — 68

1) כּתב־יד'ן (XIII—XVII יאָרהונד.) . . . 81 — 68

2) געדרוקטע ביכער (1525—1799 יאָר). . . 100 — 82

ב. פילאָלאָגישע ליטעראַטור פונ'ם XIX און XX יאָרהונד. . . . . 458 — 101

I. שריפטן מיט אַנ'אַלגעמיין־ אָדער געמישט־פילאָלאָגישען אינהאַלט. . . . . . . 164 — 101

1) ביכער און צייטונגס־אַרטיקלען. . . . . 139 — 101

2) אַרטיקלען אין די יידישע און פרעמדע ענציקלאָפעדיעס . . . . 161 — 140

3) זאַמעלביכער און פעריאָדישע אויסגאַבן פאַר יידישער פילאָלאָגיע . . . . . . 164 — 161

II. געשיכטע און צושטאַנד פון דער יידיש־טייטשער פילאָלאָגיע . . . . . . 238 — 165

1) ביבליאָגראַפיע פון דער יידיש־טייטשער פילאָלאָגיע . . . . 174 — 165

2) מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון דער יידישער פילאָלאָגיע און ביאָגראַפיעס פון איינצלנע געלערנטע, וואָס האָבן זי געפאָרשט. . 238 — 175

III. יידיש־טייטשע ביבליאָגראַפיע און ביבליאָטייק־וויסנשאַפט. . . . . 313 — 239

1) ביבליאָגראַפיע אין ענגען זינען (ביכער, אַרטיקלען, נאָטיצן) . . . . . 272 — 239

2) ביבליאָגראַפישע צייטשריפטן און כראָניקעס. . 281 — 273

3) ביבליאָגראַפיש־ביאָגראַפישע ווערטערביכער. . 285 — 282

4) פסעוודאָנימען־ווערטערביכער. . . . 289 — 286

5) יידישע ביבליאָטייק־וויסנשאַפט. . . . 295 — 290

6) קאַטאַלאָגן פון איינצלנע ביבליאָטייקן, וואו ס'געפינען זיך יידיש־טייטשע ביכער. . . 312a — 296

7) א. פילאָלאָגיש־ביבליאָגראַפישע מיספאַרשטענדניש. 313 — 312b

IV יידיש־טייטשע לינגוויסטיק (שפּראַך־לערע). . . . . 458 — 314

א. יידיש־טייטשע לינגוויסטיק אַליין פאַר זיך. 378 — 314

1) גראַמאַטישע שריפטן. . . . . . . 333 — 314

2) ווערטערביכער. . . . . . . 345 — 334

3) דיאַלעקטאָלאָגיע. . . . . . . 350 — 346

4) געשיכטע פון דער שפּראַך אוןייר אורשפּרונג. 362 — 351

5) פאַרשיידענע לינגוויסטישע פּרטים. . . 378 — 363

ב. לינגוויסטישע שטרייט־פראַגן און זייטיקע פראַגן. . . . . 458 — 379

1) די רעפאָרם פון דער יידישער שפּראַך און אָרטאָגראַפיע . . . . 383 — 379

2) וועגן דעם פּראָיעקט פון אַריינפירן דעם לאַטיינישן אלף־בית. . . . . . 394 — 384

3) די ווירקונג פון יידיש־טייטש אַף אַנדערע שפּראַכן. . . . . . . 402 — 394

4) דער אַיינפלוס פון יידיש־טייטש אַף די גנבישע דיאַלעקטן; די באַטייטונג פונ'ם וואָרט „זשאַרגאָן" . . . . 412a — 403

5) ווי אַלט איז די דייטשע שפּראַך בא די יידן אין דייטשלאַנד? (אַ וויג־ליד פונ'ם X יאָרהונדט?). 421 — 413

6) ווי אַלט איז די יידיש־טייטשע שפּראַך ביי די מזרח־יידן? (די סלאַווישע שפּראַכן ביי יידן?). 458 — 422

אא) השערות און טעאָריעס. . . . . 433 — 422

בב) דאָקומענטן און מאַטעריאַלן. . . . 458 — 436

ג. הוספות 501 — 459

אינהאלט פון „פנקס" תרע"ב:

I פון דער רעדאַקציע I

אַלגעמיינע אַרטיקלען:

II ב. באָראָכאָוו. — די אויפגאַבן פון דער יידי-שער פילאָלאָגיע 1
וועגן דער אָרטאָגראַפיע פון פאָריגען אַרטיקעל . 18
III ב. רובשטיין. — די אַמאָליגע שפּראַך פון יודען אין רוסלאַנד 21
IV ש. דובנאָוו. — עטליכע בעמערקונגען צום פאָ-ריגען אַרטיקעל 36
V ד"ר א. קאַפּעל. — שלמה עטינגער (זיין לעבען און ליטעראַרישע טעטיגקייט) 38
VI מ. טשעמערינסקי. — די יודישע פאָנעטיק . 48
(מיט בעמערקונגען פון ב. באָראָכאָוו) 71
VII מ. וויינגער. — העברעאישע קלאַנגען אין דער יודישער שפּראַך (נאָטיץ) 79
VIII ש. ניגער. — שטודיעס צו דער געשיכטע פון דער יודישער ליטעראַטור.
I די יודישע ליטעראַטור—און די לעזערין 85

מעמואַרען:

IX י. רינעזאָהן. — ערינערונגען 145
X בן-עמי. — ר' מענדעלע שבעל-פּה 168
XI א. י. פּאַפּערנאָ. — דער ערשטער יודישער ספּעקטאַקל. (זכרונות וועגן א. גאָלדפאַדען) . 185

דער יאָהר תרע"ב.

XII ש. רייזען. — אַברהם רייזען (צום 20-יאָהריגען יובילעי) 197
XIII יעקב מילך. — צום 20-יאָהריגען יובילעי פון „צוקונפט" 203

XIV ב. גאָרין. — דער רעפּערטואַר פון דעם יודישען טעאַטער אין אַמעריקע 230
XV ד"ר ח. ד. הורוויץ. — אונזער ערשטע טעגליכע צייטונג (צו דער צעהן-יעהריגער געשיכטע פונ'ם „פריינד") 244
XVI ד"ר א. מוקדוני. — דער רעפּערטואַר פון דעם יודישען טעאַטער אין רוסלאַנד 265
XVII „ „ — די יודישע פּרעסע (אַ רשימה פון אַלע יודישע צייטשריפטען און צייטונגען, וואָס זענען אַרויס אין פערשיידענע לענדער) . . 272
XVIII אַ רשימה פון אַלע יודישע ווערק, וואָס זענען אַרויס אין רוסלאַנד 278
XIX מ. שאַליט. — סטאַטיסטיק פון יודישען ביכערמאַרק 300

קריטיק און ביבליאָגראַפיע:

XX בעל-דמיון. — ד"ר פינעסעס „געשיכטע פון דער יודישער ליטעראַטור" 313
XXI ב. באָראָכאָוו. — א) נח פרילוצקי'ס זאַמעלבי-כער פאַר יודישען פאָלקלאָר. 347
ב) אַ גרוס פון פאַר 300 יאָהר—וועגן די יודישע פּריוואַט-בריעף פון יאָהר 1619. 352
XXII ל. ווילענסקי. — יודישע פאָלקס-ליעדער . . 356
XXIII א. ירחי. — „אַ יובילעאום-אויסגאַבע". . . . 366
XXIV מאַטעריאַלען צום יודישען פאָלקלאָר. 377
א) פאָלקסליעדער, פאַרשריבען פון ל. ב. . . 398
ב) פאָלקסליעדער, געזאַמ. פון חיה פיין . . 399
XXV נאָטיצען 411
XXVI ב. באָראָכאָוו. — די ביבליאָטעק פון דעם יודי-שען פילאָלאָג . . . . 1—65

די וויכטיגסטע דרוק-גרייזען,

וואס זענען אריינגעפאלען אין „פנקס".

זייט	שטעהט:	דארף זיין:
5 הערה 4 ש. 6.	באַזועל 152	באַזועל 1523
20 ש. 6 (אונטען)	מאַך ייר	מאַך ייך
24 ש. 24, 27 ש. 44		
28 ש. 20, 30 ש. 20	אבן כורדאבאדע	אבן כורדאדבע
38 ש. 22	פירקאָפיטש	פירקאָוויץ
52 ש. 4 (אונטען)	— געבאָמבעלט	· געבאָמבעלט —
56 ש. 11	יודען	יוד'ען
72, ש. 12	עס	וואָס עס
81 ש. 8 (אונטען)	–	..
89 ש. 15	אַ גאַנץ יווערט	אַ גאַנץ ווערק
91 ש. 24	העלף	העלפט
96 הערה 53	53	54
120 ש. 15 (אונטען)	איין	אין
123 הערה 127	מגידו	מגידות
175 ש. 14	דער תלמוד	דעם תלמוד
181 ש. 24	מעוד	מאד
188 ש. 7	והעלותם	והעליתם
225 ש. 8	וויטשעווסקי	ווינטשעווסקי
230 ש. 9 (אונטען)	זעלטען. ווען	זעלטען, ווען
271-272, ש. 23 (אונטען)	וואָס זענען אַרויס אין רוסלאַנד.	וואָס זענען אַרויס אין דער גאַנצער וועלט אין יאָהר תרע"ב.
273 ש. 9 (אונטען)	3000-200	3000-2000
275 „ 1 „	שורה 1 דאַרף זיין פון אויבען.	
275 ש. 6	1500	15000
291 ס. 9	240... אחד-	239... נ. סאָ-
„ ש. 13	140	240
301 ש. 2 (פון הערה	אויסאַרום	אויס אַרום
„ ש. 4 „	1,15„	4,15
317 (רעדאקציע-הערה)1	קאָן מען ניט...	קאָן מען ניט זאָגען
„ „ „ 2	ראָסט	יאָסט
318 ס. 12 (אונטען)	שלאגאוואָרט	שלאַגוואָרט

זייט	שטעהט:	דארף זיין:
328 ש. 23	34	33
„ „ 6 (אונטען)	זעה	33 זעה.
336 הערה 62 ש. 2	סעדער	פעדער
338 ש. 2 (אונטען)	די דאָזיגע פראַגע	די דאָזיגע פראַזע.
339 ש. 17	תקס"ד	תקפ"ד.
375-376	97	101

פון ז. 377-378 זענען אַרויסגעפאַלען די דאָזיגע שורות:

„א גרויסען דאנק אלעמען, וואָס האָבען מיר געהאָלפען ביים קלייבען די פאָלקסליעדער, דערהויפּט: מיין מאמען, פרל. ב. ב., האנדעל ח., קאפלאן א., ר. און ל., ספּיר ר. און די הערן: האָץ מ., באלטע י., און א. ב—ן.

בעזאמעלט זענען די ליעדער אין טעלזער און שאוולער אויעזדען פון קאָוונער גוב.

ל. בערמאַן.

זייט	שטעהט:	דארף זיין:
377-378 נומ' 5 ש. 1	שלאָפּקע (?)	שלאַפּקע (?)
381-382 „ 3 „ 2	ווי... גערופן	וואו... געפונען
381-382 „ 5 „ 8		פעהלט אַזאַ וואַריאַנט ... אין א וויגאלע. – וואָס'ס'נ'עם בעזינגען? – אביג'אלע.
387-388 „ 39 „ 1	אַנטאַלע וואַנטאַלע	אַכטאַלע, וואַכטאַלע
„ „ „ 46 „ „		(די ערשטע שורה דאַרף זיין א קעפעל)
393-394 „ 9 „ 12	*	**
„ „ „ „ „ 14		** — דאַרף ניט זיין.
395-396		די הערות פון נומ' 16 און 18 האָבען זיך פערביטען.
399-400 „ 4 „ 1 (פון אונטען)	מיסטאָמע	מסתמא

צו דער „ביבליאטייק".

5 נומ' 18 ש. 6	80	82
17 נומ' 97 ש. 8	נתן נעט הנובר'ס	נתן נטע הנובר'ס
31 נומ' 233, ש. 2	(שוואַרץ)	(שוואַרצ-